

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ABDULLAH İBN ABBÂS'IN FIKİHÇİLİĞİ VE
HAC İBADETİYLE İLGİLİ İÇTİHATLARI**

Abdulğalip ASLAN

Diyarbakır 2013

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ABDULLAH İBN ABBÂS'IN FIKIHÇILIĞI VE HAC
İBADETİYLE İLGİLİ İÇTİHATLARI**

Abdulğalip ASLAN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Tayyib Kılıç

Diyarbakır 2013

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Abdullah İbn Abbâs’ın Fıkıhçılığı ve Hac İbadetiyle İlgili İçtihatları” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../.....

Abdulğalip ASLAN

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Abdullah İbn Abbâs’ın Fıkıhçılığı ve Hac İbadetiyle İlgili İctihatlari” adlı Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Abdulğalip ASLAN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Muhammed Tayyib Kılıç

KABUL VE ONAY

Abdulgalip ASLAN tarafından hazırlanan Abdullah İbn Abbâs'ın Fıkıhçılığı ve Hac İbadetiyle İlgili İctihatları adındaki çalışma, 27/09/2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Hayrettin KIZIL (Başkan)

Yrd. Doç. Dr. Orhan CANPOLAT (Üye)

Yrd. Doç. Dr. Muhammed Tayyib KILIÇ (Danışman)

Enstitü Müdürü

..../..../20..

ÖNSÖZ

Gerçeğin ve doğrunun yolunu gösteren Allah'a hamdeder, peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'e, onun ailesine ve ashabına salât ve selâm ederiz.

Füru-i fikhın ve usul-î fikhın tarihsel süreçte gelişiminde sahabe uygulaması oldukça önemlidir. Çünkü Sahabe-i Kiram, gerek Hz. Peygamber'in hayatında gerekse vefatından sonra birtakım içtihatlarla bulunmuşlardır. Bu içtihatları da gelişi güzel değil belirli bir disiplin çerçevesinde yapmışlardır.

İslam tarihinde asr-ı saadet olarak isimlendirdiğimiz dönemin bu güzide şahsiyetleri içtihat ve düşünceleriyle sonraki nesillerde şekillenen fikhî düşünceye de doğrudan etki etmişlerdir. Hicri II. asırlarda kurumsal bir yapı kazanmaya başlayan fikh ekollerinin metot ve görüşlerinin sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi doğrudan etkide bulunan ilk neslin fikh anlayışlarının ortaya çıkarılmasına bağlıdır. Malum olduğu üzere mezheplerin kurumsal bir yapı kazanmasından önce Evzai, İbn Şübrüme, Hammâd b. Ebî Süleyman, İbn Ebî Leyla gibi tabiin ve tebe-i tabiin tabakasından pek çok müçtehit fikhın gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Bu katkı Hz. Peygamber'den doğrudan bilgiyi aktaran sahabe nesli sayesinde mümkün olmuştur. Bu yönüyle sahabenin içtihatları ve fikh anlayışları bizim için önemlidir.

İşte biz de bu düşünceden hareketle Abdullah İbn Abbâs'ın fikh anlayışını çalışılmaya değer bulduk. Müçtehit sahabeler sınıflandırmasında şüphesiz ilk sıralarda yer alan İbn Abbâs'ın fikh anlayışı gerek içinde bulunduğu zaman dilimi gerekse sonraki nesiller için büyük önem arz etmektedir. Çünkü İbn Abbâs tıpkı diğer sahabeler gibi vahiy ortamına tanıklık etmiş, ayetlerin nuzûl, hadislerin vurûd sebeplerine bizzat şahit olmuş, Hz. Peygamber'in dualarına mazhar olmuşlardır.

Fıkıh tarihimiz açısından kendisinden sonraki nesle doğrudan katkıda bulunanlar listesinin ilk sıralarında yer alan İbn Abbâs'ın içtihatları bir yüksek lisans çalışmasının

kapsamını aşacaktır. Bu nedenle biz de İbn Abbâs'ın Fıkıh Anlayışını genel hatlarıyla ele alarak konuyu "Hac" ile ilgili görüşleri çerçevesinde sınırlandırmaya gittik.

Çalışmamızın birinci bölümünde ana hatlarıyla Abdullah b. Abbâs'ın hayatı ve ilmî kişiliği üzerinde durduk. İkinci bölümde İbn Abbâs'a nispet edilen görüş ve içtihatlardan hareketle İbn Abbâs'ın fıkıh anlayışını ortaya koymaya çalıştık. Üçüncü bölümde ise İbn Abbâs'ın cumhur'dan ayrıldığı fikhî içtihadları ve hac ile ilgili görüşleri ele alarak sonuç kısmıyla tezimizi tamamladık.

"Abdullah İbn Abbâs'ın Fıkıhçılığı ve Hac İbadetiyle İlgili İctihatları" isimli yüksek lisans tezimizin hazırlanmasında başta danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Muhammed Tayyib KILIÇ'a, medreselerde uzun yıllar emek veren sevgili babam M. Vezir ASLAN'a ve bizlerin yetişmesinde katkıda bulunan bütün hocalarımıza teşekkür etmeyi ifâ edilmesi gereken bir borç olarak biliyorum.

Gayret bizden, tevfik Yüce Allah'tandır.

Abdulğalip ASLAN

Diyarbakır 2013

ÖZET

Bu çalışma, Sahabe bilginleri halkasından biri olan ve çok yönlülüğüyle tanınan İbn Abbâs'ın İslam hukukuna dair fikirlerini tespit etmektedir. Tefsir ve Hadis ilimlerinin önemli şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen İbn Abbâs'ın, İslam hukukunda da yeri hiç şüphesiz ki çok önemlidir.

Asr-ı Saadette yaşının küçük olmasından dolayı Rasulullah (s.a.v.)'ın hanesine rahatça girip çıkmış, dört halifenin ilim meclisinde bulunmuş olan İbn Abbâs'ın, bu sayede kazanmış olduğu birikimlerini fıkıh dâhil ele aldığı bütün konulara yansıttığını görmekteyiz. Doğrudan bir fıkıh kitabı yazmasa da İslam hukukunun birçok alanına sunduğu katkı takdire şayandır.

Bu çalışma İbn Abbâs'ın, ilmî kişiliği ile Fıkhî görüşleri ve ayrıca hac ile ilgili furû'î fıkıh alanındaki fikirlerini ele almaktadır. İbn Abbâs kendine özgü yorum ve bakış açısıyla İslam hukukunun konularına temas etmiş, İslam hukuk ekollerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Abdullah ibn Abbas, Fıkıh, İctihad, Hac, Umre, Fetva.

ABSTRACT

This work aims to determine the ideas of Ibn Abbas about the Islamic law, who is one of the scholars among the Companions of Prophet Muhammad and is well known for being multi dimensional. Ibn Abbas known as one of the prominent figures of tafseer and hadith studies has a very unique place in the Islamic law.

He had easily entered Prophet Muhammad's home since he was a little boy, attended the science discussions of the four caliphs and has reflected all he has learned to all subjects including law. Even he did not directly write a book on law, his contributions into many aspects of the Islamic law is worth appreciation.

In this work the scientific personality of Ibn Abbas has been mentioned together with his jural views and his ideas about hajj in terms of the law. Ibn Abbas has dealt with the topics of Islamic law in his original style and has paved the way for emerging of the Islamic law schools.

KEY WORDS

Abdullah ibn Abbas, Fiqh, Ijtihad, Fatwa, Hajj, Umrah.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	III
ABSTRACT.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM	
1.1 ABDULLAH İBN ABBÂS'IN BİYOGRAFİSİ.....	4
1.1.1 Doğumu, Künyesi Ve Lâkabı	4
1.1.2 Anne Ve Babası	5
1.1.3 Kardeşleri.....	6
1.1.4 Eşi ve Çocukları	7
1.1.5 Dış Görünüşü (Şemâili)	7
1.1.6 Vefatı	8
1.2 ABDULLAH İBN ABBÂS'IN İLMÎ KİŞİLİĞİ	9
1.2.1 İlme Olan İhtiyaki ve Hz. Peygamberin Duası.....	9
1.2.2 Hakkında Söylenenler.....	11
1.2.3 Hocaları.....	18
1.2.4 Talebeleri	18
1.2.5 İbn Abbâs'a Nisbet Edilen Eserler	19
1.2.6 İlmî Yeteneği.....	22
1.2.6.1 Hafızasının Çok Kuvvetli Olması	22
1.2.6.2 Derin bir Düşünce ve Kavrayışa Sahip Olması.....	22
1.2.7 İlmî Konumu	23
1.2.7.1 Tefsir İlmindeki Yeri	26
1.2.7.2 Hadis İlmindeki Yeri	28
1.2.7.3 Fıkıh İlmindeki Yeri	29

1.2.7.4 Arap Şiiri ve Edebiyatındaki Yeri	29
1.2.8 İbn Abbâs'ın Siyasi Yönü	31
1.2.8 İbn Abbâs'a Yapılan Tenkitler	32

İKİNCİ BÖLÜM

2.1 HZ. PEYGAMBER VE ASHABI'NIN İÇTİHADİ	34
2.2 İBN ABBÂS'IN İCTİHAD ANLAYIŞI VE FIKIH YÖNTEMİ	44
2.2.1 İbn Abbâs'ın İctihadında Kullandığı Metod	45
2.2.2 İbn Abbâs'ın İctihadında Deliller	48
2.2.2.1 Asli Deliller (Kur'ân ve Sünnet)	48
2.2.2.2 İcmâ	52
2.2.2.3 Kıyâs ve Re'y İctihadı	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1 İBN ABBÂS'IN CUMHÛR'DAN AYRILDIĞI FIKHÎ İCTİHADLARI.....	59
3.1.1 Miras İle İlgili Olanlar	60
3.1.1.1 Annenin Yokluğu Durumunda Annenin Payını Neneye Vermesi	60
3.1.1.2 Kız Kardeşlerin Kız Evlatlarıyla Beraber Asabe Olamayacaklarına Hükmetmesi	61
3.1.1.3 Ana Bir Kardeşlerin Mirası	61
3.1.1.4 Çocukların Mirası	62
3.1.1.5 İki Erkek Kardeşin Annenin Üçte Bir Pay Almasını Engellemesi	62
3.1.1.6 Ananın Almasına Erkek Kardeşlerin Engel Olduğu Altıda Bir'in Durumu	63
3.1.1.7 Dede'nin Mirası	63
3.1.1.8 Büyük Annelerin Mirası	65
3.1.1.9 Mirasta Pay Artırma Avl (عول)	66
3.1.2 Hulû' Yoluyla Kocasından Ayrılan Kadının İddeti	66
3.1.3 İlâ Yoluyla Boşanan Kadının İddeti	66
3.1.4 Kocasını Ölen Kadın'ın İddeti Ve Nafakası	67
3.1.5 Üzerinde Farz Ve Adak İbadet Borcu Olan Kişinin O İbadeti Yerine Getirmesi	68
3.1.6 Hırsızlık Had Cezasının Köleye Uygulanamayacağına Hükmetmesi	68
3.1.7 Mut'a Nikâhı	69
3.1.8 Namazla İlgili Olanlar	70
3.1.8.1 Necasetten Taharet	70
3.1.8.2 Vakit Girmeden Kılınan Namaz	71
3.1.8.3 Kâbe'nin İçinde Namaz	71

3.1.9 Rikâb	72
3.1.10 Sünnet olmak (Hitân).....	72
3.1.11 İstisna	73
3.1.12 Abdest Esnasında Ayakların Meshedilmesi	73
3.1.13 Cünüb Olan Kişinin Ezberden Kur'an Okuması	75
3.1.14 Fazlalık Ribâsı (ربى الفضل)	75
3.1.15 Hadlerin Gayri Müslimlere Uygulanmaması	76
3.1.16 Mushaf Yazmak ve Kuran Okumak Karşılığında Alınan Ücret.....	77
3.1.17 Yetim Olan Kişiden Yetimlik Durumunun Kalkması	77
3.2 İBN ABBÂS'IN HAC İBADETİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	78
3.2.1 Umre	79
3.2.1.1 Umre'nin Fazileti	79
3.2.1.2 Umre'nin Vucûbu	79
3.2.1.3 Hz. Peygamber'in Yaptığı Umrelerin Sayısı	80
3.2.1.4 Umre İhramından Çıkış	80
3.2.2 Hac'ın Hükümü	80
3.2.3 Hac'ın Mahiyeti ve İbn Abbâs'ın Konuyla İlgili Görüşleri	80
3.2.3.1 Hac İbadetinin İnsan Ömüründe Bir Defa Farz Olması.....	80
3.2.3.2 Hac'ın Fevre mi Terahiye mi Delalet Ettiği Hususu.....	81
3.2.3.3 İslâm'da Saruret'in Olmaması (لا ضرورة في الاسلام).....	81
3.2.3.4 Hac Yolculuğuna Hac Niyetiyle Çıkılması.....	81
3.2.4 Hac ve Umre'nin Vucubiyet Şartları.....	82
3.2.4.1 Müslüman Olmak	82
3.2.4.2 Hür Olmak ve Ergenlik Çağında Olmak	82
3.2.4.3 Hacca Güç Yetirmek.....	82
3.2.5 Üzerinde Hac Borcu Olan Kişinin Adak Haccı Yapması.....	85
3.2.6 Kadının Haccı	85
3.2.7 Haccın Geçerlilik Şartları.....	86
3.2.7.1 Hicret.....	86
3.2.7.2 İhram.....	86
3.2.7.3 Zamana Ait Mîkatlar	87
3.2.7.4 Mekâna Ait Mîkatlar	88
3.2.7.5 Mîkat'tan Önce İhrama Girmek	89
3.2.8 Telbiye	89
3.2.8.1 Telbiyenin Başlangıcı.....	89
3.2.8.2 Telbiyenin Bitişi.....	90

3.2.9 Tavaf.....	91
3.2.9.1 Tavaf'ın Fazileti	91
3.2.9.2 Tavaf'ın Şartları.....	91
3.2.9.3 Hacer-i Esvedi Öpme	92
3.2.9.4 Kâbe'yi Görünce Dua Etmek.....	93
3.2.9.5 Tavaf Esnasında Konuşmak, Yemek, İçmek.....	93
3.2.9.6 Tavaf İçin Kerahet Vakti Yoktur	93
3.2.9.7 Tavafta Dua Etmek	94
3.2.9.8 İki Rükün Arasında Dua	94
3.2.9.9 İhramın Ucunu Sağ Koltuğun Altından Çıkartıp Sol Omuza Atmak (الاضطباع).....	94
3.2.9.10 Tavaf'ın İlk Üç Şavtında Hızlı Yürüme Remel (رمل)	95
3.2.9.11 Binek Üstünde Tavaf	96
3.2.9.12 Rükün-ü Yemânî ve Diğer Rükünleri İstilam	96
3.2.9.13 Zemzem Suyundan İçmenin Müstehab Olduğu.....	96
3.2.9.14 İki Rekât Tavaf Namazı	98
3.2.9.15 Mültezem'in Yanında Duâ Etmenin Müstehab Olduğu	98
3.2.9.16 Kâbe'ye Girmenin Müstehab Olduğu.....	98
3.2.9.17 Tavâfü'l-Kudûm.....	98
3.2.9.18 Tavâfü'l-İfâda.....	99
3.2.9.19 Tavâfü'l-Vedâ'	99
3.2.10 Sa'y	101
3.2.10.1 Sa'yın Meşru Oluşu	101
3.2.10.2 Sa'y'ın Hükümü	102
3.2.10.3 Sa'y'ın Başlangıcı.....	103
3.2.10.4 Âfâki (Mekke Dışında İkamet Edenler) ve Mekki'nin (Mekke'de İkamet Edenler) Sa'y'i.....	103
3.2.10.5 Safa ve Merve'de Dua Etmek.....	103
3.2.10.6 Yürüyerek ve Binek Üstünde Sa'y Etmek	104
3.2.10.7 İki Mil Arasında Koşmanın Müstehab Olduğu	104
3.2.11 Arefe Gecesini Mina'da Geçirmek	104
3.2.12 Arafat Vakfesi.....	105
3.2.12.1 Vakfe İçin Gusletmek	105
3.2.12.2 Vakfenin Zamanı.....	105
3.2.12.3 Vakfe'nin Yeri	106
3.2.12.4 Arefe Günü Oruç Tutmak.....	106

3.2.12.5 Arefe Günü Dua İçin Toplanmak (التعريف)	107
3.2.12 Müzdelife Vakfesi.....	107
3.2.12.1 Namazın Cem'i (جمع تأخير).....	107
3.2.12.2 Muhassır Vadisinde Hızlı Yürümek.....	108
3.2.13 Cemreleri Taşlamak.....	108
3.2.13.1 Cemrelerin Meşruiyeti.....	108
3.2.13.2 Şeytan Taşlama Günleri	109
3.2.13.3 Taş Atma Şekli	109
3.2.13.4 Taş Atma Vakti	109
3.2.13.5 Taşların Büyüklüğü	110
3.2.13.6 Taşlar Nereden Toplanır?	110
3.2.13.7 Tekbir ve Dua İle Taşları Atmak.....	111
3.2.13.8 Güneş Battıktan Sonra Cemreleri Taşlamak	111
3.2.14 Hedy (Kurban)	111
3.2.14.1 Hedy Kurbanının Kesileceği Yer	111
3.2.14.2 Deve Bulamayan Kişi.....	112
3.2.14.3 Deveyi Boynundan Kesmenin Müstehab Olduğu	112
3.2.14.4 Hedy'yi İşaretlemek.....	112
3.2.15 Traş Olmak	113
3.2.15.1 Traşa Sağ Taraftan Başlamak	113
3.2.15.2 Kadınların Saçlarını Kısaltmaları ve Traştan Nehyedilmeleri.....	113
3.2.16 Nüsükleri Sıraya Göre Yapmamak	113
3.2.17 Bayram Günlerinde Mina'da Gecelemek	114
3.2.18 İhramdan Çıkmak.....	114
3.2.19 Unutarak veya Bilmeyerek Birbirinden Önce Yapılan Nüsükler	115
3.2.20 Muhassab'da Bir Süre Dinlenmek	116
3.2.21 İhramlı İçin Yasak Olan ve Yasak Olmayan İşler.....	116
3.2.21.1 Dikişli Elbise Giymek.....	116
3.2.21.2 Tırnakları Kısaltmak, Kılları Traş Etmek veya Kısaltmak.....	116
3.2.21.3 Cinsî Birleşme.....	117
3.2.21.4 İhramlıyken Diş Çektirme, Çıban Deşme vb. Durumlar	118
3.2.21.5 İhramlının Saçını Bağlaması.....	118
3.2.21.6 İhramlı Kadının Yüzünü Örtmesi	119
3.2.21.7 İhramlının Yıkanması.....	119
3.2.21.8 Harem-i Şerifte Ağaç Kesmek.....	120
3.2.21.9 Ehli Hayvanların Kesilmesi.....	120

3.2.21.10 Avlanma	120
3.2.21.11 İhramlının Nikâhı	126
3.2.21.12 İhramda Ticaret Yapmak, Kira Almak veya Vermek	126
3.2.21.13 Aynaya Bakmak, Yağla Tedavi ve Güzel Kokulu Bitki Koklamak	127
3.2.21.14 Koku Sürünmek	127
3.2.21.15 İhramlının Beline Para Kesesi Bağlaması ve Yüzük Takması	128
3.2.21.16 Sürme Kullanmak	128
3.2.21.17 Kene, Sinek vb. Öldürmek	128
3.2.22 Harem.....	128
3.2.22.1 Harem'deki Buluntu Eşyanın Hükümü (لفظة)	129
3.2.22.2 Harem'deki Evlerin Satılması veya Kiraya Verilmesi	129
3.2.22.3 Harem'de İşlenen Sevap ve Günahların Karşılığı	129
3.2.22.4 Harem Bölgesindeki Taş ve Toprağın Bölge Dışına Çıkarılması	130
3.2.23 Hac'ın Eda Şekli.....	130
3.2.23.1 İfrâd.....	130
3.2.23.2 Kırân	131
3.2.23.3 Temettu'	132
3.2.23.4 Hangi Haccın Daha Faziletli Olduğu	134
3.2.24 Hacc'ın Sünnetlerine Muhalefet	134
3.2.25 İhsâr (الإحصار) İhramlının Hacdan Alıkonması.....	135
3.2.25.1 Düşmanın Engellemesi.....	135
3.2.25.2 Hastalığın Engellemesi.....	135
3.2.25.3 İhsar Kurbanını Kesme Yeri	136
3.2.25.4 İhsâr Durumunda Haccın Kazası.....	136
3.2.25.5 İhrama Girerken Şart Koşma.....	137
3.2.26 Fevât (فوات) Kişinin Arafat Vakfesine Yetişememesi	137
3.2.27 Hacc-ı Ekber	137
SONUÇ.....	139
KAYNAKÇA.....	141

KISALTMALAR

AÜİFÖÜ	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
a.s.	Aleyhi's-Selâm
b.	Bin
bkz.	Bakınız
CÜSBE	Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
c.	Cilt
c.c.	Celle celâluhû
ÇOMÜİF	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Çev.	Çeviri
GÜÇİFD	Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi
D.	Doğum Tarihi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
DİBY	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
ed.	Editör
MÜİFD	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
no.	Numara
OMÜİFD	Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ö.	Ölüm tarihi
RÜİİİD	Rize Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâmî İlimler Dergisi
s.	Sayfa
(r.a.)	Radiyallahû Ânh
(s.a.s.)	Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
thk.	Tahkik
ty.	Tarih yok
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğeri
yy.	Basım Yeri Yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Bu çalışmada İbn Abbâs'ın fıkıh anlayışı, içtihad düşüncesi ve Hac ile ilgili görüşlerinin tespiti hedeflenmektedir. Bu yönüyle konu hem fıkıh tarihini, hem de fıkıh usulünü ilgilendirmektedir. Fıkıh ilim dalının her iki disiplinini ilgilendirmesi hasebiyle çok ve çeşitli kaynaklar kullanılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde daha ziyade biyografik kaynaklar kullanılmıştır. İbn Sa'd'ın (v.230/844) *et-Tabakâtü'l-Kübrâsı*,¹ İbn Abdilber'in (v.463/1071) *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâbı*,² İbnü'l-Esîr'in (v.630/1232) *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbesi*,³ Zehebî'nin (v.748/1374) *Târîhu'l-İslâmî*⁴ ve *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâsı*,⁵ İbn Hacer el-Askalânî'nin (v.852/1448) *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*⁶ adlı eserleri bu bölümde kullanılan temel kaynaklardandır.

İkinci ve üçüncü bölümde ise İbn Abbâs'ın fıkıh anlayışı ve hac ile ilgili görüşleri ele alındığından kullanılan kaynaklar daha ziyade fıkıh, fıkıh usulü, hadis vb. disiplinlere ait eserlerdir. Bunların başında; Gazali'nin (v.450/505) *el-Mustasfâsı*,⁷ İbn Hazm'ın (v.456/1064) *el-Muhallâsı*,⁸ İbn Abdilber'in (v.463/1071) *el-İstizkâr*⁹ İbn Rüşd

¹ Muhammed İbn Sa'd Ebû Abdillâh, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sadır, Beyrut 1985.

² Yusuf b. Abdillâh Ebû Ömer İbn Abdilberr, *el-İsti'ab fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Buhârî, Beyrut ty.

³ Ali b. Muhammed İzzüddin Ebu'l-Hasen İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahabe*, Beyrut 1409/1989.

⁴ Muhammed b. Ahmed Zehebi, *Târîhu'l-İslâm*, I. baskı, I-DIII, thk. Ömer A. Selam, Dâru'l-Kütâbi'l-Arabî, Beyrut, 1990/1410.

⁵ Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk., Şuayb el-Arnâvut v.d., Beyrut 1994.

⁶ Ahmet b. Ali İbn Hacer Askalânî, *el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.

⁷ Muhammed b. Muhammed Ebu Hamid Gazali, *el-Mustasfa*, I-IV, El-Câmi'atü'l-İslâmiyye, Medine, ty.

⁸ Ali b. Ahmed Ebû Muhammed İbn Hazm, *el-Muhallâ*, I-XI, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, İdâretü't-Tabâ'etü'l-Müniriyye, Mısır, 1348.

⁹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, I-VIII, thk. Sâlim M. Âtâ ve M. Ali Muâvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.

el-Hafid'in (v.595/1197) *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*'i,¹⁰ İbn Kudâme'nin (v.620/1222) *el-Muğnisi*,¹¹ İbn Kesîr'in (v.774/1402) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîmi*,¹² Şâtîbî'nin (v.790/1388) *el-Muvâfakâtı*,¹³ Aliyü'l-Müttakî el-Hindî'nin (v.975/1571) *Kenzü'l-ümmâl*,¹⁴ Şevkânî'nin (v.1255/1829) *Neylü'l-Evtârı*,¹⁵ ve *et-Temhîd Limâ fi'l-Muvattâ Mine'l-Ma'ânî ve'l-Esânidi*,¹⁶ adlı eserler gelmektedir.

Ayetlerin kullanımında, ayet bilgisi metin arasında değil dipnotta gösterilmiş, sûre isimleri ise “el” takısı olmadan yazılmıştır.

Hadislerin dipnot gösteriminde müellifin ismi / kitabın ismi / babın ismi / cilt no / sayfa no / (hadis no) şeklinde bir metot takip edilmiştir. Örneğin; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Hac, IV, 343, (8980).

Hadis kaynakları arasında: Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîhi*,¹⁷ Müslim'in *Sahîh-i Müslimi*,¹⁸ Ebû Dâvud'un *Süneni*,¹⁹ Tirmizî'nin *Süneni*,²⁰ Nesâî'nin *Süneni*,²¹ İbn Mâce'nin *Süneni*,²² İmam Malik'in *el-Muvattâsi*,²³ Dârekutnî'nin *Süneni*,²⁴ Dârimî'nin *Müsnedi*,²⁵ başta gelen eserlerdendir.

¹⁰ Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, I-IV, trc. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul, 1991.

¹¹ Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405.

¹² İsmâil b. Amr Ebü'l-Fîda, İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm*, I-VIII, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâru Tîbe, 1999/1420.

¹³ İbrâhim b. Musa Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, thk. Übeyde Meşhûr b. Hasan, Dâru İbn Affân, 1417/1997.

¹⁴ Alâüddîn b. Hisâm Aliyü'l-Müttakî, *Kenzü'l-ümmâl*, I- XVIII, thk. Bekrî Hayâtî ve Safvetü's-Sakâ, Muesese'r-Rîsâle, 1981/1401.

¹⁵ Muhammed b. Ali Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, Dâru İhyai Tûrâsi'l-Arabi, Beyrut ty.

¹⁶ İbn Abdilber, *et-Temhîd Limâ Fi'l-Muvattâ Mine'l-Ma'ânî ve'l-Esânîd*, I-XXVII, thk. Mustafa b. Ahmed el-Âlevî ve Muhammed Abdu'l-Kebîr el-Bekrî, Muesese'l-Kurtûba, 1387/1967.

¹⁷ Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah, Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, I-IX, thk. Muhammed Züheyir, Dâru Tûku'n-Necât, 2001/1422, yy.

¹⁸ Müslim b. Haccâc Ebü'l-Hüseyn, *Sahîh Müslim*, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut ty.

¹⁹ Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *Sünen*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-Ârabî, Beyrut ty.

²⁰ Muhammed b. İsa Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Ârabî, Beyrut 1977/1397.

²¹ Ahmet b. Şu'ayb Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, I-VIII, thk. Mektebetü't-Tahkîküt-Türâs, Dâru'l-Ma'rîfe, Beyrut 1999/1420.

²² Muhammed b. Yezid Ebû Abdullah İbn Mâce, *Sünen*, I-II, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.

²³ Mâlik b. Enes (179/795), *el-Muvattâ*, I-IV, thk. M. Mustâfa el-A'cemî, Kahire, 2004/1325.

²⁴ Ali b. Amr Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî*, I-VI, thk. Şuâyb Arnâvut, Muesese'r-Rîsâle, Beyrut 2004/1424.

²⁵ Abdullah b. Abdurrahman Ebu Muhammed Dâremî, *Müsnedu'd-Dâremî*, I-IV, thk. Hüseyin Selim Esed, Dâru'l-Muğnî, 2000/1421.

Son dönem eserlerinden ise özellikle Muhammed Ravvas el-Kal'acî'nin sahabelerle ilgili yapmış olduğu "Mevsuat" (Ansiklopedi) türü seri çalışmalardan faydalandık. Ayrıca kaynakçada isimlerini verdiğimiz diğer çağdaş eserlerden de istifade ettik.

II. ARAŞTIRMANIN SINIRLANDIRILMASI

Hız. Peygamber'in vefatından sonra gerek ayetlerin nuzûl sebepleri gerekse hadislerin vürûd sebepleri bize sahabe-i kiram vasıtasıyla gelmiştir. İlk halkayı oluşturmaları hasebiyle başta fıkıh ilmi olmak üzere bütün İslamî ilimlerin gelişim süreçlerinde ashab-ı kiramın doğrudan katkısı bulunmaktadır.

Veda hutbesinde Hız. Peygamber'e ashap olmak şerefine her ne kadar binlerce sahabe nail olsa da İslam'ın tebliğ edilmeye başlandığı ilk günden beri Hız. Peygamber'in yanında bulunarak onun hayatının her anına tanıklık eden, vahyin indiği ortamda bulunan, Hız. Peygamber'le hayatının büyük bölümünü geçiren sahabe sayısı oldukça sınırlıdır.

Bu sınırlı sayıda sahabe içinde ise Hız. Peygamber'in "Allah'ım onu dinde fakih kıl, ona kitabın tevîlini öğret" duasına mazhar olmasıyla İbn Abbâs ön plana çıkmıştır.

İbn Abbâs'ın çeşitli konularla ilgili fikhî içtihatları bir yüksek lisans çalışmasının sınırlarını aşacak kadar çoktur. Biz de bundan hareketle İbn Abbâs'ın sadece hac konusuyla ilgili içtihatları çerçevesinde konumuzu sınırlandırdık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULLAH İBN ABBÂS'IN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1 ABDULLAH İBN ABBÂS'IN BİYOGRAFİSİ

1.1.1 Doğumu, Künyesi Ve Lâkabı

Künyesi, Ebu'l-Abbâs'dır. Adı, Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib el-Kureşî el-Hâşimî (v. 68/687-88)'dir. Hz. Peygamber'in amcasının oğludur. Mekke'de doğduğu hakkında ihtilaf bulunmamakta ancak ne zaman doğduğu kesin olarak bilinmemektedir. Doğum tarihi hakkında çeşitli rivayetler olmakla birlikte tercih edilen görüşe göre hicretten üç yıl kadar önce bi'setin yedinci yılında Müslümanlar “Şi'bi Ebî Tâlib²⁶” adındaki bir mahallede baskı ve boykot²⁷ altındayken doğmuştur.²⁸ Künyesi Ebü'l-Abbâstır.²⁹

İbn Abbâs'ın anlatımına göre; Rasûlullah (s.a.v.), Şi'bi Ebi Talib'te boykot altında bulunduğu zaman, babası, Rasûlullah (s.a.v.)'in yanına gelip ona şöyle demiştir: Ya Muhammed, öyle sanıyorum ki karım Ümmü'l-Fadl hamile kalmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dua etmiştir: “Umarım ki Allah onun doğuracağı çocuk sebebiyle gözlerinizi aydın kılar, yüzünüzü ağartır.”³⁰ Abdullah doğar doğmaz babası

²⁶ Şi'b (الشعب): Akâbeye üç mil uzaklıkta olan Akâbeyle Ka' arasında bulunan bir suyun adıdır. bkz. Yakut el-Hamevi, **Mü'cemül-büldan**, Dâru Sadır, Beyrut ty. III, 347.

²⁷ Hâşim oğullarının tamamına yakını –Ebû Leheb (Âbu'l-Uzza) ve ailesi hariç- İbn Abbâs'ın doğduğu günlerde boykota tabi tutulmuştu. Abdülmelik Ebû Muhammed İbn Hişam, **es-Siretu'n-Nebeviyye**, thk. Mustafa es-Sakka, İbrahîm el-Ebyârî ve A. Hafız Şiblî, Kahire 1955, I, 351.

²⁸ İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-A'yân**, III, 62; Muhammed b. Ahmed, ez-Zehabî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnâvut v.d., Beyrut 1994, III, 332.

²⁹ İsmail Ebu'l Fidâ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, thk. Abdullah b. Abdu'l-muhsin, Dâru Hecer, 1998, XII, 78-113; Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, **Fethü'l-Bârî**, thk. Abdu'l-Aziz b. Abdullah b. Baz, Dâru'l-Marife, Beyrut Ty, VII, 78-100; İbn Hallikân, Aynı Eser, III, 62; Muhammed b. Abdurrahman el-Mübarkefurî, **Tuhfetü'l-Ehvezî**, Dâru'l-Fikr, Beyrut Ty, X, 326; Muhammed b. Ahmed Zehebî, **Tezkîretü'l-Hüffaz**, thk. Zekeriyya Hüffaz, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 40-41.

³⁰ İbn Kesîr, Aynı Yer.

onu Hz. Peygamber'in yanına getirmiş, Rasulullah da onu kucağına alarak: "Allah'ım onu dinde fakih kıl, Kitabın tevlini ona öğret." şeklinde dua etmiş ve mübarek ağız suyunu onun ağzına sürmüştür. Ashab, Rasulullah'ın bunu Abdullah'tan başka kimseye yapmadığını rivâyet etmiştir.³¹

İbn Abbâs, hayatını eğitim ve öğretimle geçirmiş ve sahabe arasında da yüksek bir değer kazanmıştır. İlim ve bilgisinin çokluğundan dolayı sahâbe ve tabiîn nesline yüksek düzeyde bilgili, ilmi geniş anlamlarına gelen "el-Bahr" sıfatıyla nitelendirilmiştir. İbn Abbâs'a yine derin ilminden dolayı "Tercümânü'l-Kur'an", "Rabbâniyü'l-Ümme", "Hibrü'l-Ümme" lakapları da verilmiştir.³² İbn Abbâs kendi neslinden devam eden Abbâsoğullarınca "Ebü'l-Abbâs" ve "Ebu'l-Hulefâ" olarak anılmıştır.³³

1.1.2 Anne Ve Babası

İbn Abbâs'ın babası Abbâs b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdi Menaf b. Kusay b. Kilab b. Mürre b. Ka'b b. Lühey b. Galib. Mâlik b. En-Nadr b. Kinane b. Huzayme b. Müdrike b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Me'd b. Adnan"dır. Künyesi Ebü'l-Fadldır.³⁴

Hz. Abbâs, babası ve büyük dedeleri gibi Hâşimoğulları içinde saygınlığı olan biriydi. Ticaretle meşguliyetinden dolayı maddi durumu iyiydi. Ebû Talib'in ekonomik durumunun kötü olması sebebiyle Hz. Peygamber Hz. Ali'nin bakımını üzerine almıştı. Hz. Abbâs da yeğeni Cafer b. Ebî Talib'in bakımını üzerine almıştı.³⁵

Hz. Abbâs'ın Müslüman olduğu tarihle ilgili farklı rivâyetler mevcuttur. Rivâyetlerin çoğu onun Bedirde veya Mekkenin fethinde müslüman olduğu yönündedir. Bazı rivâyetlerde ise onun, Müslümanlığını uzun süre gizlediği belirtilmektedir.³⁶ Hz. Abbâs ikinci Akabe biatinde Hz. Peygamberi yalnız bırakmayarak, görüşmelere

³¹ Aynı Eser, VIII, 471.

³² Ahmet b. Şu'ayb Nesâî, **Fedâilü's-Sahâbe**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1405, I, 23; Zehebî, **Tezkîretü'l-Hüffaz**, I, 40.

³³ Zehebî, Aynı Yer.

³⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, IV, 5; Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnâvut v.d., Beyrut 1994, III, 66, 330.

³⁵ İbn Kesir, **el-Bidaye**, III, 24; İbn Hişam, **es-Siretu'n-Nebeviyye**, I, 246.

³⁶ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, I, 92-93; Ahmet b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe Fî Temyîzis-Sahâbe**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty. IV, 90-94.

katılmıştır. Abbâs, yapılan konuşmalardan sonra, Medinelilerden yeğeninin hayatını tehlikeye atmayacaklarına dair kesin söz almıştır.³⁷

Hız. Peygamber de amcasına olan sevgi ve saygısını sürekli dile getirmiştir. Hız. Abbâs seksen sekiz yaşında 33/654 yılında Medine’de vefat etmiştir.³⁸ Hız. Abbâs, Medine’de Bâkî mezarlığında, Hâşimoğulları kabristanına defnedilmiştir.³⁹

İbn Abbâs’ın annesi, Hız. Hatice’den hemen sonra müslüman olan Ümmü’l-Fadl Lübâbe’dir.⁴⁰ Nesebi de şu şekildedir: Ümmü Fadl binti Hâris b. Hazen b. Büceyr b. Hüzem b. Rüyeb b. Abdillâh b. Hilâl b. Amir b. Sa’saa’dır. Ümmü’l-Fadl, Halid b. Velid’in de halasıdır.⁴¹ İbn Abbâs’ın sözlerinden annesi ile kendisinin Mekke’de müstadâflardan olduğu anlaşılmaktadır.⁴² Hız. Peygamber Ümmü’l-Fadl’ı ziyaret edip, evinde kaylûle yapmıştır.⁴³ Vefatının, Hız. Osman’ın hilafetinin sonunda⁴⁴ veya Hız. Muaviyenin velayetinin ilk döneminde olduğu rivayet edilmektedir.⁴⁵

1.1.3 Kardeşleri

Hız. Abbâs’ın Ümmü’l-Fadl’dan yedi, diğer hanımlarından altı olmak üzere on üç çocuğu vardır. Ümmü’l-Fadl’dan olan çocuklarının isimleri; Fadl, Abdullâh (İbn Abbâs), Ubeydullâh, Abdurrahman, Kusem, Ma’bed, Ümmü Habîbe’dir. Diğer hanımlarından olan çocuklarının isimleri ise; Kesîr, Temmâm, Safiyye, Ümeyye,

³⁷ Hız. Abbâs’ın bu konuşması kaynaklarda şöyle geçer: “Ey Hazreçliler, Muhammed (s.a.v.)’in bizim aramızda ne kadar itibarlı olduğunu ve onu nasıl koruyup, ona kabilesi ve ailesi içinde şerefli ve saygın bir kişi olarak davrandığımızı biliyorsunuz. Buna rağmen O, sizi seçti ve sizinle birlikte olmak istiyor. Bu nedenle, eğer ona verdiğiniz sözü tutmaya ve onu karşı çıkanlardan korumaya söz veriyorsanız, alın, bu yük sizindir. Fakat o size geldikten sonra onu ele vereceğinizi düşünüyorsanız, onu şimdiden bırakın”. İbn Hişâm, **es-Siretu’n-Nebeviyye**, I, 441.

³⁸ İbn Sa’d, **Tabakât**, II, 359; İbn Hacer, **el-İsâbe**, IV, 30.

³⁹ Ali b. Muhammed Ebu’l-Hasen İbnü’l-Esîr, (v.630/1232), **Üsdü’l-Ğâbe fi Marifeti’s-Sahabe**, Beyrut 1409/1989, III, 63.

⁴⁰ Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, II, 314; İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-Kübra**, IV, 5; Yusuf b. Zeki Ebu’l-Hüccac Müzzî, **Tehzîbü’l-Kemal**, thk. Beşşar Avvâd, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1980. XXV, 297.

⁴¹ Zehebî, **Aynı Eser**, II, 314; İbnü’l-Esir, **Üsdü’l-Ğâbe**, III, 186.

⁴² Ubeydullâh el-Leysî şöyle dedi: Ben İbn Abbâs’tan işittim; o: Ben ve annem Lübâbe, mustad’afinden (yânî Medine’ye hicret edemeyip Mekke’de kalan ve orada zaîf bırakılmak istenen müslümânlardan) idik. Ben çocuklar sınıfındaki mustad’aflardan idim, annem ise kadınlar sınıfından olan mustad’aflardan idi. Buhârî, **Sahîh**, cenaze, II, 94, (1357).

⁴³ Müzzî, **Tehzîbü’l-Kemal**, XXV, 297; İbn Hacer el-Askalânî, **el-İsâbe Fî Temyîzis-Sahâbe**, VIII, 267.

⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, Aynı Yer.

⁴⁵ Muhammed bin Habban Ebu’l-Hâtem et-Temîmi el-Bestî, **Essîkât**, thk. Seyyid Şerefüddin Ahmed, Darü’l-Fikr, 1975, III, 208.

Huzeyfe ve Hâris'tir. Abdullah, annesi Ümmü'l-Fadl'dan doğan çocukların en küçüğüdür.⁴⁶

1.1.4 Eşi ve Çocukları

İbn Abbâs'ın karısının adı "Zür'a bnt. Misrâh"dır. Bu hanımından olan çocuklarından büyüğünün adı Abbâs olduğu için İbn Abbâs'a "Ebü'l-Abbâs" denmiştir. Diğer çocukları da; Muhammed, Fadl, Abdurrahman, Lübâbe ve Ali'dir.⁴⁷

İbn Abbâs'ın Abbâs ve Ali adında anneleri bir, Züra binti Mesrah b. Madi Kerib adındaki diğer hanımından da Muhammed, Fadl ve Abdullah adında beş erkek çocuğu vardı. Ali, fazlaca namaz kılan çok secde eden kişi anlamına gelen "Seccad" lakabıyla çağrılıyordu. Kureyşlilerin en yakışıklısıydı. Anlatıldığına göre O, her gün bin rekât namaz kılarmış. Başka bir rivayette ifade edildiğine göre O, her gün ve her gecede şartlarına tam riayet ederek bin rekât namaz kılarmış. Sözüünü ettiğimiz bu Ali, Abbâsi halifelerinin atasıdır.

Abdullah b. Abbâs'ın ümmü veledinden (çocuk doğuran cariyesinden) Esmâ adında da bir kızı vardır.⁴⁸

1.1.5 Dış Görünüşü (Şemâili)

İbn Abbâs'ın davranışları zarif, ince ve yumuşaktı. Dış görünüşü bakımından da parlak ve aydın bir yüze sahipti. İri cüsseli idi. Oturduğunda iki kişinin yerini tutardı. Yakışıklı ve güzel endamlıydı. Saçı, başı üzerinde toplanmıştı. Perçemi ağarmış, şakaklarına beyaz teller karışmıştı. Ağaran saçlarını bir rivayete göre kına ile bir başka rivayete göre ise siyah renge boyardı. Güzel elbiseler giyip, koku sürünürdü. Öyle ki o, yoldan geçtiğinde kadınlar: "Bu İbn Abbâs'tır veya misk sürünmüş bir adamdır." derlerdi. Hatta bu konuda kendisini eleştirenlere cevap verirken; Hz. Peygamberin de giyimine ve dış görünüşüne dikkat ettiğini vurgulardı. Endamı düzgün olup, konuşması güzel, beyaz tenli ve uzun boyluydu. Gözlerini kaybettiğinde rengi biraz sararmıştı.⁴⁹

⁴⁶ Zehebî, Aynı Eser, II, 84-85; İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, VIII, 471.

⁴⁷ Ahbaru'd-Devleti'l-Abbâsiyye, s. 117.

⁴⁸ İbn Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye, XII, 111.

⁴⁹ Aynı Yer.

Kâdî Şüreyh, Mesruk'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İbn Abbâs’ı gördüğümde o insanların en yakışıklısı, hitapta bulunduğunda insanların en fesahatlisi, konuştuğunda insanların en açık sözlü konuşanıdır.”⁵⁰

1.1.6 Vefatı

İbn Abbâs Abdullah b. Zübeyr’in halifeliğini ilan ederek Harem-i Şerîf’i kendisine karargâh edinmesi üzerine Tâif’e çekilmiş, vefatına kadar da Tâif’te ikamet etmiştir. Vefatına yakın gözleri görmez olmuştu. Vefât tarihi hakkında çeşitli rivâyetler mevcut olmakla birlikte tercih edilen görüşe göre İbn Abbâs 68/689 yılında 71 (72) yaşında Tâif’de vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.⁵¹

Cenaze namazını Hz. Ali’nin oğlu Muhammed el-Hanefîyye kıldırmasıdır. İbn Abbâs’ı defnetmek için mezara koydukları zaman, o güne kadar benzeri görülmemiş beyaz bir kuş gelip kefenin içine girmiş ve onunla birlikte defnedilmiştir. Beyaz kuşun oradan çıktığını gören de olmamıştır. Affan’ın rivayetine göre bu olay İbn Abbâs’ın ilim ve ameli olarak yorumlanmıştır. Ayrıca mezara konulduğu zaman şu ayetlerin okunduğu da duyulmuştur:⁵²

“Ey gönül huzuruna ermiş ruh! Sen Rabbinden razı, O senden razı olarak Rabbine dön! Sen de has kullarımın içine katıl, cennetime gir!”⁵³

Rafî b. Hudeyc, İbn Abbâs’ın vefat haberini duyunca; “Bu gün ilim hususunda doğu ile batı arasında kendisine ihtiyaç duyulan bir kimse vefat etti.” demiştir. Câbir b. Abdullah’a İbn Abbâs’ın vefat haberi ulaşınca ellerini birbirine vurarak; “Bu gün insanların en âlimi ve en yumuşak huylusu vefat etti. Bu ümmete bir musibet indi.” demiştir. Vakidî, İbn Abbâs’ın ölümü üzerine İkrime’nin: “İbn Abbâs’ın vefatı zamanında Muaviye’nin şöyle dediğini işittim; Vallahi bugün ölenlerin de yaşayanların da en fakîhi ve en bilgisi öldü”.⁵⁴ dediğini bildirmiştir.

⁵⁰ İbn Kesîr, *Aynı Eser*, XII, 100.

⁵¹ İbn Hacer, *el-İsâbe Fî Temyîzis-Sahâbe*, IV, 94; İbn Abdi'l-Berr, *el-İsti'âb*, III, 67; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 63; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 109.

⁵² İbn Hacer, *Aynı Eser*, IV, 94; İbn Kesîr, *Aynı Eser*, VIII, 19-110.

⁵³ Fecr 89/27-30.

⁵⁴ İbn Kesîr, *Aynı Eser*, XII, 93.

1.2 ABDULLAH İBN ABBÂS'IN İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.2.1 İlme Olan İhtiyaki ve Hz. Peygamberin Duası

İbn Abbâs, hayatı idrak etmeye başladığı ilk çocukluk yıllarında kendisini âhir zaman Peygamberinin kucağında, O'nun manevî muhitinde bulmuş, bilgilerinin pek çoğunu bizzat Rasûlullah'dan öğrenmiştir. Diğer bir ifade ile İbn Abbâs, Rasûlullah'ın en iyi öğrencisi olmuştur. Peygamber'e karşı olan sevgisi, bağlılığı ve samimi hizmetleri sebebiyle onun takdirini kazanmış ve "Allah'ım, onu dinde fakih kıl ve ona Kur'ân'ın tevili öğret." şeklinde duasına mazhar olmuştur. Bir başka rivayete göre ise Rasûlullah (s.a.v.), "Allah'ım, onda bereket meydana getir, ondan bereketi yay." şeklinde dua buyurmuşlardır. Hammad b. Seleme, İbn Abbâs'ın "Teyzem Meymune'nin evinde geceledim. Peygamber (s.a.v.) için yıkanma suyu koydum. Peygamber (s.a.v.): "Bunu kim koydu?" diye sorduğunda: "Abdullah b. Abbâs koydu." dediler. O da şöyle dua etti: Allah'ım, ona tevili öğret ve onu dinde fakih kıl" dediğini rivayet etmiştir: İbn Ömer, Abdullah b. Abbâs'a dua eder, onu kendine yakın tutar ve onun için şöyle derdi: Ben, günün birinde Rasûlullah'ın (s.a.v.) sana dua ettiğini, elini başına sürdüğünü ve ağzına mübarek ağız suyunu sürdüğü gördüm. Senin için şöyle dua etti: "Allah'ım, bunu dinde fakih kıl ve buna tevili öğret".⁵⁵

İbn Abbâs'ın, Hz. Peygamberin hadislerini öğrenmesiyle ilgili olarak İkrime'den şu şekilde bir rivâyet gelmiştir;

"Rasûlullah vefat edince Ensar'dan bir gence gelmiştim. Ona şu teklifi yaptım:

- "Haydi gidip Peygamberin sahâbilerine hadislerden soralım, dedim." O da: "Onlar senin ilmene muhtaçlar" dedi. Bu sözü duyan İbn Abbâs o genci terkederek, Peygamberin hadislerini sormak amacıyla sahâbilerle görüşmeye başladı. İbn Abbâs sahâbenin birinden kendisine hadis ulaşırsa o şahsın kapısına kadar gider, işittiği o hadisi daha iyi anlamaya çalışırdı. Uzun bir süre bu tarzda hadis öğrenmeye ve toplamaya devam eden İbn Abbâs'a Medine'deki Ensar:

- "Ey Rasûlullah'ın amcasının oğlu! Sen buralara kadar zahmet edip de niçin geliyorsun? Biz senin kapına gelir ve orada hadisleri sana naklederiz. Bu şekilde

⁵⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 81-82.

kendini fazla yormamış olursun, demişlerdi. Buna mukabil İbn Abbâs da onlara şu cevabı vermişti: “Hayır! Benim size gelip hadisleri almam daha uygundur. Kendisinden hadis aldığım Ensârlı, genç insanların benim etrafımda toplandığını görünce “ (İbn Abbâs’ı kastederek) Bu genç benden çok daha akıllıymış” demişti.⁵⁶

Dârimî’de geçen benzer bir rivayette ise İbn Abbâs bu konuda şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.a.v.) vefat edince, Ensâr’dan bir adama; “Ey falan! Gel, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) ashâbına bilmediklerimizi soralım. Çünkü onlar bugün çoktur, (yarın azalır giderler)” dedim. O, “Hayret sana, ey İbn Abbâs! Halkın içinde, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Ashabından gördüğün kimseler bulunmaktayken, halkın sana muhtaç olacağını mı zannediyorsun?” dedi ve bunu yapmadı. Ben ise sormaya yöneldim. Artık ne zaman ki bir adamdan bana hadis rivayeti ulaşırsa ben ona, öğle uykusundayken gelir, kapısının yanı başında kaftanımı yastık yapar ve dışarı çıkıncaya kadar yatardım. Hane sahibini rahatsız etmemek için kapının önüne elbisemi yayarak oturup orada beklerdim. Rüzgâr da yüzüme toprak savururdu. Nihayet (adam) dışarı çıkıp beni görür ve “Rasûlullah’ın amcazadesi! Niçin geldin? Bana (haber) salsaydın da ben sana gelseydim ya!” derdi. Ben de; “Benim sana gelmem daha lâyıktır” deyip, O’na hadisi sorardım. İbn Abbâs dedi ki; önceden kendisine arkadaşlık teklif etmiş olduğum adam öylece kaldı. Sonraları, halk etrafımda toplanmış olduğu halde beni gördü ve “Bu delikanlı, benden daha akıllıymış!” dedi.⁵⁷

Muhammed b. Sa’d, İbn Abbâs’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Ben, Rasûlullah’ın Muhacir ve Ensâr’dan olan büyük sahabelerinin yanından ayrılmıyorum, onlara Rasûlullah’ın savaşlarını ve bu hususta nazil olan Kur’ân ayetlerini soruyordum. Onlardan hangisine gitsem o kişi gidişimden ötürü seviniyordu. Çünkü ben, Rasûlullah’ın yakınıydım.⁵⁸

Muğire, Şabi’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbn Abbâs’a şöyle bir soru sordular: Bu ilmi nasıl elde ettin? İbn Abbâs “Soran bir dil ve anlayan bir kalb

⁵⁶ Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, **Sifetü’s-Sefve**, thk. Mahmut fâhûrî, Dârü’l-Ma’rîfe, Beyrut 1975, I, 749-750.

⁵⁷ **Dâremî**, Mukadîme, I, 467, (590).

⁵⁸ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, XII, 82-83.

sayesinde elde ettim” diye cevap verdi. Tâvus, İbn Abbâs’ın: “Ben bir mesele hakkında Rasûlullah’ın ashabından otuz kişiye soru sorardım.”⁵⁹ dediğini rivayet etmiştir.

1.2.2 Hakkında Söylenenler

İbn Abbâs çok yönlü bir âlimdir. Sadece İslamî ilimlerde değil İslam dışı toplumların dini yaşayış ve inanışları hakkında da bilgi sahibidir. Özellikle İslam toplumundaki Yahudi ve Hıristiyanlara vermiş olduğu cevaplarla da bilinmektedir. Onun ilimdeki bu yüksek yerini, çağdaşlarından hiç kimse inkâr etmemiştir. Sahabenin büyükleri bile zor meseleler karşısında kendisinden umulmadık cevaplar vermesine ve cevval zekâsına hayran kalmışlardır. Nitekim Hz. Ömer, İbn Abbâs’ı sahabelerin yaşlı ve âlimleri ile aynı mecliste oturtur ve şöyle dermiş: “Abdullah b. Abbâs, ne güzel bir Kur’ân tercümanıdır.” Abdullah b. Abbâs geldiğinde Ömer (r.a.) şöyle demiş: “Yaşlıların genci, soru soran dilin ve anlayan kalbin sahibi geldi.” Sahih hadiste sabit olduğuna göre Hz. Ömer, Nasr Sûresinin tefsirini sahabelere sorduğunda bazı sahabeler susmuş, bazıları ise onu tatmin etmeyen cevaplar vermişlerdi. Sonra kendisi bu surenin tefsirini İbn Abbâs’a sormuş, İbn Abbâs da şu cevabı vermişti: Evet, bu sure Rasûlullah’ın vefat haberini veriyor.” İbn Abbâs’ın böyle cevap vermesi üzerine Hz. Ömer de şöyle demişti: “Ben de bu sûreden senin anladığını anlıyorum.” Böyle yapmakla Hz. Ömer, İbn Abbâs’ın ilim ve anlayıştaki mevkiisini sahabeler nezdinde teyit etmek istemişti. Başka bir defasında Hz. Ömer, İbn Abbâs’a Kadir gecesinin Ramzanın hangi günü olduğunu sormuş, O da istinbatta bulunarak bu gecenin ramazanın son on gecesinin yedincisinde, yani ramazanın yirmi yedisinde olduğunu söylemişti. Hz. Ömer de bu cevaptan hoşnut olmuştu. Hasan b. Arefe, Hz. Ömer’in İbn Abbâs’a şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Sen bizim öğrenemediğimiz bir ilmi öğrendin.” Vakidî, Ata b. Yesar’ın: “Hz. Ömer ile Hz. Osman, İbn Abbâs’ı çağırırlardı. O da Bedir ehli ile birlikte giderdi. O, Hz. Ömer ile Hz. Osman’ın zamanında fetva verirdi. Vefatına kadar da fetva verdi.”⁶⁰ dediğini nakletmektedir.

İbn Abbâs, Muaviye’yi Şam’a vali olarak ataması için Hz. Ali’ye tavsiyede bulunanlardandır. İlk etapta onu azletmemesini söylemiş ve Hz. Ali’ye şöyle demişti: “Onu azletmek istiyorsan, bir ay kadar vali olarak çalıştır. Sonra da uzun bir süre

⁵⁹ Aynı Eser, XII, 86-88.

⁶⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 88-89.

görevden azlet.” Ancak Hz. Ali, bunu kabul etmeyerek onunla mücadele etmeyi tercih etmiş ve sonunda İslam Tarihinde sonu hüsrarla neticelenecek bir takım olaylar cereyan etmiştir. İki taraf hakem tayin etme hususunda pazarlığa giriştiklerinde İbn Abbâs, Hz. Ali’den Amr b. Âs’a denk olması açısından kendisini hakem tayin etmesini istemişti. Ancak Mezhiç kabilesi ile Yemenliler, Hz. Ali tarafından Ebu’l-Musa el-Eşari’den başkasının hakem tayin edilmesine razı olmamış ve neticede hakemler arasında malum olaylar meydana gelmişti. Hz. Ali, İbn Abbâs’ı Basra’ya vali tayin etmiştir. Ayrıca çeşitli zamanlarda hac emiri olarak görevlendirilmiş, Arefe’de hutbeler irad etmiştir. Hutbelerinde Bakara sûresini (başka bir rivayete göre ise en-Nûr sûresini) tefsir etmiştir. Rivayete göre tefsiri o kadar etkili bir şekilde yapmıştır ki dinleyicilerden biri şöyle demiştir: “Kur’ân’ı öyle bir tefsir etti ki, bu tefsiri Rumlar, Türkler ve Deylemliler işittikleri takdirde Müslüman olurlardı.”⁶¹

İbn Abbâs, vermiş olduğu bazı kararlarından dolayı Hz. Ali’yi eleştirmiş, Hz. Ali’nin de kendisiyle tartıştığı rivayet edilmiştir. Nitekim İmam Ahmed b. Hanbel, İkrime’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir:

“Ali, İslâm’dan dönmelerinden dolayı bazı kimseleri ateşle yaktı. Bu haberi duyan İbn Abbâs şöyle dedi’ “Ben olsaydım onları ateşle yakmazdım. Zira Rasûlullah (s.a.v.): “Allah’ın azabı ile azaplandırmayın.” demiştir. Ben olsaydım, Rasûlullah (s.a.v.)’in: “Her kim dinini değiştirirse onu öldürün” hadisinden hareketle onları öldürürdüm.” İbn Abbâs’ın bu ifadesini duyan Hz. Ali de: “Yazıklar olsun İbn Abbâs’a, O, teferruata dalıyor.”⁶² demiştir.

İbn Abbâs’la Hz. Ali arasındaki fikir ayrılıkları sadece bunlardan ibaret değildi. Nitekim İbn Abbâs, Mut’a nikâhının mubah olduğunu ve hükmünün devam ettiğini, ehlî eşeklerin etlerinin helal olduğunu söylüyordu. Hz. Ali de; “Sen katı bir adamsın. Zira Rasûlullah (s.a.v.), Hayber savaşında Mut’a nikâhını ve ehlî eşeklerin etlerini yemeyi yasakladı”⁶³ şeklinde cevap veriyordu.

⁶¹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, XII, 90.

⁶² İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Seyr, XVII, 584, (33815).

⁶³ Muhammed b. Ahmed Zehebi, **Târîhu’l-İslâm**, I. baskı, I-DIII, thk. Ömer A. Selam, Dârü’l-Kütâbi’l-Arabi, Beyrut, 1990/1410, V, 155; İbn Kesîr, Aynı Eser, XII, 91.

A'meş'ten yapılan rivayete göre Abdullah b. Mesud "Eğer İbn Abbâs, bizim yaşımıza erseydi bizden hiç kimse onunla muaşeretinde bulunamazdı. İbn Abbâs, ne kadar güzel bir Kur'ân tercümanı idi." demiştir. İbn Ömer'in de onun hakkında şöyle dediği rivayet edilmektedir: "İbn Abbâs, Cenâb-ı Allah'ın, Muhammed (s.a.v.)'e indirdiği Kur'ân'ı insanlar arasında en iyi bilen kimseydi."⁶⁴

Said b, Müseyyeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "İbn Abbâs, insanların en bilgilisi idi."

Abdurrahman b. Ebu Zinad, Ubeydullah b. Utbe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Abbâs, bazı özelliklere sahip olma hususunda insanları geride bıraktı. İnsanların bilmediklerini bildi, görüşüne ihtiyaç duyuldu. Fıkıh açısından onun fikrine muhtaç olundu. Yumuşak huyluluğuna herkes muhtaçtı. Soylu ve asil bir kimseydi. Herkesten çok Peygamber'in (s.a.v.) hadislerini o bilirdi. Ebu Bekir ve Osman'ın tasarruflarından haberdardı. Görüşü fıkha çok uygundu. Şiiri en iyi bilen oydu. Arapçadan en çok anlayan oydu. Kur'ân tefsirini, feraiz ilmini ve hesabı onun kadar bilen yoktu. Maziye ve tarihi en çok o bilirdi. Kendisine ihtiyaç duyulduğu zaman onun kadar keskin görüş ileri süren başka bir kimse yoktu. Bir gün meclis kurar, meclisinde fıkıhtan başka birşey konuşulmazdı. Bir gün meclis kurar, meclisinde tevilden başka birşey konuşulmazdı. Bir gün meclis kurar, meclisinde meğâziden başka birşey konuşulmazdı. Bir gün meclis kurar, meclisinde şiirden başka birşeyden bahsedilmezdi. Bir gün meclis kurar, meclisinde Arapların savaşlarından başka birşeyden bahsedilmezdi. Onun kadar kendisine itaat edilen ve meclisinde huşu ile dinlenen başka bir âlim görmedim. Onun kadar kendisine soru sorulan ve soru sahibinin de kendisinden ilim elde ettiği başka bir kimse görmedim. Bazen onun okuduğu kasideleri hıfzederdim. Okuduğu kasidenin beyitleri otuzu bulurdu."

Hişam b. Urve, babasının şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Abbâs gibisini asla görmedim."

Âtâ da şöyle demiştir: "İbn Abbâs'ın meclisi kadar saygı dolu bir meclis görmedim. Onun meclisi kadar fıkıhtan çok bahsedilen başka bir meclis görmedim. Onun meclisi kadar ulu ve heybetli bir meclis görmedim. Kur'ân ashâbı meclisinde

⁶⁴ İbn Kesîr, **Aynı Eser**, XII, 92-93.

kendisine sorular yöneltiyorlardı. Arapça ile ilgilenen ilim sahipleri ona sorular yöneltiyorlardı. Şiirle ilgilenenler de ona sorular yöneltiyorlardı. Hepsi de geniş bir ilim vadisinde kana kana ilim suyu içiyorlardı.”⁶⁵

Tavus’un şöyle dediği rivayet edilmiştir: “İbn Abbâs, yüksek hurma ağaçlarının küçücük vadilerin üzerine çıkışı gibi ilim hususunda insanları geride bırakmıştı.”

Leys b. Ebi Süleym’in anlatımına göre: “Tavus’a şöyle bir soru yönelttim:

-Sahabelerin büyüklerini bırakıp da şu çocuğu (İbn Abbâs’ı) ne diye ayrılmaz bir arkadaş edindin?

Tavus bana şu cevabı verdi:

-Yetmiş sahabe gördüm. Bunlar bir hususta tartışmaya başladıklarında eninde sonunda İbn Abbâs’ın sözüne uyarlardı. Ondan daha iyi fıkıh bilen birini görmedim. Ona muhalefet eden bir kimse mutlaka sonunda onun görüşüne uyardı.”

Ali b. el-Medenî, Yahya b. Maîn, Ebu Nuaym ve diğerleri, Mücahid’in şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: “İbn Abbâs gibisini asla görmedim. Öldüğü gün o, bu ümmetin derin âlimi idi.”

Ebu Bekir b. Ebu Şeybe, Mücahid’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İbn Abbâs, bu ümmetin ilim sahipleri arasında en uzun boylu, en asil ve en bilgili kimsesi idi.”

Amr b. Dinar da İbn Abbâs hakkında şöyle demiştir: “İbn Abbâs’ın meclisi kadar bütün hayır ve iyilikleri toplayan başka bir meclis görmedim. Onun meclisi helal, haram, Kur’ân tefsiri, Arapça ilmi, şiir ve yemeği ihtiva ederdi.”

Mücahid: “İbn Abbâs kadar fasih konuşan başka bir kimse görmedim” demiştir.

Abdullah b. Müslim b. Kuteybe et-Dineverî, Hasan Basri’nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: “İbn Abbâs, Basra’da iyiyi ve kötüyü insanlara tanıtmaları için ilk olarak arif tayin eden kimsedir. Minbere çıkar, el-Bakara ve Al-i İmrân sûrelerini okur, bu sûreleri harf harf tefsir ederdi.”

⁶⁵ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, XII, 94-96.

Yunus b. Bükeyr, Ebu Salih'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Abbâs'ın meclisini gördüm. Eğer bütün Kureyşliler, o meclis sebebiyle övünseler buna hakları vardır. İnsanların onun kapısında toplandıkları ve yolu kapattıklarını gördüm. Kimse o yoldan gidip gelemiyordu. Ben yanına girdim ve ona insanların kapıda beklediklerini haber verdim! Bana: "Benim için abdest suyu getir." dedi. Getirdiğim su ile abdest alıp oturdu ve: "Dışarı çık. Dışarıda bekleyenlere de ki: Her kim Kur'ân'dan, Kur'ân harflerinden, Kur'ân'ın manasından sormak istiyorsa içeri gelsin." dedi. Ben de dışarı çıkıp gerekli duyuruyu yaptım. İçeriye girdiler. Evi ve bütün odaları doldurdular. Ona her ne sordularsa fazlasıyla onları bilgilendirdi. Sonra da onlara: "Siz çıkın diğer kardeşleriniz gelsinler." dedi. Onlar da dışarı çıktılar. Sonra bana şu talimatı verdi: "Dışarı çık. Dışarıda bekleyenlere de ki: "Helâlden, haramdan ve fıkihtan sormak isteyen varsa içeri gelsin." Dışarı çıktım. Onlara gerekli duyuruyu yaptım, içeri girdiler. Evin bütün odalarını doldurdular. Ona her ne sordularsa fazlasıyla onları bilgilendirdi. Sonra onlara: "Dışarı çıkın ki, diğer kardeşleriniz gelsinler." dedi. Onlar da çıktılar. Sonra bana şu talimatı verdi: "Dışarı çık ve de ki: Feraizden ve benzeri meselelerden sormak isteyen varsa içeri gelsin." Dışarı çıktım ve onlara gerekli duyuruyu yaptım. İçeri girdiler, evin bütün odalarını doldurdular. Ona her ne sordularsa onları fazlasıyla bilgilendirdi. Sonra onlara: "Dışarı çıkın ki, diğer kardeşleriniz gelsinler." dedi. Onlar da dışarı çıktılar. Sonra bana şu talimatı verdi: "Dışarı çık ve de ki: Arapçadan, şiirden ve manası bilinmeyen kelimelerden sormak isteyen varsa içeri gelsin." Dışarı çıktım ve onlara gerekli duyuruyu yaptım. İçeri girdiler, evin bütün odalarını doldurdular. Ona her ne sordularsa onları fazlasıyla bilgilendirdi, sonra onlara; "Dışarı çıkın ki, diğer kardeşleriniz gelsinler" dedi. Onlar da çıkıp gittiler.

Tavus ile Meymun b. Mehran dediler ki: "İbn Ömer'den daha takvalı ve İbn Abbâs'tan daha fakih bir kimse görmedik. İbn Abbâs, İbn Ömer'den daha iyi fıkıh bilirdi."

Yakub b. Süfyan, İkrime'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Abbâs ile Ali kıyaslanacak olsa İbn Abbâs, Kur'ân'ı ondan daha iyi bilirdi. Ali de mübhemleri ondan daha iyi bilirdi."

Ebu Muaviye, Ebu Vail Şakik b. Seleme'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Abbâs, hac mevsiminde insanlara hutbe irad etti. Bakara sûresini okumaya ve tefsir

etmeye başladı. Ben de: “Bu adam gibi güzel konuşan ve iyi açıklayan bir kimse görmedim. Eğer bunu Farslar ve Bizanslar dinleselerdi, mutlaka Müslüman olurlardı.” demeye başladım.⁶⁶

İbn Ebi Müleyke dedi ki: Medine’den Mekke’ye kadar İbn Abbâs’la yolculuk yaptım. İki rekât namaz kılıyordu. Ara verdiğinde gece yarısında kalkıp namaz kılar, Kur’ân’ı ağır ağır, harf harf okurdu. Çok hıçkırır ve ağlardı. Şu ayeti okuduğunu da işittim: “Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir. Ey insan, işte bu senin öteden beri korkup kaçtığın şeydir.”

Esmâî, Şuayb b. Dirhem’in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Fazlaca ağlayıp gözyaşı dökmekten İbn Abbâs’ın yanaklarında çürük ayakkabı bağı gibi bir iz meydana gelmişti”.

Haşim, Yusuf b. Mehran’ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bizans hükümdarı Muaviye’ye bir mektub gönderdi. Mektubunda şu soruları soruyordu:

Yüce Allah’ın en çok sevdiği kelim hangisidir?

Kullar arasında Allah katında en kıymetli kişi kimdir?

Kadınlar arasında Allah katında en kıymetli kadın kimdir?

Ana rahmine girmeyen dört varlık kimlerdir ve hangileridir?

Sahibini seyyar bir şekilde dolaştıran mezar hangisidir?

Üzerine güneşin bir defa doğduğu yer neresidir?

Gök kuşağı nedir?

Muaviye, bu soruları İbn Abbâs’a gönderdi. İbn Abbâs da ona şu cevabî mektubu gönderdi: Allah’ın en çok sevdiği kelam; “Sübhanallahi velhamdulillahi ve lâ ilahe illallahü vallahü ekber velâ havle velâ kuvvete illa billahdır”

⁶⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XII, 96-101.

Kullar arasında en kıymetli şahıs, Adem (a.s.)’dir. Allah, onu eliyle yarattı ve ona kendi ruhundan üfledi, melekleri ona secde ettirdi. Ona her şeyin adını öğretti.

Kadınlar arasında Allah katında en kıymetli kadın, İmran kızı Meryem’dir.

Ana rahmine girmeyen dört varlık şunlardır: Adem, Havva, Musa’nın asası ve İsmail’e fidye olarak gönderilen İbrahim peygamberin koçu (Başka bir rivayette bunlara Salih (a.s.)’in devesi de eklenmiştir).

Sahibini seyyar bir şekilde dolaştıran mezar ise, Yunus peygamberi yutan balıktır.

Güneşin üzerine bir defa doğmuş olduğu yer, Musa peygamberin ve İsrailoğullarının geçmeleri için denizin açılıp geçit verdiği yoldur.

Gökkuşağı ise yeryüzü sakinlerinin boğulmaya karşı aldıkları bir emandır. Bu, gökte açılan bir kapıdır.”

Bizans hükümdarı bu cevapları okuyunca çok beğendi ve: “Vallahi bu Muaviye’nin sözü değildir ve onun tarafından verilen bir cevap da değildir. Bu, ancak Peygamber (s.a.v.)’in ehl-i beytinden birinin verdiği bir cevaptır” dedi.⁶⁷

İbn Abbâs hakkında İbn Esîr şöyle der: “Kendinden önce söylenmiş ve rivayet edilmiş hadislerle ilgili hususları hiç kimse İbn Abbâs kadar bilmezdi. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman devrine ait kaza işlemlerini en iyi bilen o idi. Yani, yeni ilmî izahlar yapmak hususunda devrinin en güçlü âlimi idi. İlmî izaha ihtiyaç duyulan konularda hiç kimse ondan daha güçlü değildi.”⁶⁸

Ebu Hanife, İbn Abbâs hakkında şöyle demiştir: “İbn Abbâs zamanında yeryüzünde ondan daha âlimi yoktu.”⁶⁹

⁶⁷ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, XII, 103-104.

⁶⁸ Ali Özek, **Dirayet Müfessiri İbn Abbâs**, MÜİFD, İstanbul, 1986, s. 70.

⁶⁹ Ebû Hanife bir gün halife Ebû Cafer el-Mansûr’un yanına girdi. Mansûr: “Ey Numan! Bu ilmi kimden aldın?” diye sordu. O da şu cevabı verdi: “Hz. Ömer’den ilim alanlar vasıtası ile Ömer’den, Hz. Ali’den ilim alanlar vasıtası ile Ali’den, Abdullah b. Mes’ûd’dan ilim alanlar vasıtası ile İbn Mes’ûd’dan aldım. İbn Abbâs zamanında yeryüzünde ondan daha âlimi yoktu. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali es-Saymerî, **Ahbâr-u Ebî Hanife ve Ashâbihî**, Dârü’l-Âlemi’l-Kütüb, Beyrut 1985, 68.

1.2.3 Hocaları

İbn Abbâs, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayette bulunmuşsa da bilgisinin büyük bir kısmını sahabeden (r.a.) aldığında şüphe yoktur. Ahmed b. Hanbelin, Abdürrazzâk tarihiyle naklettiği bir haberde “İbn Abbâs’ın ilmi, üç otoriteden gelmektedir. Onlar da; Ömer, Ali ve Ubeyy b. Ka’b ‘dir.” demektedir.⁷⁰

O, Rasûlullah’dan (s.a.v.), babasından, annesinden, kardeşi Fazl ve teyzesi Meymûne’dan, Hz. Ebû Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf, Muâz b. Cebel, Ebû Zerr, Übeyy b. Ka’b, Ebû Hüreyre ve daha birçok sahâbîden rivayette bulunmuştur.⁷¹

1.2.4 Talebeleri

İbn Abbâs’ın talebeleri arasında birçok büyük fakih bulunmaktadır. İkrime, Mücâhid, Âtâ b. Ebî Rebâh, Saîd b. Cübeyr, Tâvûs b. Keysân, Saîd b. Müseyyeb bunlardan bazılarıdır. Ayrıca, Mekke muhitinde yetişen fakihlerden bir müddet ilim tahsil eden İmam Şafî’ye de gerek fıkıh gerekse tefsir ve edebiyatta, dolaylı olarak tesir ettiği söylenebilir.

İbn Abbâs’ı büyük bir talebe topluluğu dinlerdi. Mücâhid, “O, Kur’ân’dan bir âyeti tefsir etmeye başladı mı, yüzünde bir nur görürdüm”⁷² demektedir. Ondandır çeşitli haberleri dinleyenler, öğrendiklerini gerek hıfz etmek gerekse yazmak suretiyle, sonraki nesillere aktarmakta âdeta yarış etmişlerdi. Ondandır gelen haberler ekseriyetle hıfz yoluyla intikal etmiş ise de o devirde bazı şeylerin yazılmış olacağına dâir haberler de bulunmaktadır.⁷³

İbn Abbâs’tan iki oğlu Ali ve Muhammed, oğlunun oğlu, Muhammed b. Ali, kardeşi Kesîr b. Abbâs, diğer kardeşinin oğlu Abdullah b. Ma’bed b. Abbâs, kardeşinin oğlu Abdullah b. Ubeydullah b. Abbâs, Ashab’dan, Abdullah b. Ömer, Sa’labe b. Hakem, Ebu’t-Tufeyl ve daha birçok sahabe rivayet etmişlerdir. Ayrıca Tâbîîn’den: Ebû Ümâme b. Sehl, Saîd b. el-Müseyyib, Abdullah b. el-Haris b. Nevfel, Ebû Seleme b.

⁷⁰ İbn Kesîr, Aynı Eser, XII, 87-88.

⁷¹ Ali Özek, Aynı Eser, s. 56

⁷² İbnü’l-Kayyim el-Cevzi, İlamu’l-Muvâkki’in, Daru İbnü’l-Cevzî, Cidde, 1423, I. 22.

⁷³ İsmail Cerrahoğlu, Abdullah ibn Abbâs Ve Tefsir İlmindeki Yeri, c. XI, Sayı, 2, S. 80.

Abdurrahman b. Avf, Ebû Recâ el-Utâridî, el-Kâsım b. Ebî Bekr, Alkame b. Vakkas, Ali İbn Hüseyin b. Ali, Abdullah b. Abdullah b. Utbe b. Ebî Vakkas, İkrime, Atâ, Tavus, Saîd b. Cübeyr, Saîd b. Ebî'l-Hasan el-Basrî, Saîd b. Yesâr Mevlâ Maymune, onun kardeşi Süleyman b. Yesâr ve daha pek çok kimse ondan rivayette bulunmuşlardır.⁷⁴

1.2.5 İbn Abbâs'a Nisbet Edilen Eserler

İbn Abbâs'ın, Kur'ân filolojisi alanındaki görüşleri, daha sonraki âlimler tarafından derlenerek onun adına telif eserler oluşturulmuştur. İbn Abbâs'a nisbet edilen eserler şunlardır:

1. Garîbu'l-Kur'ân / Luğâtu'l-Kur'ân

Arap dilinde ilk sözlük olarak daha sonraki sistemli sözlüklerin nüvesini teşkil eden bu eserin yazma nüshaları farklı isimlerle kütüphanelerde mevcuttur.

1. "Kitâbu Garîbi'l-Kur'ân": Atıf Efendi Kütüphanesi no. 2815/8.
2. "Beyânu Luğâti'l-Kur'ân": Süleymaniye Ktp. Esad Efendi no.91/3.
3. "Kitâbu'l-Luğât fi'l-Kur'ân": Dimaşk Zâhiriyye Ktp.
4. "Luğatu'l-Kur'ân": Dublin Chester Beatty Ktp. no. 4263.

İbn Abbâs'a Âtâ b. Ebî Rabâh tarikiyle dayandırılan bu eser, Ahmet Bulut tarafından Esad Efendi, Atıf Efendi ve Zâhiriyye nüshalarını karşılaştırılarak neşredilmiştir.⁷⁵ Bunun dışında eser, Muhammed İbrahim Selîm tarafından *Garîbu'l-Kur'ân* adıyla (Kahire ts.), Salâhuddin el-Muneccid tarafından da Zâhiriyye nüshası esas alınarak *Kitâbu'l-Luğât fi'l-Kur'ân* adıyla (Kahire-1946, Beyrut-1972, 1978) neşredilmiştir. Genel olarak âyetlerin tefsirinde şu yol takip edilmiştir:

- a) Garîb lafızların anlamı verilir.

⁷⁴ Ali Özek, **Hadis Ricali Hadis İlimleri Ve Kaynakları**, s. 56.

⁷⁵ Ahmet Bulut, **Abdullah b. Abbâs ve Garibu'l-Kur'an'ı**, İstanbul, 1976, Bursa, 1986.

b) Hangi lehçeye veya başka bir dilde de bulunuyorsa hangi dile ait olduğu belirtilir.

c) Garîb kelime başka bir âyette de geçiyorsa o âyet de söylenir. Bunların yanında sadece dört âyetin izahında Arab kelâmından da örnekler verilir.⁷⁶

2. Mesâilu Nafi' b. el-Ezrak

Bu eser ise Hâricîlerin reisi Ebû Râşid Nâfi' b. el-Ezrak el-Hanefî el-Hanzalî (65/684)'nin Kur'ân'da geçen 200 civarında garîb kelime hakkında İbn Abbâs'a sorduğu sorular ve onun eski Arap şiirinden verdiği cevapları içermektedir. Kaynaklarda bu hâdise şöyle aktarılır: İbn Abbâs'ın Kâbe'nin avlusunda insanların Kur'ân tefsiriyle ilgili sorularını cevapladığı bir anda İbnu'l-Ezrak, yanında Necde b. Uveymir ile oraya gelir. İbn Abbâs'a kendilerinin Kur'ân'la ilgili soruları olduğunu, fakat bunlara Arap şiirleriyle cevap vermesini, çünkü Kur'ân'ın apaçık bir Arapça'yla nâzil olduğunu söylerler. O da "İstediginizi sorun" der ve onların sorularına eski Arap şiirleriyle cevaplar verir."⁷⁷

Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak, İslâmî dönemde kelimelerin delâletleri hususunda ilk araştırma olarak kabul edilmektedir. İbn Abbâs'ın bu tefsiri ve diğer eserleri gerek tabiîn devrinde gerekse daha sonraki dönemlerde birçok Garîbu'l-Kur'ân tefsirlerinin meydana getirilmesinde müelliflere örneklik etmiştir. Bu lugavî tefsir çalışmaları, nahvî tefsir çalışmalarına da yol açmış ve başta Me'âni'l-Kur'ân olmak üzere çeşitli isimler altında Kur'ân'ın nahvî tahliline dayalı tefsir yapılmaya başlanmıştır.⁷⁸

3. Sahifetu Ali b. Ebî Talha

Râvîsine izafeten bu adı alan eserden Ali b. Ebî Talha (143/760)'nın İbn Abbâs'tan rivayeti olarak bahsedilmektedir. Bu eserle ilgili olarak Suyûtî, İbn Abbâs'tan tefsirle ilgili olarak çeşitli kanallardan birçok rivayetin mevcut olup Ali b. Ebî Talha kanalıyla gelenlerin en iyilerden olduğunu söylemekle birlikte⁷⁹ kendisinin

⁷⁶ Bu âyetler: Enfâl, 8/11-37; Hûd, 11/77; Kalem-Nûn, 68/9; Ali Bulut, **Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbâs'a Nisbet Edilen Üç Eser**, OMÜİFD Sayı, 20-21.

⁷⁷ Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, I, 158.

⁷⁸ Ali Bulut, **Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbâs'a Nisbet Edilen Üç Eser**, OMÜİFD Sayı, 20-21.

⁷⁹ Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, II, 414-415.

bizzat İbn Abbâs'la görüşmesinin ve ondan tefsirini rivayet etmesinin mümkün olamayacağı, ikisi arasında başka bir şahsın bulunması gerektiğini belirtir. Zehebî (748/1348), bu şahsın Mücâhid (103/721) olduğunu söylerken,⁸⁰ Suyûtî bu kimsenin Mücâhid veya Saîd b. Cübeyr olabileceğini ifade eder.⁸¹

Sahîfe, çeşitli hadîs ve tefsir kaynakları içerisinde dağınık bir halde bulunmaktadır. İbn Hacer ve Suyûtî'nin, bu sahifeden Taberî (310/922), İbn Ebî Hâtim (327/939) ve İbnu'l-Munzir (318/930)'in tefsirlerinde, el-Buhârî (256/870)'nin de el-Câmi'u's-Sahîh'inde yararlandıklarını söylemeleri,⁸² bu eserin birer nüshasının bu âlimlerin elinde mevcut olduğunu göstermektedir.

İsmail Cerrahoğlu da "Ali b. Ebî Talha'nın Tefsir Sahîfesi" adlı makalesinde bu sahîfeye ait olarak Taberî ve İbn Ebî Hâtim tefsirlerinde gelen, Âli İmrân sûresine ait rivayetleri karşılaştırmıştır.⁸³

4. Tenvîru'l-Mikbâs Min Tefsîri İbnî Abbâs⁸⁴

İbn Abbâs'a ait rivayetler, el-Kamûsu'l-Muhît müellifi Fîrûzâbâdî tarafından bu eserde toplanmıştır. Günümüzde de matbu olan bu eserin, İbn Abbâs'a dayandırılan en zayıf ve güvenilir tarikle gelen rivayetlere dayanması nedeniyle İbn Abbâs'a aidiyetine temkinli bakmak gerekir. Çünkü eserde yer alan "Muhammed b. Mervân es-Suddî es-Sağîr, 'an Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî, 'an Ebî Sâlihî, 'an İbn Abbâs" şeklindeki rivâyet tariki, İbn Abbâs'tan gelen tariklerin en zayıf ve güvenilirmezi olarak kabul edilmektedir.⁸⁵

⁸⁰ Muhammed b. Ahmed b. Osman Şemsuddin Zehebî, *Mizânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Mısır, 1963, III, 134.

⁸¹ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, II, 241.

⁸² Aynı Eser, II, 415.

⁸³ İsmail Cerrahoğlu, *Ali b. Ebî Talha'nın Tefsîr Sahîfesi*, s. 75-82.

⁸⁴ Fîrûz Âbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs Min Tefsîri İbnî Abbâs*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992/1412.

⁸⁵ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, I, 245 (6394).

5. Tefsîru İbn Abbâs ve Merviyâtuhû fi't-Tefsîr min Kutubi's-Sünne⁸⁶

Abdulaziz b. Abdullah el-Humeydî, Bu eseri onbeş hadis kaynağında yer alan İbn Abbâs'a ait tefsir rivayetlerini toplayıp iki cilt hâlinde neşretmiş, ayrıca Fîrûzâbâdî'nin tefsir metinlerini de eserine almıştır.⁸⁷

1.2.6 İlmî Yeteneği

İbn Abbâs'a, Hazret-i Peygamber'in duası bereketiyle Cenab-ı Hak tarafından ilmî istidat verilmiştir. Mevhibe-i İlâhiyye, bir âlimin yetişmesinde en az çalışmak kadar önemli bir hususdur. Fıkıh ve tefsir ilminde İslam İlimler Tarihinde mümtaz bir yere sahip olan İbn Abbâs'ın ilmî yeteneğine temel teşkil eden bazı özellikleri şunlardır;

1.2.6.1 Hafızasının Çok Kuvvetli Olması

İbn Abbâs'ın bu niteliklerinin başında kuvvetli hafızası gelmektedir. Bu kuvvetli hafıza sayesinde, bütün ilimleri öğrenmiştir. Yüce Allah'ın kendisine bahşettiği kuvvetli hafıza sayesinde Kur'ân'ı-Kerim'i, Hz. Peygamber'in hadislerini, Arap şiirini, tarihi ve diğer ilimleri ezberleyip sonraki nesillere ulaştırmıştır. İbn Ebî Rebi'a'nın 80 beyitlik şiirini bir okuyuşta ezberlemesi⁸⁸ hafızasının ne kadar kuvvetli olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

1.2.6.2 Derin bir Düşünce ve Kavrayışa Sahip Olması

Bu kuvvetli hafızasının yanında iyi bir muhakeme yeteneğine de sahipti. Serîü'l-intikâl olarak tabir edebileceğimiz hazırcevap bir yapısı vardı. Nitekim İbn Abbâs'taki bu yetenekleri fark eden Hz. Ömer, kendisine şu şekilde iltifatta bulunmuştur: “Sen yüz bakımından en merdimiz, akıl bakımından en güzelimiz ve Aziz ve Celil olan Allah'ın kitabını en iyi anlayanımız oldun”.⁸⁹ Buna benzer bir övgüyü de Sa'd b. Ebi Vakkâs: “İbn Abbâs'tan daha kavrayışlı, daha akıllı, daha âlim ve ondan daha yumuşak

⁸⁶ A. Aziz b. Abdullah Hümeydî, **Tefsîru İbn Abbâs ve Merviyâtuhû fi't-Tefsîr Min Kutubi's-Sunne, Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ**, Mekke, ty.

⁸⁷ İbn Abbâs'a nisbet edilen eserler hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Bulut, **Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbâs'a Nisbet Edilen Üç Eser**, OMÜİFD Sayı, 20-21, Samsun, 2005.

⁸⁸ Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, V, 333.

⁸⁹ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, XII, 88-89.

huylusunu görmedim.”⁹⁰ şeklinde yapmıştır. Çocuk sahabelerden olmasına rağmen ilmi üstünlüğü muâsırı olanlar tarafından biliyordu. Nitekim İbn Mes’ûd’un da dediği gibi o büyük sahabelerden olsaydı ilimde onunla kimse muaşeretinde bulunamazdı.⁹¹

1.2.7 İlmî Konumu

İbn Abbâs Hz. Peygamber (s.a.v.)’in özel duasına mazhar olması sebebiyle ilimde derinleşmiş bir âlimdi. Tefsir, fıkıh ve hadis ilmindeki üstünlüğü sahâbe devrinden itibaren, hemen hemen herkes tarafından kabul edilmiştir. Tefsir kitapları İbn Abbâs’tan gelen rivayetlerle doludur. Özellikle âyetlerin nüzûl sebepleri, Arap dilinin incelikleri, ayetlerin nâsih-mensûhu, Arapların örf ve âdetleri, Hıristiyan ve Yahudilerin durumları ile ilgili rivayetler bunların başlıcalarıdır.

Abdullah İbn Abbâs İslâm tarihinde siyâsî faaliyetlerinden çok, ilmî yönüyle tebâruz etmiş bir şahısdır. Yaşının küçük olmasından dolayı Rasulullah (s.a.v.)’ın evine ve teyzesi Hz. Meymune’nin hücreğine rahatça girip çıkması diğer ashâbın bilmediği ve ilk anda öğrenme imkânı bulamadığı konuları öğrenmesine vesile olmuştur. Tefsir, hadis, fıkıh ve Arap dilinde otorite olarak kabul edilen İbn Abbâs hakkında diğer bir önemli âlim Abdullah İbn Mes’ud: “O, Kur’ân-ı Kerim’in tercümanıdır, müfessirlerin sultanıdır” şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.

İslami ilimlerin bugünkü manada bir branşlaşmaya gitmediği bir dönemde tefsir ilminde otorite olarak kabul edilen Abdullah İbn Abbâs kendi fikhî metodunu da şu şekilde tasvir etmektedir; “Devemin ipini kaybetsem Kur’an’da bulurum”⁹²

İbn Abbâs’ın ilmi hayatına hâkim olan temel prensipleri maddeler şu şekilde sıralamak mümkündür;

1. Kur’an-ı Kerim’i ilk temel kaynak olarak görmesi:

Abdullah b. Abbâs, hüküm verirken önce Kur’an’a müracaat etmiştir. Kendisine bir mesele sorulduğunda Kur’an’da tam olarak karşılığı varsa onunla karar vermiş, yoksa Rasulullah’ın sünnetiyle hükmetmiş, bunda da yoksa Hz. Ebû Bekir ve Hz.

⁹⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, II, 369.

⁹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 93.

⁹² M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İst.1971, VII, 4662.

Ömer'in içtihatlarına bakmıştır. Bunların hiçbirinde bir hüküm bulamamışsa kendi reyini ile görüş beyan etmiştir.⁹³

2. Olaylara ayetlerden delil getirmesi:

İlmî bir münazaranın yapıldığı bir toplantıda bazı insanlar; “Hz. Peygamber’in diğer peygamberlere üstünlüğü nedir?” diye sorduklarında, Abdullah b. Abbâs, yerinde bir açıklama yapmış ve hemen şu ayetleri okumak suretiyle Rasûlullah’ın üstünlüğüne delil getirmiştir:

“Diğer peygamberlerle ilgili olarak Allahû Teâla şöyle buyuruyor:

*“Biz hiçbir peygamberi, onlara gerekli açıklamaları yapmaları için kavminin dilinden başkasıyla göndermedik.”*⁹⁴ Hz. Muhammed’le ilgili buyruğu ise şudur:

*“(Ey Muhammed) Seni tüm insanlara elçi olarak gönderdik.”*⁹⁵ Allah onu cinlere ve insanlara elçi olarak göndermiştir.⁹⁶ İbn Abbâs, bu ayetlerle Hz. Muhammed’in üstünlüğünü ortaya koymuştur.

3. Ayetleri yorumlamada eski Arap şiirinden faydalanması:

İbn Abbâs’a, Kur’an’dan bir şey sorulduğunda kadîm Arap şiirlerinden örnekler getirirdi.⁹⁷ Bu aynı zamanda Abdullah b. Abbâs’ın dile hâkim olduğunun da bir ispatıdır. Kur’an’daki kapalı sözcükleri açıklama Kur’an’ı anlama bakımından ehemmiyetlidir. “Çünkü sözcükler o toplumun kültürünü, insanlar arasındaki davranış biçimlerini, tepki tarzlarını ve hitap yollarını göstermektedir. Sözcüklerin böyle önemli bir görevi yerine getirmesinden dolayı O, bilinmeyen Kur’an sözcüklerinin şiirde aranmasını tavsiye etmiştir. Çünkü şiir Arab’ın divanıdır.”⁹⁸ Bu tavsiyeyi yaptıktan sonra bir bedeviyi çağırması ve “Haraç” nedir, demiştir. Bedevi de, “darlık-güçlük” cevabını vermiştir. İbn Abbâs, “Fatır” sözcüğünün anlamını, evinin yakınında bir kuyunun

⁹³ Darimî, Mukaddime 20, 168; İbn Sa’d, Tabakât, IV, 181.

⁹⁴ İbrahim, 14/4.

⁹⁵ Sebe, 34/28.

⁹⁶ Nûreddin Ali b. Ebî Bekr Heysemî, Mecma’u’z-Zevâid ve Menbaî’l-Fevâid, I, X, thk. Abdullah M. Derviş, Dârü’l-Fikr, Beyrut 1992/ 1412, VIII, 456-457, (13927).

⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, Musannef, Fedâil, XV, 452-453, (30605-30609).

⁹⁸ Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, el-Burhan Fî Ulûmi’l-Kur’ân, I-IV, thk. Muhammed Ebü’l-Fadl, Daru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabi, Beyrut 1957/1376, I, 294.

kazılmasıyla ilgili bedevilerin münakaşasını duyana kadar yeterince kavrayamadığım belirtmiştir. Biri diğerine “Ene fatartuha” deyince O, “fatara” kelimesinin “İlk defa yapmak, yaratmak” anlamına geldiğini öğrenmiştir.⁹⁹

4. Sübjektif yaklaşıma karşı olması:

“Kur’an-ı Kerim’in geliş amacı, “sorumluluk bilinci taşıyan” insanlara mutlak doğruyu göstermektir.”¹⁰⁰ O, herhangi bir ideolojiyi veya hayatın yorumlanmasında vahye karşıt olan dünya görüşlerini tasdik etmek için gönderilmemiştir. Kur’an ayetleriyle ilgili yorum yapanlar, Kitab’ın geliş gayesini her zaman gözetmek zorundadırlar. Aksi halde, Kur’an’ın yol gösterici hiç bir özelliği kalmaz.

Tarihin her döneminde insanlar kendi düşüncelerini etkin hale getirebilmek için mücadele etmişlerdir. Bu mücadele esnasında insanlar zaman zaman hakikat çizgisinden saptıkları gibi, bazen de şahsî fikirlerini herhangi bir ölçü koymaksızın vahiyle payandalamak istemişlerdir. Bu anlayış sahabe döneminde de zuhur edebilmiştir. İslâm’a yeni giren ve din bilinci yeterli olmayan kişiler, sahabenin büyüklerinin gösterdiği hassasiyeti göstermemiştir. Kur’an konusunda yeterli hassasiyeti göstermeyerek şahsî düşüncelerine vahiyle destek arayan insanlar; adeta ayetleri çarpıştırmışlardır. Kur’an’ın geliş gayesini iyi kavrayan İbn Abbâs, bu tip insanlara şu tavsiyeyi yapmıştır: “Kur’an’ın bir kısmını bir kısmına vurmayın. Böyle yapmak şüphesiz ki; kalplerde (Kur’an’a karşı) şüpheler meydana getirir.”¹⁰¹ Sübjektif bir anlayışı öne çıkarıp ayetleri buna göre yorumlamak, zor durumlarda manayı tahrife bile götürebilir. Bu durumu bilen İbn Abbâs böyle bir anlayışa şiddetle karşı çıkmıştır.”

5. Meydana gelen yeni olaylar karşısında içtihatla bulunması:

Nüzul ortamıyla ilgili geniş bir bilgi birikimine sahip olan ve yerine göre ayetlerin kapalılıklarını açıklamakta¹⁰² mahir olan Abdullah b. Abbâs, içtihadî bilgisi

⁹⁹ İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm**, VI, 532.

¹⁰⁰ Bakara, 2/2.

¹⁰¹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Fedâil, X, 528, (30794).

¹⁰² Nahhâs, **Meâni'l-Kur'ân**, I, 353.

sayesinde birçok fikhî meseleyi çözmüştür. Öyle ki Hz. Ömer, karşılaştığı zor fikhî meselelerinin çözümü için o varken başkasını çağırılmamıştır.¹⁰³

1.2.7.1 Tefsir İlmindeki Yeri

Rivayet tefsiri ya da me'sûr tefsir dendiğinde ilk akla gelen sahâbîlerden birisi İbn Abbâs'tır. İbn Abbâs Tefsir ilminde otorite sayılmıştır. Sahabe arasında tefsir alanında en çok rivayet İbn Abbâs'tan gelmiştir. Hemen her âyet hakkında ondan bir veya birkaç tefsir şekli rivayet edilmiştir Rivayet tefsirinde olduğu kadar, filolojik tefsire ait eserlerde de İbn Abbâs'tan nakledilen birçok rivayet mevcuttur. Tefsir kitapları ondan yapılan nakillerle doludur. Elimizdeki en eski tefsir çalışmalarından olan Taberî'nin Câmiu'l-Beyan'ındaki rivayetlerin büyük bir kısmı İbn Abbâs'a aittir.

İbn Abbâs, Abdullah b. Selâm ve Ka'bu'l-Ahbâr gibi ehl-i kitaptan rivayette bulunan kişilerden oldukça çok rivayette bulunmuştur. Ancak bu rivayetlerde de seçici davranmıştır. Nitekim İbn Abbâs'la Şam'dan gelen bir zâtın şu konuşması buna örnektir. İbn Abbâs, Şam'dan gelen bu adama Şam'da kiminle görüştüğünü sormuş, O da, Ka'bul-Âhbar ile görüştüğünü söylemiştir. Ka'b neler söylüyor? diye sorduğunda, adam, semâvâtın bir meleğin omuzlarında deveran ettiğini söylediğini zikretmiş, bu söz üzerine de İbn Abbâs, Ka'b yalan söylüyor, O halâ yahudiliğini terketmedi mi? deyip, Fâtır sûresinin 41'nci âyetini okuyarak, onun sözlerini tekzip etmiştir. Bu haberlerden anlaşılıyor ki, İbn Abbâs, müslüman olmuş ehli kitaptan haberler alırken, mutlak surette dinin ruhuna uyup uymaması bakımından bu haberleri akıl ve mantık süzgecinden geçirmiş, onları doğrudan doğruya kabul etmemiştir.

İbn Abbâs, Kur'an'ı tefsir ettiğinde bizzat kendisinin, Hz. Peygamber (s.a.v.) den “ Bana, benim öğrettiğimden başkasını isnad etmekten korkunuz. Bilin ki, kim bana bile bile yalan isnad eder ve kendi arzusuna göre Kur'an'ı tefsire kalkışırsa, cehennemde oturacak yerine hazırlansın” hadisinin ifâde ettiği manaya dikkat çetmekteydi. Tefsir ve hadis kitaplarındaki İbn Abbâs rivayetleri tetkik edilecek olursa onun âyetleri: dinî, luğavî, tahsis ve tarihi bir yol ile izah etmeye çalıştığı, bazen de kelimenin hakikî manaları yerine, mecâzî manalarını kullandığı görülür.

¹⁰³ Mustafa Çelik, *Fıkhü's-Sahabe*, I, 256.

İbn Abbâs'ın Kur'ân-ı Kerîm'de kullandığı iki mühim metod vardır: Birincisi; Rivayete ilâveten aklını kullanarak dirayet tefsiri yapmasıdır. İkincisi de Kur'an'ın tefsirinde Arap şiirini kullanmasıdır. Temelleri ilk olarak Hz. Ömer tarafından atılan bu metodu İbn Abbâs sıklıkla kullanmış, ez-Zemahşerî de bu metodun üstadı olarak kabul edilmiştir.

İbn Abbâs'ın tefsir rivayetleri çok çeşitli yollarla bizlere kadar ulaşmışsa da bunların dereceleri aynı değildir. Sahih, zayıf ve yalan olarak İbn Abbâs'a istinad edilen rivayetler bulunmaktadır. Bize kadar ulaşan tarikler ana hatlarıyla şunlardır:

a) İbn Abbâs'tan bize kadar ulaşan en sağlam tariklerden biri, Ali b. Ebi Talha'nın (Ö.143/760) sahifesidir. Tefsir tarihinde mühim bir yer işgal eden bu eser, tam olarak elimizde mevcut değildir. Bu hususta yapılan tetkikler bu nüshanın İbn Abbâs'dan tedvin edilenlerin en eskisi ve ondan gelen tefsir terimlerinin en sağlam olduğunu göstermektedir.

b) ed-Dahhâk b. Müzâhim (Ö. 105/723): Bu zâtın da İbn Abbâs'a mülâki olmadığı söylenir.

c) Muhammed b. İshâk (Ö. 150/767) : Muhammed b. Ebi Muhammed'den o da İkrime veya Said b. Cübeyr'den rivayet ettiği söylenir. Hasen ve Ceyyid bir tarikdir.

d) Âtiyye el-Avfî (Ö. 111/729): Bu zât zayıf bir kimsedir. Ancak et-Tirmizî "hasen" olarak göstermiştir.

e) İbn Ebi Necih (Ö. 131/748): Süfyan b. Uyeyne, İbn Ebi Neci'nin tefsirinin sahih olduğunu söyler.

f) Muhammed b. Sâib el-Kelbî (Ö. 140/757): Bu zât Ebû Salih Bâzâri'dan o da; İbn Abbâs'dan rivayet eder. Tefsiri tatminkâr değildir. el-Kelbî-Ebû Sâlih-İbh Abbâs isnadlı olan tefsir "**Tenviru'l-Mikbâs min tefsiri İbn Abbâs**" adıyla zamanımıza kadar gelmiş ve el-Fîrûzabâdî'ye (Ö. 817/1415) isnad edilmiştir.¹⁰⁴

¹⁰⁴ İbn Abbâs'ın tefsir ilmindeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, **Abdullah ibn Abbâs Ve Tefsir İlmindeki Yeri**, c. XI, Sayı, 2, S. 74-83; Ali Özek, **Dirayet Müfessiri İbn Abbâs**, Sayı, 4, s. 67-74.

1.2.7.2 Hadis İlmindeki Yeri

İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in vefatında on üç yaşında bir gençti. Çok hadis rivayet eden sahâbîlerden (müksirûn) biri olarak naklettiği 1660 hadisin bir kısmını bizzat Peygamberden duymuş, diğerini ise Hz. Ömer, Ali, Muâz, babası Abbâs, Abdurrahman b. Avf, Ebû Süfyân, Ebü Zer, Übey b. Kâ'b. Zeyd b. Sabit ve diğer sahâbîlerden öğrenmiştir. Muteber hadis âlimleri onun rivayet ettiği hadislere önem vermişlerdir. 75 hadisini Buhârî ve Müslim müştereken, 120 hadisini yalnız Buhârî, 9 hadisini de Müslim tahrir etmiştir. Kendisinden de 197 kişi hadis nakletmiştir. Çok hadis rivayet etmiş olmanın yanında hadis öğretimine de önem vermiştir. "Din ilmini ancak şahitliğini kabul ettiğiniz kişilerden öğreniniz" demiş, bazı tabîler hakkında cerh anlamı taşıyan değerlendirmeler de bulunmuştur.

Hadis öğretiminde arz veya kıraat denilen metodun geçerli olduğunu belirtmiş, kendisinden ders almak için gelen Tâifliler'e bir müddet hadis okuduktan sonra yaşlılık ve yorgunluk sebebiyle hadis metinlerini birbirine karıştırmaya başlayınca şöyle demiştir: "Ben artık yoruldum. Siz okuyun da ben dinleyeyim. Sizin okuduğunuzu benim dinleyip tasvip etmem, tıpkı benim okumam gibidir"

İbn Abbâs'ın, Ehl-i kitap'tan olup Müslümanlığı kabul etmiş bazı kişilerden rivayette bulunması da Goldziher ve F. Buhl gibi müsteşriklerin üzerinde durduğu hususlar arasındadır. Gerek İbn Abbâs'ın gerekse diğer bazı sahâbîlerin bu çeşit haber ve rivayetleri az da olsa kullandıkları doğrudur. Ancak bu rivayetler hiçbir zaman verdikleri haberin ve bilginin doğruluğunu iddia edip bunlara inanmak için değil, bazı İslâmî görüş ve tezlerin izah ve teyidi maksadıyla kullanılmıştır; bunda bir mahsurun bulunmadığı ise bizzat Hz. Peygamber'in izni ile sabittir. İsrâiliyattan sayılan bu tür rivayetleri üç grupta mütalaa etmek mümkündür:

1- Doğrulukları İslâmî delillerle sabit olanlar,

2- Yanlış oldukları bilinenler,

3- Haklarında İslâmî bilgi bulunmayan hususlar. Bu sonuncular ne kabul ne reddedilir. Rivayet edilmelerinde de bir mahzur yoktur. İbn Abbâs'tan gelen bu tür rivayetlere bazı çevrelerce yapılan itirazlar, aslında kendisine ait olduğu kesin olan

rivayetler sebebiyle değil, daha çok siyasî düşüncelerle ona izafe edilen rivayetler dolayısıyladır. Nitekim F. Buhl de bir taraftan onu bu konuda tenkit ederken. “Kendisine atfen zikrolunan hadislerden bazıları, sonradan sahtekârlar tarafından ona isnat olunmuştur” demek suretiyle bu gerçeği itiraf etmiştir.¹⁰⁵

1.2.7.3 Fıkıh İlmindeki Yeri

İbn Abbâs, tefsir İlminde olduğu gibi fıkıh ilminde de otorite sayılmıştır. Dört Abdullah’tan (abâdile) biri sıfatıyla devrinde Mekke’nin fıkıh otoritesi kabul edilmiştir ve fetvalarının çokluğuyla meşhurdur. İbn Hazm, Onu fetvası en çok olan sahâbî olarak kabul eder. Bu fetvaların Ebû Bekir Muhammed b. Mûsâ b. Ya’kûb tarafından yirmi cilt halinde toplandığı rivayet edilmekte ise de, eser bugün elimizde mevcut değildir. Özellikle İslâm miras hukuku (ferâiz) alanındaki fetvaları müracaat kaynağı olmuştur. Onun en çok tartışılan fikhî görüşlerinden biri, Hz. Peygamber tarafından belirli bir süre için izin verilen ve daha sonra yasaklanan müt’a nikâhı konusundaki fikirleridir. İbn Abbâs’tan gelen rivayetlerin bazılarında onun müt’ayı tecviz ettiği, diğer bazılarında ise bu cevazın İslâm’ın ilk yıllarına ait olduğundan ve daha sonra mut’anın yasaklandığından söz ettiği görülmektedir.¹⁰⁶ Herhalde İbn Abbâs, Tirmizî’nin de belirttiği gibi, yasaklamadan habersiz olması sebebiyle önceleri müt’anın caiz olduğunu söylemiş, doğrusunu öğrendikten sonra ise bu görüşünden vazgeçerek onun haram olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷ İbn Abbâs’ın fıkıh ilmindeki yeri tezimiz ana konusunu teşkil ettiğinden dolayı onun fakihliği, sahâbe arasındaki konumu ve içtihat metodu, örnekleriyle birlikte yeri geldikçe sonraki sayfalarda daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

1.2.7.4 Arap Şiiri ve Edebiyatındaki Yeri

İbn Abbâs’ın öne çıkan önemli vasıflarından biri şüphesiz onun iyi bir şair olmasıdır. Nitekim rivayete göre İbn Abbâs şöyle demiştir: “Şiir Arabın divanıdır. (Dil ve tarihte müracaat kaynağıdır.) Cenâb-ı Allah’ın Arap dili ile indirdiği Kur’ân’da

¹⁰⁵ Çakan – Eroğlu, “Abdullah b. Abbâs”, DİA, I, 77.

¹⁰⁶ Çakan – Eroğlu, “Abdullah b. Abbâs”, DİA, I, 78.

¹⁰⁷ Tirmizî, **Sünen**, Nikâh, III, 429 (1121).

anlamadığımız mânâlar olursa Arabın divanına müracaat eder, müşkillerimizi onunla hallederiz.”¹⁰⁸

İbn Abbâs’la Hz. Ömer arasında geçen şu vakıa bu hususiyetini çok güzel ifade etmektedir: Bir gün Hz. Ömer ve arkadaşları şiir ve şairlerden konuşuyorlardı. İbn Abbâs da bu esnada onların yanına geldi. Hz. Ömer en büyük şairin kim olduğunu sorunca İbn Abbâs: “En büyük şair Züheyr b. Ebî Sül mâ’dır.” dedi. Hz. Ömer, İbn Abbâs’tan onun şiirlerinden bir tanesini okumasını isteyince İbn Abbâs, Züheyr’in Gatafan Kabilesi hakkındaki şiirini okudu. Hz. Ömer: “Vallâhi bu şiiri ancak Hâşimoğullarına mensup bir kimse okuyabilir. Onlar Rasûlullah’a yakınlıklarından dolayı böyle bir fesahat ve belâgate sahip olmuşlardır.” dedi.¹⁰⁹

İbn Abbâs, kendisini, imtihan etmek kastiyle sual soran Nâfi’ b. el-Ezrak (Ö. 65/684) ın her sorduğu kelimeye, bir beyitle cevap verdiği zikredilmektedir¹¹⁰. Ebû

¹⁰⁸ Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, X, 241, (21654)

¹⁰⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III, 68; *Ahbaru’d-Devleti’l-Abbâsiyye*, I, 32.

¹¹⁰ İbn Abbâs’ın Kur’ân-ı Kerîm’i şiirle tefsir etiğine dair örnekler mevcuttur. Bu örneklerden biri el-İtkan’da şöyle anlatılıyor: İsa b. De’b ile Abdullah b. Ebû Bekir dediler ki: Bir gün Abdullah b. Abbâs, Kâbe’nin avlusunda idi. İnsanlar etrafına toplanmış herkes ona Kır’ân tefeiri hakkında soru soruyordu. Bu esnada orada bulunan Nâfi’ İbnü’l-Ezrak Necde’ye: “Kalk, elindi sağlam bilgiler olmadığı halde Kur’ân’ı aklı ile tefsire cesaret eden şu adama gidelim” dedi. Kalktılar, İbn Abbâs’ın yanına gittiler: “Biz sana Allah’ın Kitabı’ndan bazı âyetler soracağız. Onları bize Arap dilinden delillerini getirerek tefsir etmeni istiyoruz. Çünkü Allah; bu Kur’ân’ı belâğatlı Arap dili ile indirmiştir.” dediler. İbn’Abbâs ise “İstediklerinizi sorunuz. dedi. Nâfi; el-Meâric 70/37 âyetinde geçen: “عن اليمين وعن الشمال عزين” cümlesindeki “عزين” nin ne mânâyâ geldiğini sordu. İbn Abbâs: “حلق الرفاق” (Aynı düşüncede arkadaşlar halkası) diye cevap verdi. Bunun üzerine: “Arap o kelimeyi bu mânâda kullanmış mıdır?” dedi. İbn Abbâs: “Evet, Ubeyd b. el-Ebras şöyle der:

“فجاؤا يهرعون اليه حتى = يكون حول منبره عزيئا” ona doğru koşarlar da minberi etrafında bir halka oluştururlar. âyette ve şiirde geçen “عزين” kelimesi aynı düşünceye sahip, aynı yolda olan arkadaşlar topluluğunun oluşturduğu halka demektir. Dediler ki: “el-Maide 5/35 âyetindeki: “وابتغوا اليه الوسيلة” ne demektir?» İbn Abbâs: “İhtiyaç demektir”, dedi.

— “Arap bu kelimeyi o mânâda bilir mi?”

— Evet, Antere şöyle der: “ان الرجال لهم اليك وسيلة = ان ياخذوك تكحلى وتخضبي” Şübhesiz erkeklerin sana ihtiyacı vardır. Eğer onlar seni alırlarsa gözlerine sürme çek ve kınalan. Sordular: “el-Mâide 5/48 âyetinde geçen “شرعة ومنهاجا” ne demektir?” “شرعة” din, “منهاج” yol demektir.

— “Araplar bu mânâyı bilir mi?”

— İbn Abbâs: Evet, Ebu Süfyan b. el-Haris şöyle der: “لقد صدق المامون بالصدق والهدى = وبين سلام ديننا ومنهاجا” “Kendisine güvenilen emin, doğruluğu ve hidayeti söyledi. İs-lâmın yolunu ve ahkâmını açıkladı.” Sordular: “el-En’âm 6/99 âyetinde geçen: “اذا اثمر وينعه” ne demektir?”

— “Olgunlaşması ve ulaşması” demektir.

— Arap bunu bu mânâda kullanmış mıdır?

— Evet, şâir şöyle der: “اذا ما مشت وسط النساء تاودت = كما اهتز غصن ناعم النبت يانع” (Kadınlar arasında yürüdüğü zaman, yumuşak ve olgun bir dalın sallandığı gibi sallanır). Sordular: el-A’raf 7/26. âyette geçen “ريش” ne demektir?

— “الريش” mal demektir.

— Arap onu bu mânâda kullanır mı?

— Evet, şâir şöyle der: “فرشنى بخير طال ما قد بريتنى = وخير الموالى من بريش ولا يبرى” “Beni yonttukça bana mal ver, zira

Ubeyd el-Kâsım b. Sallâm (Ö. 223/837) da Fedâil adlı kitabında, İbn Abbâs'a Kur'an'dan bir şey sorulduğunda, o hususda bir şiir inşad ettiğini, yani beyti, sorulan âyetin tefsiri için delil getirdiğini söylemektedir. Hâlbuki ne ona isnad edilen tefsirde ve ne de bir rivâyet tefsir kitabında, bu hususa âit bir sarahata rastlanmaktadır.¹¹¹

1.2.8 İbn Abbâs'ın Siyasi Yönü

Abdullah b. Abbâs, ilk iki halife döneminde daha ziyade ilmî kişiliğiyle ön plana çıkmıştır. Özellikle Hz. Ömer, İbn Abbâs'dan çeşitli kararları alırken kendisine danışılan bir müsteşar olarak istifade etmiştir. Hz. Osman zamanında ise Abdullah b. Abbâs, yeni sorumluluklar üstlenmiştir. Bu dönemde çeşitli vesilelerle Medine dışına çıkmaya başlamıştır. Elçilik vazifesiyle Afrika seferine katılması, Taberistan fethine iştirak etmesi bu yeni görevinin örneklerindedir.

Abdullah b. Abbâs, kuzeni Hz. Ali'nin halifeliğiyle birlikte siyaset sahnesinde belirgin roller üstlenmeye başlamıştır. Bir anlamda onun siyasî danışmanı konumundadır. Bu yönüyle Hz. Ali'nin hem destekçisi hem de yanlış gördüğü uygulamalarda onu ikaz eden bir kimsedir. Sıkıntılı bir dönemde halife olan kuzeninin başarılı olması için çok büyük gayretler göstermiştir. Cemel ve Sıffin savaşlarında, tahkîm sürecinde Hz. Ali'nin yanında yer almıştır. Özellikle Haricîler ile yapılan dînî tartışmalarda aktif rol üstlenmiş, onlardan önemli bir kısmının Haricî fırkasını terk etmesini sağlamıştır. Hz. Ali, İbn Abbâs'ın samimi ikaz ve önerilerini dikkate almaya çalışmış ancak dönemin fırtınalı atmosferi bu önerilerin hayata geçirilmesine engel olmuştur.

efendilerin iyisi verir fakat almaz.” Sordular: Sûretü'l-beled 90/4 âyetinde geçen “كبد”(Kebed) ne demektir?

— İtidal ve istikamet demektir.

— Arap bu kelimeyi o mânâda tanır mı?

— Evet, Lebid b. Rabîa şöyle der: “يا عين هلا بكيت اريد اذ = قمنا وقلم الخصوم في كبد” “Ey göz! Keşki Erbet'de hasımlarla karşı karşıya geldiğimizde ağlasaydım.” Sordular: “Sûretü'n-Nûr, 24/43 âyetindeki: “يكاد سنا برقه يذهب” ne demektir? Işık demektir.

— Arap onu bu mânâda kullanır mı?

Evet, Ebû Süfyan b. el-Haris şöyle der: “يدعو الى الحق لا يبغي به دلا = يجلو بضوء سناه داجي الظلم” Hakkı çağırır, karşılık beklemez, Onun ışığı ile karanlık geceler el-A'raf, 7/40 âyetinde geçen: “حتى يلج الجمل في سم الخياط” cümlesindeki “Cemel” kelimesinin tefsirinde ez-Zemahşerî İbn Abbâs'tan şöyle nakleder: Şüphesiz en güzel benzetme (teşbih) Allah'ın benzetmesidir. Onun için burada güzel ve münasip olan, deveyi ipliğe değil, halatı ipliğe benzetmektir. İbn Abbâs bu âyette tamamen akli bir tefsir yapmıştır. Zira cemel kelimesinin deve mânâsına değil de halat mânâsına geldiğini ve bunun akla daha uygun olduğunu söylemiştir. Bu ve benzeri örnekler gösteriyorki, İbn Abbâs, Kur'an'ı tefsir ederken sadece rivayete dayanmamıştır. Ali Özek, **Dirayet Müfessiri İbn Abbâs**, s. 72-74.

¹¹¹ İsmail Cerrahoğlu, **Abdullah ibn Abbâs Ve Tefsir İlimindeki Yeri**, c. XI, Sayı, 2, S. 80-81.

Hız. Ali'nin şehit edilmesinden sonra, Halifeliği üstlenen Hız. Hasan (r.a.) ile de irtibatı devam eden İbn Abbâs, Muaviye ile mücadele etmesi için onu teşvik etmiştir. Zira İbn Abbâs Muaviye'nin, Hız. Osman'ın kanını iddia ederek meşru halifeye karşı çıkmasını bir isyan olarak görmüştür.

İbn Abbâs, Muaviye'nin yönetime geçmesinden itibaren ölümüne kadar kendisini devamlı eleştirmiş ve ona iktidarı gasp ederek elde ettiğini söylemekten çekinmemiştir. İbn Abbâs bu eleştirileri sürekli dile getirmekle birlikte Muaviye ile olan ilişkilerinde de hiçbir zaman ipleri koparmamıştır. Muâviye döneminde düzenlenen İstanbul Seferi'ne katılmıştır. Ancak Muâviye'nin hilafeti saltanata dönüştürme çabalarında, oğlu Yezîd'e biat edilmesini istediği zaman İbn Abbâs buna karşı çıkarak tüm baskılara rağmen biat etmemiştir. Her ne kadar Yezid b. Muaviye'ye biat etmemiş olsa da Yezid'i halife olarak tanımayan Hız. Hüseyin'i yönetime karşı yapmak istediği isyan konusunda ciddi anlamda uyarmıştır. İbn Abbâs Hız. Hüseyin'e Kûfelilerin ısrarlı davetleri neticesinde aile fertleriyle beraber oraya gitmemesi için günlerce yalvarmış, engellemeye çalışmış; fakat Hız. Hüseyin'i geri çevirememiştir.

İbn Abbâs aktif siyasi ve idari faaliyeti sona erdikten sonra kalan ömrünü yine ilimle meşgul olarak geçirmiştir. Ancak kendisi idareciliği süresince de bu işten uzak kalmamış, Basra'da halka açık ilim meclisleri oluşturmuştur.

Netice itibariyle Abdullah b. Abbâs, Hulefa-yi Râşidîn dönemi ve sonrasının siyasî ve sosyal olaylarında sahip olduğu mümtaz kişiliği ile ilmî otoritesini ve siyasî itidalini muhafaza etmiştir. Bu dönemde verdiği kararlarda muhataplarının kimliğine ve mevkilerine bakmamış; düşüncesini ve fikirlerini rahatlıkla dile getirmiştir. İlmî faaliyetleri ile İslâmî ilimlerin gelişmesine katkı sağlamıştır.¹¹²

1.2.8 İbn Abbâs'a Yapılan Tenkitler

İbn Abbâs idari ve siyasi işlerden ziyade ilimle uğraşmış, ancak amcazadesi Hız. Ali'nin özel ricasıyla kısa bir süre Basra emîri olmuştur. Bu kısa idari görevi sırasında

¹¹² İbn Abbâs'ın Hulefâ-yi Râşidîn dönemi olayları karşısındaki durumu hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Bilgen, **Abdullah İbn-İ Abbâs'ın Siyasi Hayatı**, CÜSBE, Sivas, 2007; Ali Akbıyık, **Abdullah b. Abbâs Hayatı Ve Sahsiyeti**, SÜİTBD, Konya, 2007; Mahmut Kelpetin, **Hulefâ-Yi Râşidîn Dönemi Olayları Karşısında Abdullah b. Abbâs**, Ekev Akademi Dergisi Yıl: 14 Sayı: 45 (Güz 2010), s. 199-210.

zimmetine para geçirdiği şeklinde kendisine ağır ithamlar yapılmıştır. Bu iddia Batılıların hazırladığı Encylopedia of Islam'ın İbn Abbâs maddesinde yer almaktadır. Ancak DİA Abdullah İbn Abbâs maddesinde bu iddialar ele alınarak, bunların yalan ve iftiradan müteşekkil olduğu ifade edilmiştir.¹¹³

Bu iddialar dönemin siyasi açıdan belirsiz olduğu bir zaman diliminin ürünüdür. Nitekim bu tarz yalan ve mesnedsiz yakıştırmalardan sadece İbn Abbâs değil, o günkü siyasi konjoktürde görev alan pek çok kişi etkilenmiştir.¹¹⁴

¹¹³ İsmail Cerrahoğlu, **Abdullah ibn Abbâs Ve Tefsir İlmindeki Yeri**, AÜİFÖÜ, 1972, c. XI, Sayı, 2, s.74.

¹¹⁴ Çakan - Eroğlu, “**Abdullah b. Abbâs**”, DİA, I/76-79.

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ABBÂS'IN FIKİHÇİLİĞİ

2.1 HZ. PEYGAMBER VE ASHABI'NIN İÇTİHADİ

Sözlükte “ictihâd” (الإجتهد) olanca gayreti göstermek ve imkânları seferber etmek anlamına gelmektedir.¹¹⁵ Usûl terimi olarak ise içtihad, fakîhin, şer’î-amelî hükümleri tafsili delillerinden çıkarabilmek için olanca gücünü ortaya koymasıştır. “Müctehid” (المجتهد) de, şer’î delillerinden amelî hükümleri çıkarabilme melekesine sahip olan kişidir. Usûlcüler böyle kimseyi “fakîh” ve “müftî” olarak da isimlendirirler. Şer’î hükümleri bilmekle beraber onları şer’î kaynaklardan bizzat çıkarabilme gücüne sahip olmayan kimseye ise, furû-ı fikhın çoğunu ezbere bilse dahi, usûlcülere göre fakîh veya müftî denemez.¹¹⁶

Kur’ân ve Sünnet’ten sonra İslam hukukunun en önemli kaynağı içtihadtır. İctihatla İslâm hukukunun vahye dayalı diğer kaynakları arasındaki farklılığın temeli, içtihadın sosyal değişime bağlı olarak kendini sürekli yenileyen bir kaynak olmasına karşın, vahyin ve Hz. Peygamber’in bu alandaki belirlemelerinin O’nun vefatıyla birlikte sona ermiş olması gerçeğine dayanmaktadır. İctihat bu yönüyle vahyi yorumlamanın ve vahyin adalet, selamet ve hakikat hedeflerini toplumun değişen şartlarına taşımanın temel aracı olma vasfını sürekli olarak devam ettirmektedir.

Çünkü içtihat meşruiyetini vahiyden almaktadır ve doğruluğu Kur’ân ve Sünnet’e uyumuna bağlıdır. İslam hukukunun kaynakları bu yönüyle tek parçadan oluşmaktadır ve fıkıh kaynaklarının geleneksel aslî ve ferî şeklindeki genel ayrımı hakiki olmaktan çok şeklidir. İslam hukukunun temeli, vahiyle akıl arasında sağlanan

¹¹⁵ Mustafa - İbrahim vd. **El-Mu’cemü’l-Vesît**, I-II, Çevik matbaacılık, İstanbul, 1989/1410, I, 142.

¹¹⁶ Şa’bân, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, s. 437.

uyumun kıvamına dayanmaktadır. İctihat bu uyumu sağlayan en önemli ana kaynaktır. Kur'ân ve Sünnet merkezli oluşturulan pek çok hukuk kaynağı, aralarında metodolojik yaklaşımdan kaynaklanan önemli farklılıklar bulunsa da, temelde hepsi içtihadın dış dünyaya yansıma biçimlerinden birisidir. Bu açıdan icma, kıyas, istihsân, maslahat vs, sadece içtihat ana başlığı altında yer almaları bakımından değil, aynı zamanda içtihat üzerinden Kur'ân ve Sünnet'e ulaşmaları yönüyle de birbirleriyle çok yakından ilişkilidirler. Bu durum özellikle adı geçen hukuk kaynaklarının birbirleriyle şekilsel olarak örtüşme ve kesişmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kendisi icma olarak adlandırılrsa da icma, genellikle kıyas, maslahat, istihsân gibi kaynaklara dayalı olarak gerçekleşmektedir.¹¹⁷

Resûl-i Ekrem'in şer'î konularda içtihad edip etmediği hususu usulcülerini fazlasıyla meşgul etmiş bir konudur. Rasûlullah'ın yargılama, devlet yönetimi, ordunun sevk ve idaresi gibi doğrudan peygamberlik alanına girmeyen konularda, ayrıca meyve ağaçlarının aşılınması gibi dünya işlerinde ilâhî bir bildirim olmaksızın kendi insiyatifiyle, bilgi ve tecrübesiyle karar vermesinin caiz olduğu İslâm âlimlerince genel kabul görmüştür. Asıl tartışma, şer'î hükmün tanım ve kapsamına da bağlı olarak onun şer'î hükümler konusunda içtihad edip etmediği noktasındadır. Bazıları, onun şeri hükümlere ilişkin açıklamalarının tıpkı Kur'an gibi vahiy mahsulü olduğunu, bazıları da re'y ve içtihadından kaynaklanmasının mümkün bulunduğunu ileri sürmüştür. Bu tartışma sonrakiler açısından Kur'an'ın yorumlanmasında re'yin kullanılmasına kapı aralaması bakımından son derece önemlidir. Değişik boyutlarıyla re'y içtihadını caiz görenlere göre Hz. Peygamber, re'y yoluyla görüş açıklamak suretiyle bu konuda ümmetine örneklik etmiş ve nasları anlamada beşer aklına yer verileceğini göstermiştir. Nasları yorumlamada re'yin kullanılmasını caiz görmeyenler açısından Resûl-i Ekrem'in bu açıklamalarının kaynağının vahiy olması önem taşımaktadır. Bu görüş sahipleri, "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğiyle hüküm veresin diye sana kitabı hak ile indirdik"¹¹⁸ âyetinden hareketle onun içtihad yoluyla hiçbir şey söylemediğini ileri sürer, "O arzusuna göre konuşmaz; o bildirdikleri vahyedilenden başkası değildir"¹¹⁹ âyetini de bunu teyit eden bir açıklama olarak alırlar. Bunlar genel olarak Bağdat

¹¹⁷ Muhammed Haşim Kemali, **İctihat Ya da Re'y**, Çev. Tevhit Ayengin, ÇOMÜİF, 2005, 275.

¹¹⁸ Nisâ, 4/105.

¹¹⁹ Necm, 53/3-4.

Mu'tezilesi'nden Nazzâm, Dâvud b. Ali ve İbn Hazm gibi zahir ehli ve meseleyi masum imam formülüyle çözmeye çalışan Şîa'dır. İbn Hazm, kendilerine vahiy gelmeyen konularda peygamberlerin şeriat koymak amacıyla içtihad etmelerini caiz görmediği halde bir şeriat ihdası sayılmayacağı gerekçesiyle Rasûlullah'ın huzurunda sahabenin içtihadını mümkün görür. Mu'tezile'den Ebû Ali el-Cübbâî ile oğlu Ebû Hâşim, sonrakiler için kıyası meşru kabul etse de Hz. Peygamberin hiçbir hususta kıyasa göre davranmadığı görüşündedir Bazı kaynaklarda bu görüş Eş'arîler'e ve Mu'tezile'nin çoğunluğuna da nisbet edilmiştir. Eş'arîler'in bu görüşte olması esas itibariyle onların hüsün ve kubuh konusundaki temel yaklaşımlarıyla tutarlı olsa bile Peygamber için mümkün görmedikleri içtihadı, diğerleri açısından zaruretle izah etmeye çalışmalarını ve içtihadla ulaşılan sonucu "Allah'ın hükmü" olarak ortaya koymalarını açıklamak zordur. Bu sebeple Eş'arîliğe mensup sonraki muhakkik usulcülerin birçoğu, Resûl-i Ekrem açısından re'y ve kıyası mümkün ve vâki görmeye mecbur kalmışlardır. Nitekim Bâkılânî ve Gazzâlî, Resûluah'ın fiilen içtihad edip etmediği hususunda kararsız kalmakla birlikte bunun Peygamber açısından aklen mümkün olduğu görüşünü tercih etmiştir. Ebû İshak eş-Şîrâzî, Seyfeddin el-Âmidî, Cemâleddin İbnü'l-Hâcib gibi usulcüler ise Hz. Peygamber'in fiilen içtihad ettiğini de öne sürmüşlerdir. Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebâr, Resûl-i Ekrem'in hükümleri kıyas ve içtihad yoluyla açıkladığı konusunda Eş'arîler'le hemfikirdir. Hanefîler'in çoğunluğu bunu mümkün görmekten öte Hz. Peygamber'in içtihadla memur olduğu görüşündedir.¹²⁰

Bağdat Mu'tezilesi'nden Nazzâm, Dâvud b. Ali ve İbn Hazm gibi zahir ehli ve meseleyi masum imam formülüyle çözmeye çalışan Şîa'nın dışında Ülemanın ekserisine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.), şer'î hükümlerde de içtihadlarda bulunmuş ve gerek huzurunda, gerek O'ndan ayrı buldukları zamanlarda ashabın yaptığı içtihadları birkaç istisna dışında genellikle hoş karşılamıştır.¹²¹

¹²⁰ Apaydın, "İctihad", DİA, XXI, 432.

¹²¹ Akli ve nakli delillerden anlaşılabilir ki, Rasûlullah muhtelif vesililerle çeşitli konularda içtihadta bulunmuştur. O, hem harb ve dünya işlerinde hem de ezan, talak v.b. gibi dini işlerde içtihadta bulunmuş içtihadlarını sözleriyle fiilileriyle ve yerine görede ikrarlarıyla ifade buyurmuşlardır. Hz. Peygamber (sav)'in fiilen içtihad ettiğine dair pek çok örnek bulunmaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi için özellikle bkz. Cüveynî, **el-Burhân Fî Usûli'l-Fıkh**, s. 1356,(1543); Abdülcélil İsa, **İctihâdu'r-Rasûl**, Kuveyt, 1969, s.40-120; Selahaddin Kıyıcı, **Peygamber (sav)'in İctihadları**, Yüzüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sy: 1, c: 1, Van, 1994, s.219-235.

Rasûlullah (s.a.v.) Muaz b. Cebel (r.a.)'i Yemen'e göndermek istediği zaman ona şöyle sordu:

“-Sana bir dava geldiği zaman nasıl hüküm vereceksin?” Muaz b. Cebel;

“Allah’ın Kitabıyla” şeklinde cevap verdi. Peygamberimiz (s.a.v.) bu sefer;

“(Sana gelen davanın hükmünü) orada bulamazsan” diye tekrar sordu. O da;

“Allah’ın Rasûlünün sünnetiyle hükmederim” dedi. Peygamberimiz;

“-Ne Rasulullah’ın sünnetinde ve ne de Allah’ın Kitabında (o meseleyi) bulamazsan?” diye yine sordu. Muaz şöyle cevap verdi:

“Kendi görüşümle içtihad edeceğim ve bundan da geri kalmayacağım.” Bunun üzerine Peygamberimiz göğsüne elini koyarak;

“Rasulullah’ın elçisini, onu memnun edecek şekilde başarılı kılan Allaha hamdolsun” buyurdu.¹²²

Bu cevapta fıkıh usûlü ilminin terimlerinden Kitâb, Sünnet, re’y, ictihat, hüküm kelimelerinin geçtiği görülmektedir. Usûl bilginlerinin bazıları, buradaki re’yi, hakkında nass bulunmayan bir meseleyi, illetleri aynı olan ve hakkında nass bulunan başka bir meseleye göre halletmek şeklinde anlamışlardır ki bu da kıyas yöntemidir.

Hz. Peygamber’in sağlığında sahabenin içtihad edip etmediği de usulcüler arasında tartışmalıdır. Bir kesim, Resûl-i Ekrem’in sağlığında kendisine danışma imkânı bulunduğu için içtihad yapılmasının caiz olmadığı görüşündedir. Çoğunluk, onun sağlığında sahabenin içtihadını aklen mümkün görmekle birlikte bu içtihadın fiilen gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bâkılânî, bunu ashabın Hz. Peygamber’in meclisinden uzakta bulunmasıyla kayıtlamaktan yana iken¹²³ Gazzâlî her iki durumda da caiz ve vâki olduğu görüşündedir.¹²⁴ İmâmü’l-Haremeyn Cüveynî, ashabın Hz. Peygamber’in meclisinden uzakta bulunduğu zaman ancak böyle

¹²² Ebu Dâvud, **Sünen**, Akdiye, III, 303, (3592) ;Tirmizî, **Sünen**, Ahkâm, III, 616, (1327).

¹²³ Cessâs, **el-Fusûl fi'l-usûl**, IV, 23.

¹²⁴ Gazali, **el-Mustasfa**, IV, 22-28.

bir ictihattan sözedilebileceğini söyler.¹²⁵ Hanefiler'in de içlerinde bulunduğu usulcülerin çoğunluğu ise Resûl-i Ekrem'in yanında sahabenin içtihad etmesini mümkün görmekte birlikte bunu onun açıkça izin vermesi şartına bağlamıştır.¹²⁶

Sahabenin Hz. Peygamber(s.a.v.)'in huzurunda yaptığı çok sayıda içtihat örnekleri mevcuttur.¹²⁷ Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Amr İbnü'l-As'a bazı kazalar için "hükmet" diye buyurması o da bu emre uyarak görüşünü ifade etmesi, Hz. Peygamber'in, ashabından bu işe ehliyetli gördüklerine kendi huzurunda içtihad teşvik ettiğini göstermektedir.¹²⁸

Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında, çeşitli vesilelerle kendisinden ayrı bulunan ashab, O'nun gıyabında da ictihatta bulunmuşlardır. Hz. Peygamber de ashabının içtihadlarını genellikle memnuniyetle karşılamış ve onları takdir etmiştir.

Örneğin, Zatü's-Selâsil Gazve'sinde bulunan Amr b. As başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır: "Zatü's-Selâsil Gazve'sinde çok soğuk bir gecede cünüp oldum. Yıkanırsam hastalanıp öleceğimden korktuğum için teyemmüm yaptım, sonra da arkadaşlarıma sabah namazı kıldırardım. Dönüşte arkadaşlar bunu Hz. Peygamber (s.a.v.)'e haber verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.): "Ey Amr, cünüp olduğun halde arkadaşlarına namaz mı kıldırдың?" diye sordu. Bunun üzerine, "kendi nefislerinizi öldürmeyin, şüphesiz Allah size karşı merhametlidir"¹²⁹ ayetini okudum ve, "buna binaen ben de teyemmüm edip arkadaşlarıma namaz kıldırardım, dedim. Hz. Peygamber(s.a.v.) güldü ve başka bir şey söylemedi"¹³⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.), sahabenin bu tür zayıf içtihadlarını bile memnuniyetle karşılamıştır.

İbn Mâce'de rivayet edilen bir olayda: "Hz. Ali Yemen'de iken tek temizlik müddeti içerisinde bir kadınla beraber olan üç adam yanına gelir. Bu adamların her birisi kadının doğurduğu çocuğun kendisine ait olduğunu iddia etmektedir. Hz. Ali

¹²⁵ Cüveynî, **el-Burhân Fî Usûli'l-Fıkh**, s. 1355-1356,(1542).

¹²⁶ Apaydın, "**İctihad**", DİA, XXI, 432.

¹²⁷ "Kurayza Yahudileri yaptıkları ihanetten dolayı Hz. Peygamber (a.s.)'in Sa'd b. Muaz'dan kendileri hakkında hükmetmesini istemesi." Ayrıca "Bedir savaşı esnasında henüz savaş başlamadan önce Hz. Peygamber'in talimatıyla ordu bir yere yerleşmesinin ardından el-Hubâb b. el-Münzir'in başka bir yere mevzilenmelerinin daha uygun olacağını ifade etmesi" vd. buna örnek olarak gösterilebilir. Geniş bilgi için Bkz. Gazali, **el-Mustasfa**, IV, 22-28.

¹²⁸ Gazâlî, **el-Mustasfa**, IV 22-28.

¹²⁹ Nisâ: 4/29.

¹³⁰ Buhârî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Teyemmüm, I, 77, (345); Ebu Dâvud, **Sünen**, Teyemmüm, I, 132, (334).

onlardan iki kişiye: “çocuğun buna ait olduğunu ikrar ediyor musunuz?” diye sordu? Onlar: “hayır” dediler. Tekrar iki kişiye: “çocuğun buna ait olduğunu ikrar ediyor musunuz?” dedi. Onlar da: “hayır” dediler. Hz. Ali her defasında iki kişiye aynı soruyu sorup onlardan “hayır”cevabını alınca nihayet aralarında kura çekti ve çocuğu kura isabet eden adama verdi. Diyetin üçte ikisini de çocuğu alan adama yükleyerek onun diğer iki adama üçte iki diyet miktarı ödemesine hükmetti. Bu hüküm Hz. Peygamber’e iletildiği zaman çok memnun olmuş ve azı dişleri görününceye kadar gülümsemiştir.¹³¹

Bu ve benzeri örneklerle ulaştığımız sonuca göre daha Hz. Peygamber (s.a.v.) hayattayken içtihad faaliyetinin sahabenin hayatına girdiğini görmekteyiz. Dolayısıyla sahabenin Hz. Peygamber (s.a.v.)’den ayrı buldukları yerlerde önlerine çıkan meselelerle ilgili olarak Kitap ve Sünnetten açık delil bulamadıkları zaman tereddüt etmeden ictihatta bulduklarını ve onlara bu cesareti veren, hem Hz. Peygamber(s.a.v.)’in bizzat kendisi olduğunu görmekteyiz.¹³²

Hz. Peygamber’in vefatından sonraki sahabe devrinde fetihler neticesinde İslam ülkesinin toprakları genişleyince, Müslümanlar bir takım yeni hadiseler ile ve muhtelif örf-âdet, kültür, nizam ve kendilerine has alışkanlıkları bulunan milletlerle karşı karşıya geldiler.

Resûl-i Ekrem’in vefatından sonra sahabe, Hz. Peygamber hayatta iken belki de hiç düşünmediği bir otorite sorunuyla karşı karşıya geldi. Rasûlullah’ın sağlığında vahiy süreci işlediği ve Hz. Peygamber kendisine gelen vahyi açıkladığı için böyle bir sorun ortaya çıkmamıştı. Onun ölümünün hemen ardından karşılaşılan imamet sorunu, yani ümmeti kimin sevk ve İdare edeceği meselesiyle Hz. Peygamber’in defni ve mirası gibi hususlar bir çözüme bağlanmışsa da yasamanın veya yasayı yorumlamanın kimin tarafından ve ne şekilde yapılacağı (hukukî otorite) sorunu, mahiyeti itibariyle daha köklü ve sürekli bir tartışmanın eksenini oluşturacaktı. Sahabenin Kur’an’ın otoritesinden kuşkusu yoktu, ancak onu Resûl-i Ekrem’in açıkladığı gibi kendilerinin de açıklama yetkisine sahip olup olmadıklarından emin değillerdi. Sonuçta Kur’an’ın salt varlığının mevcut sorunları çözmeye yetmediği, Hz. Peygamber’in açıklamalarının desteğine

¹³¹ İbn Mâce, **Sünen**, Ahkâm, II, 786, (2348).

¹³² Konu ile ilgili detaylı açıklamalar için bkz. Memduhoğlu, **Sahabenin İctihad Anlayışı**, s. 79-87; ayrıca hadis kaynaklarında “tahriri sünnet” bahsine bakılabilir.

ihtiyaç bulunduğu anlaşılmalı birlikte çok geçmeden bu desteğin de yetersiz kaldığı görüldü. Çünkü gerek Kur'an gerekse Sünnet söylenmiş sınırlı açıklamalardan ibaretti ve anlam potansiyeli güçlü olsa bile tamamlanması yönüyle pasif ve sınırlı idi. Şu halde Kur'an ve Sünnet'i, aktif ve dinamik hale getirmek üzere Rasûlullah'ın Kur'an karşısındaki işlevine benzer bir işlevi birilerinin üstlenmesine ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç, Muâz hadisi diye bilinen meşhur diyalogda ifadesini bulan "re'y içtihadı" kavramını gündeme getirdi. Ashabın Peygamber'den sonra beyan işlevini üstlenmesinin temellendirilmesinde kullanılan bu diyalogun sonunda Muâz b. Cebel, Kitap ve Sünnette hükmünü açıkça bulamadığı konularda re'yini devreye sokacağını söylemekte ve Resûl-i Ekrem bunu onaylamaktadır.¹³³ Böylece içtihad, hükmü doğrudan belirlenmeyen hadiselerin hükümlerini bilmenin yolu olarak kabul edilmiş oluyordu.

Sahabe arasında re'y içtihadı yapacak kimseler kuşkusuz mevcuttu. Fakat sahabe, masum peygamberden farklı olarak kendilerinin yanılabilirliğini ve yapacakları yanlışın vahiyle düzeltilme imkânının bulunmadığını biliyordu. Resûl-i Ekrem'in sağlığında onların bu yönde münferit denemeleri olmakla birlikte teorik planda bile olsa bunların Hz. Peygamber tarafından düzeltilme imkânı ve ihtimali bulunduğu için bu sıkıntı yaşanmamıştı. "İctihad edip isabet eden iki ecir, hata eden bir ecir alır"¹³⁴ mealindeki hadisler terim anlamıyla içtihadın söz etmese bile yanılma riskiyle birlikte re'y içtihadının devam ettirilmesi fikrine, İslâm ümmetinin yanlış üzerinde birleşmeyeceğini belirten hadisler de¹³⁵ Rasûlullah'ın yanılmazlığının onun ölümünden sonra ümmetin bütününe aktarılmakla devam ettirilebileceği fikrine temel oluşturmuştur. Âlimleri peygamberlerin vârisleri olarak nitelendiren hadisin de¹³⁶ desteğiyle Resûl-i Ekrem'in bir anlamda teşri' fonksiyonunun bazı kayıtlarla da olsa devam ettirilebileceği ortaya konulmuş oldu. Re'y içtihadı kavramıyla ifade edilen bu anlayışla birlikte teşri' sürecine akıl da katılmış oluyordu. "Şahsî akıl yürütme" anlamında re'y içtihadının devreye girmesiyle birlikte fikhın rasyonel prensiplerinin oluşmaya başladığı ve fıkhıta sistemleştirme dönemine geçildiği söylenebilir.

¹³³ Ebu Dâvud, **Sünen**, Akdiye, 3/303 (Hadis no: 3592); **Tirmizî**, Ahkâm, 3; **Şafii**, el-Ümm, VI, 216.

¹³⁴ Buhârî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, İ'tisam, IX, 108, (7352); Müslim, **Sahîh**, Akziye, III, 1342, (1716).

¹³⁵ Tirmizî, **Sünen**, Fiten, 2167; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, II, 280 (2171); İbn Hanbel, **Müsned**, XD, 200 (27224).

¹³⁶ Ebu Dâvud, **Sünen**, İlim, 1/ 3641; Tirmizî, **Aynı Eser**, İlim, 42/6282; İbn Mâce, **Sünen**, I, 81 (223).

Ashap döneminden itibaren ortaya çıkan re'y ve İctihad tartışmaları, mevcut vahyin potansiyel yeterliliğinin ne anlama geldiğinin tesbiti meselesiyle yakından ilişkili olduğu gibi Hz. Peygamber'in son peygamber ve ölümlü oluşunun özellikle siyasî ve hukukî alanlarda doğuracağı boşluğu giderme düşüncesiyle de bağlantılı görünmektedir. Başta Hulefâ-yı Râşidîn olmak üzere ashabin içtihad faaliyeti ülke coğrafyasının giderek genişlemesi, yeni ve farklı problemlerin ortaya çıkışı, yabancı kültürlerin etkileri gibi sebeplere de bağlı olarak tabîîn ve tebeu't-tâbiîn dönemlerinde gelişerek devam etti; özellikle ehl-i re'y'in bu gelişime belirgin katkısı oldu.¹³⁷

Sahabe, Kur'an ve Sünnette hükmünü bulamadıkları meseleler için ilk dönemlerde genellikle istişarede bulunuyorlardı. Onlar, bazen bir meselede fikir birliğine varıyorlardı ve ittifaklarına "icmâ" adı veriliyordu. Bazen de bir konuda görüş birliği sağlanamıyordu. Her sahabînin o konuda fikri başka oluyordu. Bu devirde Kitab ve Sünnette hükmü açıklanmayan meselelerin hükümlerini, nasların ışığı altında çıkarmak suretiyle re'y içtihadında bulunuyorlardı. Bu devirde rey'in sahası kıyastan daha genişti. Daha sonraki devirlerde kıyas, istihsan, mesalihi mürsele, sedd-i zerâyi, istislah adı verilen esas ve metodlar bu devirde re'y adı altında uygulanıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ahirete irtihalinden sonra meydana gelen yeni olayların hükmü artık O'na (s.a.v.) arzedilemiyordu. Bu dönemde Sahabe, devlet görevi, savaş, ticaret gibi çeşitli sebeplerle geniş İslam memleketinin çeşitli bölgelerine dağılmışlardı. Sahabe müctehidleri inananların müşkillerine cevap verme durumu ile karşı karşıya kalmışlardı.

Bu dönemde içtihad, iftâ ve kaza (yargı) görevini sahabenin büyükleri yürütüyordu. Bunlar, İslâm teşrî'inin inceliklerine, maksat ve hedeflerine tam manasıyla vâkıf bulunuyorlardı. Çünkü bu sahabiler, uzun süre Rasûlûllah ile beraber yaşamış, ona arkadaşlık etmiş kişilerdi. şer'î kaynaklardan hüküm istinbatı sırasında kullanılacak kuralları teorik bir şekilde ele almaya ihtiyaçları yoktu. Dinî veya dünyevî herhangi bir olayın hükmünü tespit ihtiyacını duyduklarında, doğrudan doğruya Allah'ın Kitabı'na müracaat ederler, burada ihtiyaç duydukları konu ile ilgili hükmü bulamazlarsa Rasûlullah'ın Sünnetine bakarlar, orada da aradıklarını bulamazlarsa Kur'ân ve

¹³⁷ Apaydın, "İctihad", DİA, XXI, 433.

Sünnetten benzer olaylar araştırırlar, buldukları hükmü karşılaştıkları benzer olaylara da uygularlardı.¹³⁸

Halifeliği döneminde Hz. Ebûbekir (r.a.)'e yaşlı bir kadın gelmiş ve ninenin miras hakkına dair islam'ın hükmünün sormuştu. O da: “Ben bu konuda Rasûlullah'tan(s.a.v.) bir şey duymadım” demiş ve meseleyi çevredekilere danışmıştı.(Bir cevap almayınca) öğle namazını müteakip cemaate hitaben: “İçinizde ninenin miras durumuyla ilgili Allah Rasulunden(s.a.v.) herhangi bir hadis işiteniniz var mı?” dedi. Muğire b. Şu'be “Ben” dedi. Ebûbekir (r.a.): “Ne biliyorsan söyle” deyince, “Allah Rasul'u(s.a.v.) nineye 1/6 miras hakkı vermiştir.” dedi. Ebûbekir: peki bunu senden başka bilen birisi var mı? Diyerek hadisi te'yid ettirmek istedi. Bunun üzerine Muğire (r.a.), Muhammed b. Mesleme'yi (r.a.) şahit gösterdi; O da “Muğire doğru söyledi” diyerek lehte şahitlik etti. Sonuçta Ebûbekir (r.a.) o nineye 1/6 miras verdi.¹³⁹

Şu hâdiseler ilk defa Hz. ‘Ömer devrinde (634-644) hüküm ve karara bağlanmıştır: Beytu'l-mâl edinmek, cemâatle teravih namazı, hiciv cezası, içki için seksen celde had cezası, çocuk doğurmuş cariyelerin satışlarının yasaklanması, cenaze namazında tekbirlerin dört olarak tahdit ve tesbiti, dîvan ittihâzı, bazı yeni vakıfların tesisi, atlardan zekât alınması, bazı Yahudi ve Hrisliyanların sürgün edilmeleri.

Hz. Osman devrinde (644-656): Ordu hayvanları için mer'a tahsisi, mescidin güzel koku ile kokulanması, cum'a günü ikinci bir ezanın (bugünkü dış) okutulması, müezzinlere tahsisat bağlanması, bayram namazında hutbenin namazdan önceye alınması, zekâtı ödeme işinin halka bırakılması, emniyet teşkilâtının tesisi, camide halifeyi korumak için maksure yapılması.¹⁴⁰

Müctehid sahabe tarafından Hz. Peygamberin (s.a.v.) vefatından sonra bu gibi içtihad örnekleri yapılmıştır.

¹³⁸ Canbulat Mehmet, **İslam Hukukunda İctihad Kapısının Kapanmışlığı Meselesi (Doktora Tezi)**, Konya, 2000, s. 20; Memduhoğlu, **Sahabenin İctihad Anlayışı**, s. 88.

¹³⁹ Mâlik, **Muvattâ** Ferâiz, III, 732, (1871); Tirmizî, **Sünen**, Ferâiz, IV, 420, (2101); Nesâî, **Sünen**, Ferâiz, VI, 113, (6312); Ebu Dâvud, **Sünen**, Ferâiz, III, 81, (2896); **Dâremî**, Ferâiz, IV, 1928-1929, (2981).

¹⁴⁰ Memduhoğlu, **Sahabenin İctihad Anlayışı**, s. 89-90.

Böylece sahabe, Hz. Peygamber'in vefatından sonrada tıpkı O hayattayken huzur ve gıyabında yaptıkları gibi içtihad faaliyetlerine devam etmişlerdir. Onlar hayatı yaşıyorlar, fıkıh yapıyorlar, fakat birkaç istisnayı saymazsak yazmıyorlardı. Bilgi üretiyorlar, bilgiyi tedvin etmiyorlardı. Metod kullanıyorlar, fakat metodlarını yazmıyorlardı. Dolayısıyla çağın ihtiyaçlarına göre hem fûru'da hem usulde gelişme meydana getiriyorlardı. Kendi dönemlerinde kadın haklarından esir haklarına, vakıf hukukundan noterlikle ilgili hukuka, barışa dayalı uluslararası ilişkilerden devletler hukukuna varıncaya kadar geniş çapta içtihadlar yapmışlardır. Bu dönemde usul fûru' içinde pratikle beraber gelişme kaydetmiştir. Sahabenin elinde bu günkü kitaplar olmadığından onlar olaylara daha sade ve yalın bir şekilde yaklaşma imkânı buluyor, olaylara Kur'an ve Sünnet kaynaklarından hüküm istinbat ediyorlardı.¹⁴¹

Sünnî ekollerin kurucuları olan Ebû Hanîfe, Mâlik ve Şafî, sahabenin Kitap ve Sünnette bulamadığı hususlarda re'ye başvurduğunu kabul etmişler ve sistemlerinde re'ye yer vermede, sahabe ve tabiinde görülen farklılaşmayı yansıtmak biçimde bir yelpaze oluşturmuşlardır. Dönem müctehidlerinin re'y ve kıyas konusundaki genel tavrı, re'ye başvurma hususunda kendi zamanlarında pek sıkıntı yaşanmadığı izlenimini vermektedir. Başta ehl-i re'yi ve devamında Ebû Hanîfe'yi dönemlerinde eleştirenler, onların re'yciliğinden ziyade hadise muhalefetlerine karşı çıkmaktaydılar. Cessâs da ilk üç nesil arasında kıyas ve içtihadın câizliği konusunda bir tartışma bulunmadığı tespitinde bulunur.¹⁴² Joseph Schacht'ın re'y içtihadını ilk tenkit eden kişinin Şafî olduğu yönündeki tespiti, re'ye çekidüzen verme ve onu objektif esaslara bağlama şeklinde anlaşıldığında yanlış sayılmaz. Esasında Şafî'nin bütün içtihad faaliyetini kıyastan ibaret görmesinin gerisinde serbest akıl yürütme faaliyetini sınırlama düşüncesi bulunmaktaydı. Oluşum döneminde Sünnî fıkıh mezhepleri arasında re'y ve içtihadın hangi metodolojik esaslar dâhilinde işletileceği konusunda bazı ihtilâflar ve karşılıklı güvensizlikler görülse de sonraki dönemlerde aralarında büyük bir yakınlaşmanın olduğu ve ekollerin içtihad teorisinin de başlangıçtaki tartışmaları yansıtmaktan öte gitmeyen bir doktriner çeşitlilik taşıdığı söyleNebîlir.¹⁴³

¹⁴¹ Aynı Eser, s. 90.

¹⁴² Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, IV, 23.

¹⁴³ Apaydın, "İctihad", DİA, XXI, 433.

Yapılan içtihadlarda izlenecek yöntemlerin teorik bir zemine dayandırılmasına ihtiyacın belirginleşmesi ancak sahabe neslinin son dönemlerine doğru başlamış, tabiin ve tebe-i tabiin zamanında ise bu alanda ilk tedvin faaliyetleri sayılabilecek bazı çalışmalar yapılmıştır. Günümüze ulaşması açısından bu konuda ilk defa Şafii'nin yazmış olduğu er-Risale kitabı ile birlikte bu teorik zemin artık tedvin safhasına girmiştir. Aslında fıkıh usulü alanında yazılmış olan kitapların sadece yapılacak yeni içtihadlar için önemi kadar, geriye dönük olarak düşündüğümüzde, yapılmış içtihadların ve ortaya konan hükümlerin teorik yapı ile sağlam bir çerçeveye oturtulması işlevini gördüğünü de söyleyebiliriz.

Bu açıklamalar ışığında sahabe sonrası dönemlerde izlenen metodların, sonradan oluşmaya başlayan belirli içtihad telakkilerinin sahabe döneminde teorik şekilde net olarak oluştuğunu söyleyemeyiz. Bununla birlikte müctehid sahabilerin farklı eğilimler ve cibilli bazı tercihleriyle yaptıkları içtihadlarında izledikleri, teorik olmasa da içerik olarak varlığını kabul ettiğimiz usûller, bizim onları farklı içtihad anlayışları kategorilerinde ele almamıza ve sonradan bu alanda yapılmış olan teorik çalışmaların da bir ön aşaması şeklinde görmemize imkân tanımaktadır.¹⁴⁴

Sonuç itibariyle Hz. Peygamber ve sahabe devrinde ictihâdü'r-re'y adı altında bu tür içtihada başvurulduğu ifade edebiliriz. Hakkında açık nass bulunmayan konularda sahabenin yaptığı bu içtihadların sonraki dönem fıkıhçıları tarafından kıyas, istihsân, ıstislâh gibi isimlerle tesmiye edildiğini ifade edebiliriz.¹⁴⁵

2.2 İBN ABBÂS'IN İCTİHAD ANLAYIŞI VE FIKIH YÖNTEMİ

İbn Abbâs, Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde içtihad etmekle ve fetva vermekle meşhur on dört sâhâbîden biridir. Bunlar: Ebûbekir, Ömer, Osman, Alî, Abdurrahmân b. Avf, İbn Mes'ûd, Ebû-Musa'l Eş'arî, Mu'âz b. Cebel, Ubey b. Kâ'b, Zeyd b. Sâbit, İbn Abbâs, İbn Ömer, İbn Amr ve Âişe'dir.¹⁴⁶ Ayrıca İbn Abbâs, sahabe müctehidleri arasında çok sayıda içtihadları bulunan "müksirûn" veya "fukaha-i seb'a" olarak da bilinen yedi müctehid sahabilerden biridir. Bunlar: Ömer b. el Hattâb, Ali b. Ebi Tâlib, Hz. Âişe, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b.

¹⁴⁴ Memduhoğlu, *Sahabenin İctihad Anlayışı*, s. 91.

¹⁴⁵ Fahreddin, Atar, *Fıkıh Usulu*, İst. 2002, s. 172.

¹⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübra*, II, 302-304.

Ömer'dir. İbn Abbâs, hem yaptığı çok sayıdaki içtihadlarının önemli oranda sonraki nesillere ulaşmış olması, hem de sonraki dönem fıkıhçıların gerek fûrû' ve gerek usûl alanında bu içtihadlardan hayli istifade etmiş olması sebebiyle tabir yerindeyse öncü rol oynamıştır.

2.2.1 İbn Abbâs'ın İctihadında Kullandığı Metod

İbn Abbâs tarafından yapılan içtihadlarda, İslâm Hukuku'nun amaçları diyebileceğimiz zaruriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât esaslarını göz önünde bulundurmuş olduğunu, yaptığımız incelemelerin bir neticesi olarak rahatlıkla söyleyebiliriz. Diğer taraftan İslâm Hukuku'ndaki olaylar karşısında hukukun amacını gerçekleştirmede esas alınacak anlayış ve temel tavrı simgeleyen prensiplerin de içerik olarak bu içtihadlarda gözetildiğini ifade edebiliriz.

İbn Abbâs'ın içtihad yöntemi, genel olarak bakıldığında, kendisinden önce zikredilen diğer müctehid sahabenin usulüyle büyük oranda örtüşmektedir. Abbâs'a bir mesele arz edildiğinde öncelikle Allah'ın kitabına bakar onda bulamazsa Hz. Peygamberin sünnetine bakardı. Kuran veya sünnetten herhangi birisinde meselenin hükmünü bulduğunda bunu tereddüt geçirmeden alırdı. İster re'ye muvafık ister muhalif olsun bu durum fark etmezdi. İbn Abbâs bu konuda şöyle buyurmaktadır: "Kim, (hükmü) ne Allah'ın Kitabı'nda bulunan, ne de hakkında Rasûlullah'ın (s.a.v.) bir uygulaması (sünneti) geçmemiş olan bir görüş ortaya atarsa, Allah'a (c.c.) kavuştuğunda, bundan dolayı ne olacağı bilinmez."¹⁴⁷ İkinci olarak Kur'an ve sünnette bulamadığı hükmü Hz. Ebubekir ve Ömer'in içtihadlarında arardı. Çünkü ona göre bu ilk iki halifenin verdiği hükümlerin çoğu meşverete dayanmaktaydı.¹⁴⁸ Şayet onların da görüşlerinde bulamazsa Hz. Ali'nin bu konuda bir görüşü olup olmadığına bakardı. Bunda da bulamazsa bu sefer sahabeden ileri gelenlerden birinin görüşünü seçerdi. Bunu da yaparken kendi özel usulüne ve içtihad anlayışına uygun olarak yapardı. Onun bu konudaki yöntemi şuydu. Aldığı görüşü Arap dil kurallarına arz ederek bunlara muvafık olup olmadığına bakardı. Buna misal olarak kardeşlerle beraber anneye miras konusundaki görüşü verilebilir. O, bu görüşünde cumhur sahabeye muhalefet etmiş Nisa

¹⁴⁷ **Dâremî**, Mukaddîme, I, 259, (160).

¹⁴⁸ **Aynı Eser**, I, 265, (168).

Suresinde geçen¹⁴⁹ “ihve”(إخوة) lafzının cem’i siğada olduğu ve bunun en azının üç olacağını hükmetmiştir.

İbn Abbâs, itibar ettiği ve aldığı görüşü arap dil kurallarına uygunluğunu araştırdıktan ve uyguladıktan sonra şeriatın genel kaidelerine arz ederdi. Şayet onlara uygun görürse alır görmezse terk ederdi. Daha sonra da aldığı veya alacağı görüşü salim akla dayanan usule arz ederdi. Şayet uygun görürse alır görmezse terk ederdi. Buna örnek hamilelik müddeti konusundaki görüşüdür. Hz. Ömer zamanında vaki olan bir meselede altı aylıkken doğum yapan bir kadının recm edilmesi konusunda İbn Abbâs bu konuda kadın sana Allah’ın kitabıyla karşı çıkar. Şu iki ayetle: (وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ... (أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنِمَّ الرِّضَاعَةَ وَحَمْلُهُ) (وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا) “...Çocuğun anne karnında taşınması ve sütten kesilmesi otuz ay sürer...”¹⁵¹ ayeti. Buna binaen hamlin en az müddeti altı aydır. Hâlbuki Bakara suresi 233. ayette bunun yirmi dört ay olarak tespit etmiştir. O bu konuda dil kaidelerine şeriatın umumi maksatlarına ve selim aklın verilerine göre hareket etmiştir. Üçüncü olarak İbn Abbâs Kur’an’da ve sünnette bir meselenin hükmünü bulamadığında sahabe görüşlerinden birisine, muvafakat etmediğinde ise kıyas yaparak içtihad ederdi. Hz. Ali’nin hakem olayındaki durumu ile ilgili haricilerle yaptığı münazarada kıyas yaptığını görüyoruz. Onun yaptığı kıyaslara bir diğer örnek de Zeyd bin Sabit’in kıyas konusundaki muhalefetinden dolayı eleştirmesidir. Kardeşlerle nenenin miras meselesinde Zeyd bin Sabit’i eleştirerek “Zeyd bin Sabit Allah’tan korkmuyor mu ki oğlun oğlunu oğul gibi kabul ediyor da babanın babasını baba gibi kabul etmiyor.” Bu da mahza kıyastır. İbn Abbâs “Nebî (s.a.v.) yiyecek maddelerinin kabzdan önce satısını yasakladı” hadisini rivayet ettikten sonra “her şeyin yiyecek gibi olduğunu sanıyorum” demiş ve kıyas yoluyla hükme varmıştır.

İbn Abbâs maslahata dayanarak da içtihad ediyordu. Mesela maiyatın içine az bir necaset karışsa da onun satılabileceğine dair ruhsat vermesi bunun bir örneğidir. Çünkü ona göre bu aynı necaset değildir. Dolayısıyla ondan faydalanmaya ruhsat vardır. İbn

¹⁴⁹ Nisa, 4/11.

¹⁵⁰ Bakara 2/233.

¹⁵¹ Ahkaf 46/15.

Abbâs bazen de bir görüş beyan eder, sonra onu terk ederdi. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.¹⁵²

İbn Abbâs, içtihadlarında hüküm çıkarırken tabi olduğu, fıkıh ve fıkıh usûlü açısından önemli sayılan bazı esaslar ve kaidelerle ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. O, kendi döneminde içerik olarak var olduklarına inandığımız bu kaidelere tabi olarak hüküm çıkarıyordu.

İbn Abbâs'ın içtihad ederken bir takım kaidelere, kural ve ilkelere tabi olarak hükme vardığına dair verilebilecek bir örnek kada'yla ilgilidir. İbn Abbâs'a getirilen bir davada, iki kadın bir odada deri dikiyorlardı. Bunlardan biri avucuna bîz batırılmış olarak dışarı çıktı. Bunu diğerinin yaptığını iddia etti. Dâva İbn Abbâs'a götürüldü. İbn Abbâs dedi ki: "Rasûlullah aleyhissalâtu vesselâm şöyle buyurmuşlardı: "Eğer insanlara sırf iddialarıyla, (delil olmadan) talep ettikleri verilseydi, insanlar başkalarının kan ve mallarını istemeye kalkarlardı. Ancak iddia sahibine beyyine gerekmektedir. İddiayı inkâr edene de yemin gerekmektedir. (Bu kadına) Allah'ı (yalan yere yemin etmenin günahını) hatırlatın. Ona şu âyeti okuyun: "Allah'ın ahdini ve yeminlerini az bir pahaya değişenler, işte bunlar için ahirette hiçbir nasib yoktur."¹⁵³ Kadına bu hatırlatıldı. Bunun üzerine kadın suçunu itiraf etti."¹⁵⁴ Bu hadisede İbn Abbâs'ın görüş beyan ederken hadisle istidlal ederek bu tür davalar ile ilgili son derece önemli bir kurala dayandığını görüyoruz.

İbn Abbâs'ın içtihad ederken bir takım kaidelere, kural ve ilkelere tabi olarak hükme vardığına dair verilebilecek bir diğer örnek; Hz Peygamber, (s.a.s.) ölçümü yapılmadan (bir rivayete göre kabzedilmeden) yiyecek maddesinin satışını yasaklamıştır.¹⁵⁵ İbn Abbâs bu hadisi rivayet ettikten sonra "her şeyin yiyecek gibi olduğunu sanıyorum" demiş ve kıyas yoluyla hüküm çıkarmıştır.

¹⁵² Memduhoğlu, **Sahabenin İctihad Anlayışı**, s. 215-216.

¹⁵³ Âl-i İmrân 3/77.

¹⁵⁴ Buhârî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Tefsir, Al-i İmran, Rükün 6, (4277); Müslim, **Sahîh**, Akdiye III, 1336, (1711).

¹⁵⁵ "Kabzetmeden" şeklindeki rivayetler: Buhârî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Buyû, III, 68, (2132); Müslim, **Sahîh**, Buyû, III, 1159 (1525); "Ölçümü yapılmadan" şeklindeki rivayetler: Müslim, **Sahîh**, Buyû, III, 1159, (1525); Ebu Dâvud, **Sünen**, İcâre, III, 300, (3499).

2.2.2 İbn Abbâs'ın İctihadında Deliller

2.2.2.1 Asli Deliller (Kur'ân ve Sünnet)

Kitâb'ın Tarifi: Esasen Kitâb (الكتاب) “Kur'ân-ı Kerîm”¹⁵⁶ tarife muhtaç değildir. Zira Kur'ân denince ne kastedildiğini herkes bilir. Ancak, usûlcüler, namazda neyin okunmasının caiz olduğu ve neyin okunmasının caiz olmadığı, hüküm istinbatında neyin kaynak sayılıp neyin kaynak sayılamayacağı ve neyi inkâr edenin kâfir olacağı, neyi inkâr edenin kâfir olmayacağı iyice belli olsun diye Kitâb'ın tarifine özen göstermişlerdir. Usûlcüler, Kitâb için birçok tarif yapmışlardır. Biz bunların tamamını göz önüne alarak şöyle bir tarifi tercih edeceğiz: Kitâb ya da Kur'ân. Yüce Allah'ın Hz. Muhammed'e (s.a.v) arapça olarak indirilmiş, bize kadar tevatür yoluyla nakledilmiş, mushafılarda yazılı, Fatiha Sûresi ile başlayıp Nâs Sûresi ile sona ermiş kelâmıdır”¹⁵⁷

Sünnetin Tarifi: Lügatte “sünnet”(السنة), alışılmış yol demektir. Şu halde herhangi bir kişiye nisbetle sünnetten sözedildiğinde, onun ister iyi ister kötü sürekli ve çokça yapageldiği davranışları kastedilmiş olur. Meselâ Hz. Peygamber'in şu hadisinde sünnet kelimesi bu anlamda kullanılmıştır: (من سن سنة حسنة كان له أجرها ومثل أجر من عمل بها (إلى يوم القيامة ومن سن سنة سيئة كان عليه وزرها ووزر من عمل بها إلى يوم القيامة)”)”Kim güzel bir âdeti başlatırsa, kendisine hem o davranışın hem de kıyamete kadar onu örnek alan kimselerin sevabı verilir. Yine kim kötü bir âdeti başlatırsa, kendisine hem o davranışın, hem de kıyamete kadar onu örnek alan kimselerin günahı yüklenir.”¹⁵⁸ Fıkıh usulü terimi olarak ise “Sünnet, Hz. Peygamber'den nakledilen söz, fiil ve takrirlerdir”¹⁵⁹

Diğer müctehid Sahabe içtihadlarında olduğu gibi İbn Abbâs'ın içtihadında da iki asli kaynak var bunlar Kur'an ve Sünnettir. O, bilmediği konularda önce o konuda Kur'an'da açık herhangi bir ayet olup olmadığına bakıyor, olmadığını görünce arkasından Hz. Peygamber'den herhangi bir hadis olup olmadığını sorup öğrenmeye çalışıyordu. Ayrıca içtihad ettiği bir meselede, sonradan bir nass olduğunu öğrenir öğrenmez hemen görüşünü ona göre düzeltiyordu.

¹⁵⁶ Mustafa - İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-Vesît*, II-775.

¹⁵⁷ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 51.

¹⁵⁸ Bazı ilâveler ve farklı lâfızlar ile bkz. Müslim, *Sahîh*, İlim, IV, 2058, (1017); *Nessâi*, Zekât, V, 79, (2553); İbn Hanbel, *Müsned*, XXXI, 494, (19156).

¹⁵⁹ Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 71.

İbn Abbâs'a bir mesele arz edildiğinde öncelikle Allah'ın kitabına bakar onda bulamazsa Hz. Peygamberin sünnetine bakardı. Kuran veya sünnetten herhangi birisinde meselenin hükmünü bulduğunda bunu tereddüt geçirmeden alırdı. İster re'ye muvafık ister muhalif olsun bu durum fark etmezdi. İbn Abbâs bu konuda şöyle buyurmaktadır:

“Kim, (hükmü) ne Allah'ın Kitabı'nda bulunan, ne de hakkında Rasûlullah'ın (s.a.v.) bir uygulaması (sünneti) geçmemiş olan bir görüş ortaya atarsa, Allah'a(cc.) kavuştuğunda, bundan dolayı ne olacağı bilinmez.”¹⁶⁰

Sahabe dönemini incelediğimizde, başta dört râşit halife olmak üzere müctehid sahabilerin yaptıkları içtihadlarında ilk müracaat kaynakları her zaman Kur'an olmuştur. Yeni bir hadise ortaya çıktığında sahabe onun hükmünü önce Kitap'ta, orada bulamayınca da Sünnette ararlardı.

Bu konuda titizlik gösteren sahabe için ayetlere ulaşmakta zor olmuyordu. Çünkü aralarında bulunan hafızlar sayesinde bir konudaki ayete kolaylıkla ulaşabiliyorlardı. Diğer taraftan Hz. Ebubekir döneminde Kur'a'nın tek bir kitap halinde toplanması ve Hz. Osman döneminde de çoğaltılması buna imkân sağlıyordu. Sahabeden çok sayıda Kur'an'ı ezbere bilenler olduğunu Yemame mevkiinde Hz. Ebubekir döneminde mürtedlerle yapılan savaşta 70 hafızın şehit olmasından anlayabiliriz. Ayrıca ahkâma taalluk eden ayetlerin sınırlı olması genellikle bir konuda hüküm ayetlerini araştırma ve tetkik etmeyi kolaylaştırıyordu.¹⁶¹

Hz. Peygamberin irtihalinden sonra kendisini Kur'an'a ve Kur'an ilimlerini anlamaya veren İbn Abbâs, bu yolda büyük bir mesafe almıştır. Lafzî anlamda Kur'an okumak yerine, manayı kavramaya ayrı bir önem vermiş ve şöyle demiştir: “Kim Kur'an'ı okur da tefsirini güzel yapamaz ise, böyle birisi, hızlı hızlı şiir okuyan bedevi gibidir” Bu meyanda, kendisine Kur'an'ı üç günlük sürede hatmettiğini söyleyen kişiye şu açıklamayı yapmıştır: “Bakara sûresini düşünerek ve tertil üzerine (bir gecede) okumam, senin söylediğin gibi tüm Kur'ani okumamdan daha sevimlidir.” Kur'an'ı anlamakla beraber, anlamaya yardımcı olan ve insana şevk veren dinlemeyi de

¹⁶⁰ **Dâremî**, Mukaddîme, I, 259, (160).

¹⁶¹ Memduhoğlu, **Sahabenin İctihad Anlayışı**, s. 357-358; ayrıca bkz. Muaz el-Hinn, **İctihadatu's-Sahabe**, s. 99.

önemseyen İbn Abbâs; “Allah’ın Kitabından kim bir ayet dinlerse, kıyamet günü onun için dinlemiş olduğu ayet nur olur.” diyerek mü’minleri Kur’an’ın çağrısına kulak vermeye davet etmiştir.¹⁶²

İbn Abbâs sahabe içerisinde Allah’ın kitabını en iyi anlayanlardan ve eyyamu’l-Arabi (Arapların tarihinde meydana gelen önemli olayları) çok iyi bilenlerdendi. Ayrıca Tevrat ve İncil’e de vakıftı. İbn Abbâs, hüküm verirken ve hayatın sorunlarına çözüm ararken önce Kur’an’a müracaat etmiştir. O, Kur’an-ı Kerim’e sürekli işlerlik kazandırmaya çalışmıştır. Bu çerçevede şöyle bir açıklama yapmıştır: “Bir devenin diz bağlama zinciri kaybolursa onu Allah’ın kitabında bulurum.” Bu sözyle İbn Abbâs, hayatın derinlik ve genişlik alanında ayetlere işlerlik kazandırmayı kastetmiş ve Kur’an’ın hayatın tüm sorunlarına cevap verebilecek durumda olduğunu ortaya koymuştur. Fakat bu sorunlara cevap verebilecek olan insanın kendisidir. Dolayısıyla O, ehliyetli insanlara, Kur’an’la hayat arasında bağ kurmaları konusunda rehberlik etmiştir.¹⁶³

İbn Abbâs Kur’ân ilminde otorite sayılmıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi İbn Mesud, Peygamber devrinde çocuk yaşta olan İbn Abbâs için “evet o, Kur’ân’ın tercümanındır” demektedir. İbn Ömere bir âyetin tefsiri sorulduğunda, İbn Abbâsa git, o, Allahın Peygamberine inzal ettiği Kur’ânı en iyi bilendir demek suretiyle onun tefsirdeki yerini tayin etmiş oluyordu. Bizzat kendisi de Kur’an’da “الارواء” “حنان” “الرقيم” da “غسلين” gibi dört kelimedenden başka hepsini bildiğini¹⁶⁴ ifade etmektedir.

Nesih İle İlgili Görüşleri: Usûl terimi olarak, “nesh”(النسخ) şer’î bir hükmün, o hükmün delilinden sonra gelen şer’î bir delil ile kaldırılması demektir. Bir nass gelip uygulamaya konduktan sonra, o nassın kapsamına giren hükmü tamamen veya kısmen kaldıran başka bir nass gelirse, bu kaldırmaya nesih, ikinci nassa “nâsîh”(الناسخ) ve birinci nassa “mensûh”(المنسوخ) adı verilir.¹⁶⁵

Kardavî’ye göre İbn Abbâs nesh tabirini müteahhir usulcülerin kullanımından çok daha genel bir anlamda kullanmaktadır.

¹⁶² Sürmeli, **Sahabenin Kur’an Anlayışı**, s.273.

¹⁶³ Aynı Eser, s. 278.

¹⁶⁴ İbn Kesîr, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, XII, 101-102.

¹⁶⁵ Şa’bân, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, s. 424.

Neshe yüklenen yukarıdaki anlamın müteahhir ulemaya ait olduğunu düşünen Kardavî, nesih konusunda zamanla bir anlam kayması olduğunu ifade eder. Ona göre müteahhir ulema neshe yukarıda ifade edildiği gibi anlam yüklerken, mütekaddim ulemada nesih çok daha farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Kardavî'ye göre mütekaddim ulemâ nesh tabirini müteahhir usulcülerin kullanımından çok daha genel bir anlamda kullanmaktadır. Bunlar, şer'î bir hükmün daha sonra gelen başka bir şer'î hükümle ortadan kaldırılmasına nesh dedikleri gibi âmmın tahsîsi, müphem ve mücmelin beyanı için de bu tabiri kullanmışlardır. Yine, mutlakın takyîdi için de bu tabir kullanılmaktadır. Çünkü mutlak, kendisini kayıtlayan mukayyid karşısında zahiri terk edilmiş bir nass olmaktadır ve onun bu mutlak ifadesi ile amel edilmemektedir. Bu haliyle mutlak sanki kendini kayıtlayan mukayyid karşısında mensuh gibi hiçbir anlam ifade etmemekte ve sonuçta nasih ve mensuh gibi olmaktadır. Âmmın zahiri, hükmün lafzın kapsamı altına giren bütün cüzlerine teşmil edilmesini gerektirmektedir. Hâssa gelince âmmın zahir hükmü itibardan düşmektedir ve bu haliyle âmm da hâss da nasih ve mensuha benzemektedir. Müphem ve onu açıklayan mübeyyin arasında da bu tür bir ilişki söz konusudur ve nesh sözcüğü tüm bu manalar için kullanılmıştır.

Kardavî, Şatîbî'den hareketle,¹⁶⁶ öncekilerin neshe verdiği mananın sonraki usulcülerden farklı olduğunu, İbn Abbâs'tan örnekler vererek açıklar. İbn Abbâs Şuarâ sûresinde gelen “Şairlere ancak azgın olanlar uyar, (çünkü onlar) yapmadıklarını söyler”¹⁶⁷ ayetinin “Ancak iman edip yararlı iş yapanlar ve Allah'ı çok ananlar bunun dışındadır.”¹⁶⁸ ayetiyle nesh olduğunu ifade eder. Birçok ayetin İbn Abbâs'tan bu şekilde nakledildiğini ifade eden Şatîbî, O'nun nesh diye tabir ettiği şeylerin arasında istisnâ harfinin bile olduğunu söyler. Ayette geçen istisnâ durumuyla ilgili İbn Abbâs'ın ‘mensûh’ tabirini kullandığını, oysaki ifadenin mecâz olup hakikat manâda olmadığını ifade eder. Çünkü müstesnâ ile müstesnâ minh birbirine bağlıdır ve istisnâ edatı, birinci kısma girenlerden istisnâ edilen fertlerin dışında kalanların amaçlandığını gösterir. “Hâlbuki nâsîh mensûhtan ayrı ve onun hükmünü kaldıran müstakil bir delildir” der.¹⁶⁹

¹⁶⁶ Şatîbî, **el-Muvâfakât**, III, 346.

¹⁶⁷ Şuarâ 26/224.

¹⁶⁸ Şuarâ 26/227.

¹⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Elif Dursunüst, **Yusuf el-Kardavî'nin Çağdaş Fıkıh Araştırmalarında İzlediği Yöntem**, SÜSBE, 2007, s. 55-56; Şatîbî, **el-Muvâfakât**, III, 346-350.

2.2.2.2 İcmâ

İslâm fikhının Kur'an ve Sünnet'ten sonra üçüncü kaynağı olarak kabul edilen "İcmâ"(الاجماع) , sözlükte iki anlamda kullanılır:

1- Azmetmek, bir işi yapmaya kesin kararlı olmak, Meselâ: (... فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ... وَشُرَكَاءَكُمْ...) "Siz de ortaklarınızla beraber toplanıp yapacağınız işi kararlaştırın." âyetinde bu anlamda kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in, (من لم يجمع الصيام قبل الفجر فلا صيام) "Tan yeri ağarmadan önce oruca kesin karar vermeyen (niyet etmeyen) kimsenin orucu yoktur"¹⁷⁰ hadisindeki "أجمع" fiili de aynı anlama gelmektedir.

2- Bir hususta fikirbirliği etmek. Bir konuda ittifak edildiğinde Arapçada(اتفقوا على كذا), "şu hususta ittifak ettiler" denildiği gibi aynı anlama gelmek üzer(أجمعوا على كذا) ifadesi de kullanılır. Bir iki anlam arasında şöyle bir fark vardır: Birincisi tek kişi "hakkında kullanılabilir de, ikincisi sadece iki ve daha çok kişiler hakkında sözkonusu olabilir.

İcmâ'nın Usulü'1-Fıkh İlmindeki Terim Anlamı:

Usül ilminin bir terimi olarak icmâ. "Muhammed (s.a.v) ümmetinden olan mütehidlerin, Hz. Peygamber'in vefatından sonraki herhangi bir devirde şer'î bir hüküm hakkında ittifak etmeleridir."¹⁷¹

Kur'an'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde icmâa kavram ve kurum olarak açık bir gönderme yapılmış olmamakla birlikte icmân üzerine temellendirildiği ilkelerin ve bu delile yüklenmek istenen işlevlerin bu iki aslî kaynağın ruhuna uygun olduğu görülmektedir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahabenin karşılaştığı yeni meselelerin çözümü için önlerinde tekyol bulunuyordu: Kur'an'ı ve Rasûlullah'ın sünnetini anlama ve yorumlama suretiyle sonuçlara ulaşma çabası göstermek. "İctihad" adı verilen bu faaliyeti Resûl-i Ekrem kendi sağlığında özendirilmiş ve onların bu melekeyi kazanmalarına imkân sağlamıştı. Fakat bu aşamada önemli bir problem, gündemdeki

¹⁷⁰ Tirmizî, **Sünen**, Savm, 33(730); Ebu Dâvud, **Sünen**, Savm, 72(2456); **Nessâi**, Savm, 68(2333).

¹⁷¹ Şa'bân, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, s. 104.

olay hakkında Rasûlullah'ın bir sünnetinin bulunup bulunmadığının tesbiti idi. İlk halifeden itibaren yönetim ve yargı mevkiinde bulunanlarla dinî bir meselede fetvasına başvuru alan kişiler, öncelikle hükme bağlanacak meseleye dair sünnet bulunup bulunmadığını araştırıyorlardı. Bir meselede Rasûlullah'ın birden fazla veya yoruma açık söz ve uygulaması varsa bunlar arasından içtihadı etkileyen faktörlere göre tercihe şayan buldukları çözümleri öneriyor veya uyguluyorlardı.¹⁷²

İbn Abbâs, Kur'an ve sünnette bulamadığı hükmü Hz. Ebubekir ve Ömer'in içtihadlarında arardı. Çünkü ona göre bu ilk iki halifenin verdiği hükümlerin çoğu meşverete dayanmaktaydı. İbn Vehb, Ubeydullah b. Ebi Yezid'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İbn Abbâs'a bir soru sorulduğunda eğer o sorunun cevabı Allah'ın kitabında mevcutsa cevabı verirdi. Eğer Allah'ın kitabında mevcut olmayıp sünnette mevcutsa, sünnete göre cevabı verirdi. Eğer sünnette de cevabı yoksa Ebu Bekir veya Ömer, o sorunun cevabını vermişse, onların bu konudaki cevaplarını naklederdi. Onların da bu hususta söyledikleri bir şey yoksa o zaman kendi reyini ile içtihat ederdi."¹⁷³

2.2.2.3 Kıyâs ve Re'y İctihadı

Sözlükte kıyâs "ölçme, takdir ve eşitlik", "bir nesneyi misali olan nesneye takdir edip uydurmak" mânasına gelmektedir.¹⁷⁴

İslam düşünce geleneğinde re'y, düşünme metotlarının en kapsamlı adıdır. Tarihsel süreç içerisinde yapılmış olan tanımlardan da anlaşılacağı gibi, ilk dönemlerden beri her türlü aklî/düşünsel kavram ve yöntemlerin hemen hemen hepsini kapsayacak ve ifade edebilecek bir biçimde kullanılmış olan re'y kavramının çeşitli kullanımları ve farklı delâletleri vardır. Fakat bu çeşitliliğe ve farklılığa karşın, re'y kavramı fıkıh usûlü bilginlerinin kavram hakkındaki genel kabul görmüş değerlendirmeleriyle çelişmemektedir. Yine ifade etmek gerekir ki, terminolojik olarak son dönemlerde dile getirilmiş olan tanımlamalarda da aynı anlam alanını ve güncelliğini koruyabilmiştir. Re'y kavramıyla ilgili olarak yapmış olduğumuz bu açıklamalardan sonra diyebiliriz ki, hiç kuşkusuz hukukun iki temel kaynağı olma özelliğini sürekli olarak korumuş ve koruyacak olan Kur'an ve sünnet, müslümanların

¹⁷² Dönmez, "İcmâ", DİA, XXI, 418.

¹⁷³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XII, 102.

¹⁷⁴ Mustafa - İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-Vesît*, II-770.

kişisel ve toplumsal yaşantılarına yönelik bir takım kurallar içermektedir. Ancak insanların içinde bulunmuş olduğu yaşantı dinamik olduğundan dolayı, sözkonusu kurallar değişen şartlarla değişmek ya da yeniden yorumlanmak zorunda kalmaktadır. İşte sözünü ettiğimiz, aklî muhakemenin ya da aklî usullere başvurmanın genel bir adı olan re'y de, değişen ortam ve şartlar içinde müslümanlara ihtiyaçlarına göre yeni bir takım kurallar/kanunlar yapma olanağı sağlayan bir mekanizmadır, zorunlu bir aktivitedir. Daha sonraki dönemlerde kıyas, istihsan, ıstıslah gibi isimler verilerek yapılmış olan bütün içtihat türleri de, re'y kapsamında değerlendirilmektedir. Dolayısıyla re'y, deyim yerindeyse bir şemsiye kavram olmaktadır.¹⁷⁵

Ahmed Hasan bu konuda aşırı giderek nas bulunduğu durumlarda da içtihad yapılabileceğini savunmuştur. Ona göre belli bir meselede ayet ve hadislerin bulunması re'yin kullanılmasına mani değildir. Bunun sebebi açıktır. Müslümanlar, ayet ve hadislerin herhangi bir meseleye kat'î olarak uygulanıp uygulanmayacağı konusunda yorum yapmak durumundadırlar. Bu sebeple İslam'ın ilk günlerinden itibaren metnin lafzı ve ruhu arasında daima bir tartışma olagelmıştır. Dolayısıyla bir mesele hakkında re'y sadece ayet ve hadisin bulunmadığı zaman uygulanır demek doğru değildir. Ahmed Hasan, bu noktada Hz. Ömer'in içtihadlarını örnek verir. Hz. Ömer'in müellefe-i kuluba verilen zekât payını kaldırması, Irak ve Suriye topraklarını sahabeye dağıtmaması bu örneklerden bir kaçıdır. Ahmed Hasan'a göre bu örnekler, Kur'an ve sünnetin talimatlarının olduğu durumlarda dahi re'yin kullanıldığını göstermektedir.¹⁷⁶ Hz. Ömer ve başka sahabilerin re'y ve içtihada yönelik uygulamalarından ilk dönemde re'yin esnek ve dinamik bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Olaylar hakkında İslam'ın ruhu, irfanı ve adaletinin ışığında hükümler verilmiştir. Bu yönüyle kapsamlı bir terim olan re'y, ilk dönemde akıl yürütmenin en yaygın ve doğal modeliydi. Zamanla onun keyfiliğini önlemek ve akıl yürütme sürecini sistematize etmek düşüncesiyle birçok şarta bağlandı. Hukuktaki kişisel akıl yürütmenin sistematik formu kıyas olarak ortaya çıktı.¹⁷⁷

¹⁷⁵ Kadir Gürler, **Re'y Kavramının Etimolojik Düzeni Ve Kavramsal Gelişimi**, ÇİFD, 2002, 194.

¹⁷⁶ Hasan, **İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi**, 145-148.

¹⁷⁷ Yavuz Köktaş, **İlk Dönem Rivayetlerinde İlim-Rey Kavramları ve Bravmann'ın Bu Konudaki Görüşleri**, RÜFİİD, Yıl2, Sayı 2, Güz 2007 (267-286), 270-271.

İlk dönemlerde re'y, içtihadın temel aracı olarak görülmekteydi. Daha sistematik, prensipleri kıyas ve istihsan adı altında büyüyen hukuka tekaddüm etmiş olan geniş bir terimdi. Fakat bu terimin, çoğunluk tarafından kıyas için kullanıldığı ve bu şekilde devam ettirildiği söylenebilir.

İbn Abbâs, Zeyd b. Sabit'e Allah'ın Kitabında sülüs-ü ma yebka (kalanın üçte birisi) diye bir miras payı var mı? diye sorduğu zaman Zeyd b. Sabit; "Ben görüşümle hükmederim, sen de görüşünle hükmedersin" diyor.¹⁷⁸

İbn Abbâs şöyle demiştir: "Allah'ın Kitab'ında olmayan ve Rusulullah'ın sünnetinde geçmeyen bir re'y ihdas eden kimse Allah ile karşılaştığında ne olacağını bilmiyor demektir".¹⁷⁹ Burada re'y sünnet ile birlikte Kur'an'ın karşıtı olarak kullanılmıştır.

Rivayete göre İbn Abbâs'a bir şey sorulduğunda, Allah'ın Kitab'ında varsa onu söylediler; yoksa Rasûlullah'tan geleni derdi; bunlarda yoksa Ebu Bekir ve Ömer'den nakledilene kabul ederdi. Hiçbirinde yoksa re'yiyle içtihad ederdi.¹⁸⁰ Bu rivayet, Hz. Ömer'in Kadi Şureyh'e tavsiyesi ile uyum içindedir. Bu rivayetten bilgi, ilim, nass bulunduğu, re'ye yer olmadığı anlaşılmaktadır. Dikkat edilirse, Hz. Peygamber'in döneminde re'y, Kur'an ve sünnetten sonra geliyordu. Daha sonraları re'yin alanı biraz daha daralmış, ona sahabenin sünneti veya icmasının ardından yer verilmiştir. Ancak sahabe döneminde bu hiyerarşinin olduğu gibi korunduğunu söylemek zordur. Zira Kur'an ve sünnetten sonra re'yini ortaya koyan sahabiler bulunduğu gibi, başka sahabilerin hükümlerinden sonra re'yine başvuran sahabiler de bulunmaktadır.¹⁸¹

Kıyâs: Sözlükte "kıyâs"(القياس) bir şeyin başka bir şeyle ölçülmesi anlamına geldiği gibi iki şeyi birbirine eşitlemek anlamında da kullanılır. Meselâ, (قست القماش) "Kumaşı metre ile Ölçtüm" dendiğinde "قاس"Fiili birinci anlamda kullanılmıştır. İkinci anlamda kullanıldığında ise, gerek maddi eşitleme, gerekse manevî eşitleme

¹⁷⁸ Baba ve anne, karı veya koca ile beraber mirasçı olduğu zaman, Zeyd b. Sabit'e göre; karı veya kocanın hissesi çıkarıldıktan sonra kalanın üçte biri anneye verilir; Adnan Memduhoğlu, **Sahabenin İctihad Anlayışı**, s. 381.

¹⁷⁹ Hatib el-Bağdadi, **el-Fakih ve'l-mütefakkih**, I, 458.

¹⁸⁰ İbn Abdilberr, **Câmi'u Beyâni'l-ilm**, II, 849.

¹⁸¹ Köktaş, **İlk Dönem Rivayetlerinde İlim-Rey Kavramları ve Bravmann'ın Bu Konudaki Görüşleri**, s. 277.

kasdedilebilir. Meselâ, (قست هذه الورقة على تلك...) “Bu yaprağı şu yaprağı eşitledim” derken maddi, (فلان لا يقاس بفلان) “Falanca kişi filanca ile karşılaştırılmaz (ilimde veya fazilette onunla bir tutulamaz)” dendiğinde manevî eşitlik kastedilmiş olur. Usûlcülerin kullandığı bir terim olarak ise kıyas, “Kitab, Sünnet veya icmâda hükmü bulunmayan meseleye, aralarındaki illet birliği sebebiyle, bu kaynaklardan birinde yer alan meselenin hükmünü vermek” demektir.¹⁸²

Muhakkik usulcülerin kıyasın hüccetliğini ispatta kullandıkları ve en güçlü olduğunu savundukları delil sahabenin kıyasa başvurunun meşruluğı konusundaki icmâdır. Sahabe icmânının hüccetliği, birbirine bağı iki aşamanın gerçekleşmesi sonucunda kıyasın hüccetliğine delâlet eder. Birincisi, sahabenin büyük bir çoğunluğunun nas bulamadığı zaman kıyasla amel etmesinin tevâtüren sabit olup kıyasın hüccetliğine dair bir delil olmaksızın onların bu yola tevessül etmesinin âdeten mümkün olmaması, ikincisi, sahabenin bir inkâr ve itirazla karşılaşmaksızın sıkça kıyasla amel ettiğinin yaygınlık kazanması ve bunun bir icmâ olmasıdır.¹⁸³

Hız. Peygamber döneminde kıyasın kullanılmasını pek çok uygulamada görebiliyoruz. Hız. Ömer (v. 23/643), Rasulullah (s.a.v.)’e gelerek; “Ya Rasulullah, bugün büyük bir iş yaptım, oruçlu olduğum halde karımı öptüm” demiş; Hız. Peygamber; “Oruçlu iken su ile mazmaza (ağıza su alıp çalkalamak ve sonra suyu dışarı atmak) yapsan ne lâzım gelirdi?” buyurmuş, Hız. Ömer de; “Bir şey gerekmezdi” diye cevap vermiş; bunun üzerine Hız. Peygamber, “O halde orucuna devam et” buyurmuştur.¹⁸⁴ Bu duruma göre, mazmazanın orucu bozmadığı bilince, aynı nitelikte olan öpmenin de orucu bozmaması, kıyas metoduyla aklın ulaştığı bir sonuçtur.

Bir başka örnek te İbn Abbâs’dan rivayet edilmiş, bu rivayete göre: Rasûlullah (s.a.v.)’in yanına Cüheyneli bir kadın gelerek:”Annem haccetmeyi adamıştı, adağını yerine getiremeden öldü; onun yerine haccı îfâ edebilir miyim?” diye sordu. Hız. Peygamber (s.a.v.): “Evet onun yerine haccı yerine getir. Annenin bir borcu olsaydı onu ödeyecek değil miydin?” buyurdu.¹⁸⁵ Görüldüğü gibi bu örnekte Hız. Peygamber (s.a.v.)

¹⁸² Şa’bân, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, s. 126.

¹⁸³ Apaydın, “**Kıyas**”, DİA, XXV, 528-539

¹⁸⁴ **Ebû Dâvud**, Savm, 33; **Dâremî**, Savm, II, 1076, (1765).

¹⁸⁵ Buhârî, **el-Câmi’u’s-Sahîh**, Sayd, III, 18, (1852); **İ’tisâm**, IX, 102, (7315); Müslim, **Sahîh**, Siyâm, II, 804, (1148).

kıyas yöntemiyle içtihad etmiş ve hükmünü açıklamıştır. Böylece, Hz. Peygamber ashabına, kıyas yoluyla, benzer problemleri çözme yolunu göstermiştir. O'nun bu metodu kullandığına dair birçok haber nakledilmiştir.

İlk evrelerinde Kıyas, saf ve sade idi. Mantıktaki, büyük ve küçük önerme fikri, yaygın bir faktör olarak henüz yerini almamıştı. O, benzer bir örnek ve durumu nakletmeyi ihtiva ediyordu. Şâfî' de görüldüğü gibi şekli de değildi. İlk hukuk ekollerinde kıyas'ın kullanılışı, karakteri ve gelişimini gösteren çok sayıda örnek bulunmaktadır: Kur'ân ve Sünnet'te azı dışın tazminatı ile ilgili somut bir bilgi yoktur. Rivayete göre; İbn Abbâs'a bu konu sorulmuş, O da: "Azı dışı de diğer dışlar gibidir; aynen parmaklarda olduğu gibi, büyüklük ve küçüklüklerine bakılmaksızın tazminatları müsavidir" şeklinde cevap vermiştir. Burada İbn Abbâs'ın kıyas kullandığında şüphe yoktur. Fakat doğrudan ve basit bir şekilde bunu yapmıştır ki, biz buna re'y diyoruz. Sahabenin içtihad ettikleri konular üzerinde yapılacak bir değerlendirme bizi, onların muhakeme tarzlarının Kıyas'tan çok re'y şeklinde olduğu kanaatine ulaştırır.¹⁸⁶

İlk ekollerin Kıyas doktrininin bu izahından biz, bu aşamada Kıyas'ın henüz gelişmekte olduğu sonucunu çıkartıyoruz. O, eş, örnek ve genel muhakeme anlamında kullanılmaktadır. Kıyas'ın bu basit şekli, kademe kademe gelişmiş ve Şâfî döneminde tam bir Mantıki Kıyas haline gelmiştir.¹⁸⁷

İslâm'ın bu ilk yıllarında "re'y" terimiyle ifade edilen içtihad, daha sonraki dönemlerde sistematik bir şekil alarak ve gelişerek kıyas, istihsan, istislah vb. adlar altında, âyet ve hadislerden hüküm çıkarma vasıtası hâline gelmiştir.

İbn Abbâs, dedenin mirasta kardeşleri "hacb"¹⁸⁸ edeceği kanaatinde idi, Zeyd b. Sabit ise bunun aksine kani idi. Fakat oğulun oğulunun, kardeşleri mirastan hacb edeceği hususunda İbn Abbâs ile hemfikir idi. Bu sebeple İbn Abbâs kardeşlerin hacbi hususunda dedeyi oğulun oğuluna kıyas ediyor ve ona şu sözlerle delil getiriyordu: "Zeyd b. Sabit Allah'tan korkmaz mı ki, oğulun oğulunu oğul gibi kabul ediyor da,

¹⁸⁶ Hasan Ahmet, **İlk Dönem İslam Hukuk Biliminin Gelişimi**, s.165-166.

¹⁸⁷ **Aynı Eser**, s. 173.

¹⁸⁸ Hacb İslâm miras hukuku terimi olarak, daha yakın mirasçının bulunmasının daha uzak olanların miras hissesini azaltması veya mirasçılığını engellemesi demektir. Birinci duruma hacb-i nuksân, ikinci duruma hacb-i hirmân adı verilir.

babanın babasını baba gibi kabul etmiyor!’’ Bunun anlamı şudur: Müteveffaya nisbetle oğulun oğulunun derecesi ne ise dedenin derecesi de odur. Öyle ise, oğulun oğlu mütevefanın kardeşlerini hacbettiği gibi -kıyâsen- dede de onları hacbetmelidir.¹⁸⁹

¹⁸⁹ Şa’bân, **İslâm Hukuk İlminin Esasları**, s. 134.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN ABBÂS'IN CUMHUR'DAN AYRILDIĞI FIKHÎ İCTİHADLARI VE HAC İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

3.1 İBN ABBÂS'IN CUMHÜR'DAN AYRILDIĞI FIKHÎ İCTİHADLARI

İbn Abbâs, karşılaştığı yeni meseleler ve problemler karşısında hıfzettiği ayet ve hadislere dayanarak fetva verirdi. Bu hadislerin bir kısmını bizzat Peygamberden diğer bir kısmını büyük sahabilerden işitmişti. Hadîslerin tamamı o devirde herhangi bir şehirde toplu halde bulunmadığı gibi, hepsini içine alan bir kitap da yoktu. Fetva verme durumunda olan sahabeler muhtelif şehirlere dağılmış vaziyetteydiler. Bu sebeple her şehir halkı o şehirde ikamet eden sahâbîden hadîs rivayet ederdi. Böylece bir şehirde bulunan hadîs diğer şehirlerde bulunmayabilirdi. İbn Abbâs diğer müctehid sahabiler gibi çeşitli sebeplere bağlı olarak önüne çıkan meseleyle ilgili varolan nassi bilgiden haberdar olamadığı zaman tabii olarak bu konudaki bilgiden haberi bulunan başka sahabilerle ihtilafa düşebiliyordu. Ancak genellikle bu bilgi kendisine ulaşınca ve bilginin doğruluğu hususunda da emin olunca önceki şahsi re'iyinden vazgeçip haberin istikametinde görüş bildiriyordu. Bunun örnekleri çoktur.

Örneğin, Fazl Ribası (Ribe'l-Fadl)¹⁹⁰; İbn Abbâs, ve bazı sahabeler Nesie¹⁹¹ ribasından başka riba kabul etmiyorlardı. Nesie ribası (erteleme faizi), ribevi (ribaya konu olan) malların, peşin olmaksızın, bir türde fazla olarak ve peşin olarak satışının caiz olduğunu zannediyorlardı. Veda haccı esnasında Hz. Peygamber genel olarak bütün

¹⁹⁰ “Fazl Riba: Bir şeyin kendi cinsiyle bir fazlalık karşılığında alınıp-satılmasına denir. Örneğin: Bir kilo Polatlı buğdayını bir buçuk kilo Konya buğdayı karşılığında satmak. Celal Yıldırım, **Kaynaklarıyla İslam Fıkhı**, III, 339.

¹⁹¹ “Nesie Riba: Ana sermaye yerinde kalmak şartıyê borçludan vadenin her defa uzatılmasına karşılık artık, bir fark paranın alınmasına denir.” Günümüzdeki kapitalist sistemde olduğu gibi, vade farkı hesaplanarak alman faiz bu cümledendir. Celal Yıldırım, **Aynı Eser**, III, 339.

riba (faiz) çeşitlerini yasakladığını ifade etmişti. Ancak ribanın ne tür mallarda gerçekleştiği konusunda ilk başlarda sahabe müctehidleri arasında farklı görüşler olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Ebu Said el-Hudri'nin Hz. Peygamber'den rivayet ettiği şu hadis ona ulaşmamıştı: Hz.Peygamber : “Altın ile altını, ancak misli misline (eşit) olursa satın; birbiri üzerine fazla yapmayın; gümüş ile gümüşü de ancak misli misline (eşit) olursa satın; birbiri üzerine fazla yapmayın. Onlardan gaib olanı hazırla dahi satmayın.”¹⁹² buyurmuştur. Fazl ribasının haramlığı konusunda Ebu Said hadisi kendisine ulaştınca, İbn Abbâs'ın görüşünden döndüğü rivayet edilmiştir.¹⁹³

Bir başka örnek de Peygamber (s.a.s) Efendimiz'in Zülhüleyfe denilen semtin neresinde ihrama girip telbiyeye başladığı hakkındadır: Kimisi “Zülhüleyfe mescidinde namaz kıldıktan sonra” kimisi “Beyda' denilen yere yaklaşınca”, kimisi “Devesi yola doğrulunca telbiyeye başladı” demiştir. İbn Abbâs'a bu ihtilâfın sebebi sorulmuş, İbn Abbâs: “Bu ravilerden her biri Peygamber (s.a.s) Efendimiz'in telbiyeye ilk başladığını değil, kendisinin ilk olarak gördüğü veya işittiğini nakletmiştir. Zira insanlar birbirlerini geçerek yola devam ediyorlardı”¹⁹⁴ demiştir.

İbn Abbâs'ın cumhûr'dan ayrıldığı bazı fikhî içtihadları şunlardır:

3.1.1 Miras İle İlgili Olanlar

3.1.1.1 Annenin Yokluğu Durumunda Annenin Payını Neneye Vermesi

İbn Abbâs, miras hukukunda annenin yokluğu durumunda neneyi onun yerine ikame edip annenin payını neneye vermiştir. İbn Abbâs bu hükmü: babanın yokluğu durumunda dedenin onun yerine geçmesine kıyas etmiştir.

İbn Abbâs, “Anne bulunmadığı zaman, büyük anne onun hükmündedir.” Hükmünü benimsemiştir. Cumhura göre bu şaz bir görüştür.¹⁹⁵ Buna göre eğer ölünün öz çocukları veyahut torunları bulunurlarsa Büyük anneye mirasın altıda biri düşer. Eğer ölünün çocuğu veyahut torunu bulunmaz da ona, büyük anne mirasçı olursa, büyük anneye mirasın üçte biri düşer.

¹⁹² Buhârî, **el-Câmi'u's-Sahîh**, Buyû', III, 74, (2177); Müslim, **Sahîh**, III, 1208, (1584).

¹⁹³ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 201; Şevkânî, **Neylü'l-Evtâr**, V,191.

¹⁹⁴ Ebu Dâvud, **Sünen**, Menâsik, I, 549, (1770).

¹⁹⁵ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, IV, 138-139; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 272.

3.1.1.2 Kız Kardeşlerin Kız Evlatlarıyla Beraber Asabe Olamayacaklarına Hükmetmesi

Çoğunluğu oluşturan İslam hukukçularına göre, Ana-baba bir veya baba bir kız kardeş, ölenin kızı ya da oğlunun kızıyla birleştiği zaman “asabe maağayrihi” olur. İbn Abbâs, “Çocuğu olmayıp bir kız kardeşini bırakarak ölen bir adamın terikesinin yarısı kız kardeşine aittir.”¹⁹⁶ ayetini ihticac ederek, mirasta kız çocuklarıyla beraber kız kardeşleri asabe olmayacağına, dolayısıyla mirastan pay almayacağına hükmetmiştir.

İbn Abbâs’a bir adam gelerek, “Vefat eden biri arkasında kızı ve Ana-Baba bir kız kardeşi bıraktı, bunlara ne düşer?” dedi. İbn Abbâs: “kıza mirasın yarısı düşer, kız kardeşe mirastan bir şey düşmez, geri kalanı Âsabelerindir” dedi. Adam: “Ömer b. Hattab senin gibi hükmetmedi, O, kıza mirasın yarısını, kız kardeşe de mirasın diğer yarısını verdi” dedi. İbn Abbâs: “siz mi daha iyi bilirsiniz yoksa Allah mı?” dedi. Muammer (Hadis’in ravisi) şöyle dedi: “ben Tavusa’la buluşana dek bunun yününü farketmedim, ona bu hadiseyi anlatınca, O, İbn Abbâs’ın bu konuda şöyle dediğini duydum: Cenabu Hak: “Çocuğu olmayıp bir kız kardeşini bırakarak ölen bir adamın terikesinin yarısı kız kardeşine aittir.”¹⁹⁷ Buyuruyor. İbn Abbâs: “siz ise ölen kişinin çocuğu olsa da terikesinin yarısını alır” diyorsunuz.¹⁹⁸

3.1.1.3 Ana Bir Kardeşlerin Mirası

Ulema müttefiktirler ki, yalnız ana bir kardeşler eğer bir tane olursa -ister erkek, ister kız olsun- kendisine terekenin altıdabiri, eğer birden çok olurlarsa kendilerine terekenin üçtebiri düşer ve hepsi -ister erkek, ister kız olsunlar- üçtebirde eşit olarak ortaklırlar.

Ancak anabir kardeşler erkek ve kadın olsalar İbn Abbâs’a göre, paylarına düşen üçtebir’i aralarında erkeğe iki dişinin hissesi kadar olacak şekilde paylaşırlar. İbn Abbâs, “...bundan fazla iseler üçte bire ortaklırlar...”¹⁹⁹ ayetini: “...eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş mevcut ise erkeğin payı iki kadın payı kadardır...” ayeti ile tefsir

¹⁹⁶ Nisa, 4/176.

¹⁹⁷ Aynı Yer.

¹⁹⁸ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Ferâiz, VI, 233, (12706).

¹⁹⁹ Nîsâ, 4/12.

etmiştir. Böylece İbn Abbâs, ‘Cumhur’un anabir kardeşler üçtebir’i eşit olarak paylaşır’ hükmüne muhalefet etmiştir.²⁰⁰

3.1.1.4 Çocukların Mirası

Cenâb-ı Hak, “Allah, çocuklarınız hakkında erkeğe iki dişinin hissesi kadar tavsiye eder.”²⁰¹ buyurmaktadır. Bütün İslâm uleması, ölen anne veyahut babadan kalan çocuklar içinde eğer hem erkek, hem kadın bulunuyorsa, her bir erkeğe iki kadının hissesi, eğer yalnız bir erkek ise, kendisine mirasının tümü, eğer bir kadın ise mirasın yansı ve eğer üç veyahut üçten çok kadın iseler kendilerine mirasın üçteikisi kaldığında müttefiktir. Ancak kadınlann sayısı iki olduğu zaman kendilerine düşen mirasın miktar hakkında ihtilaf etmişlerdir. Cumhur, “İki kıza da mirasın üçteikisî düşer” diye söylemiş ise de, İbn Abbâs’tan, iki kıza mirasın yarısının düştüğünü söylediği rivayet olunmuştur. Bu ihtilafın sebebi, Nîsâ süresinde geçen “... فَإِنْ كُنَّ نِسَاءً فَوْقَ اثْنَتَيْنِ فَلَهُنَّ ثُلُثَا مَا تَرَكَ وَإِنْ كَانَتْ وَاحِدَةً فَلَهَا النِّصْفُ” (...Şayet kadınların sayısı ikiden fazla ise onlar terikenin üçte ikisini alırlar...)²⁰² âyet-i kerimede geçen iki kadın üç kadın’ın mı, yoksa bir kadın’ın mı hükmüne tabidir diye ihtilaf etmeleridir. Fakat âyetteki delilü’l-Hitab’tan, bir kadının hükmüne tâbi oldukları, daha çok anlaşılmaktadır. Kimisi de “Meşhur rivayete göre İbn Abbâs da Cumhur gibi söylemiştir” demiştir.²⁰³

3.1.1.5 İki Erkek Kardeşin Annenin Üçte Bir Pay Almasını Engellemesi

Kardeşler, ister ana-baba bir, ister baba bir ve isterse ana bir olsun, baba ile birlikte mîrâsdan bir şey alamazlar, ama annenin hissesini üçte birden altıda bire düşürürler. Onlar varsa anneye altıda bir verilir. Ananın ve babanın dışında başka vâris yoksa baba, kalanı da alır. İki erkek kardeş, çoğunluğu oluşturan İslam hukukçularına göre kardeşler hükmündedir. Beyhakî, İbn Abbâs’ın kölesi Şu’be kanalıyla İbn Abbâs’tan nakleder ki O, Hz. Osman’ın yanına girmiş ve iki erkek kardeş annenin üçte bir almasını engellemez. Zîrâ Allah Teâlâ: “فَإِنْ كَانَ لَهُ إِخْوَةٌ...” (Kardeşleri varsa...)²⁰⁴ buyuruyor. Senin kavminin dilinde iki kardeş “أخوان” (Ehavân), kardeşler “إخوة” (İhve)

²⁰⁰ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, IX, 267.

²⁰¹ Nîsâ, 4/11.

²⁰² Nîsâ, 4/11.

²⁰³ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-Müctehid**, IV, 131-132.

²⁰⁴ Nîsâ, 4/11.

anlamında değildir, demiş. Hz. Osman da: Ben, benden öncekileri, ülkede yaygın olan uygulamayı ve insanların tevarüs edegeldikleri şeyleri değiştiremem, diye cevap vermiştir.²⁰⁵ Bu ihtilafın sebebi, Arapça’da çoğulun en az kaç kişiye denildiği hususunda ihtilaf etmeleridir. Çoğulun en az üç kişiye delalet ettiğini söyleyenler, “Kardeşlerin sayısı üçten aşağı olursa annenin hissesi üçtebirdir. Çünkü âyet-i kerimede geçen ‘kardeşler’ kelimesi çoğul olduğu için en az üç kardeş demektir” demişlerdir. Diğerleri ise, “İki kardeşe de ‘kardeşler denilir” demişlerdir. Kardeşler demek olan “إخوة” (İHVE) kelimesinin erkek ve kız kardeşlerin ikisine de şamil olduğunda ise ihtilaf yoktur.

3.1.1.6 Ananın Almasına Erkek Kardeşlerin Engel Olduğu Altıda Bir’in Durumu

İbn Abbâs’tan sahîh bir isnâdla rivayet edildiğine göre; o, ananın alması gerektiği halde erkek kardeşlerin engel oldukları altıda birin erkek kardeşlere âit olacağı görüşündedir. Bu şâz bir görüş olup İbn Cerîr bunu tefsirinde rivayet eder ve der ki: Bize Hasan İbn Yahya’nın İbn Abbâs’tan rivayetine göre o, şöyle demiştir: Ananın almasına erkek kardeşlerin engel olduğu altıda bir, onların (erkek kardeşlerin) dır. Analarının bunu almasına, bu hisse babalarına değil de kendilerine âit olsun diye engel olmuşlardır. Bunu rivayet ettikten sonra İbn Cerîr der ki: Bu görüş, ümmetin bütününe muhaliftir.²⁰⁶ Fakat İbn Rüşd’e göre, İbn Abbâs’tan gelen bu rivayeti kimisi zayıf olduğunu söylesede, İbn Abbâs’ın bu görüşü kıyasa daha uygundur.²⁰⁷

3.1.1.7 Dede’nin Mirası

İbn Abbâs’a göre, Dede Baba hükmündedir. Dedeyi baba hükmünde görenlerin dayanağı, dede ile babanın aynı vasfa sahip olmaları, yani ikisinin de ölünün babası oldukları ve birçok hükümlerde ortak bulunmalarındır. Hatta rivayet olunmaktadır ki; İbn Abbâs “Zeyd b. Sabit, Allah’tan korkmuyor mu? Oğlun oğlunu oğul kabul eder de, babanın babasını baba kabul etmez”²⁰⁸ demiştir. Baba ile dedenin -mirasın dışında-

²⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Âzîm*, II, 228.

²⁰⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII, 45.

²⁰⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehid*, IV, 132.

²⁰⁸ Vehbe Zuhaylî, *Fıkhü’l-İslâmî Ve Edilletihi*, I-VIII, Dârü’l-Fikr 2.Baskı, 1405/1985, VIII, 300; Muhammed b. Ömer Râzî, *Tefsîrü’l-Fahri’r-Râzî*, I-XXXII, Dâru İhyâi Tûrâsi’l-Arabî, ty. I, 616.

ortak olduklarında ittifak edilen hükümlerden biri, babanın oğluna şahitliği nasıl kabul olunmuyorsa, dedenin de, torununa şahitlik etmesinin kabul olunmamasıdır. Biri de şudur: Bir kimse, köle olan babasını satın aldığı zaman satın almasıyla dedesi azatlanmış olur. Biri de, oğul adına babadan nasıl kısas alınamıyorsa, torun adına da dededen kısas alınamaz.

Dede ile beraber bulunan kardeşlere miras verenler ise, “Ölünün kardeşi, ölüye dedesinden daha yakındır. Çünkü dede, ölünün babasının babasıdır. Kardeş, ölünün babasının oğludur. Oğul ise, babadan daha yakındır. Ayrıca ulema, yeğenin amcadan daha yakın olduğunda müttefiktirler. Bu da kardeşin dededen yakın olduğunu göstermektedir. Çünkü kişi, amcasına dedesi vasıtasıyla, yeğenine kardeşi vasıtasıyla ulaşır” demişlerdir.

Buna göre, ihtilafın sebebi, iki kıyas arasında bulunan çelişmedir. Şayet, iki kıyastan hangisinin daha kuvvetli olduğu sorulacak olursa, “Baba ile dedeyi bir tutanların kıyası daha kuvvetlidir” diyeceğiz. Çünkü dede ya ikinci, ya üçüncü derecede babadır. Nasıl ki oğulun oğlu da, ya ikinci, ya üçüncü derecede oğuldur. Oğul ise, kardeşleri hacbettiği halde dedeyi hacbetmediğine göre, hacbettiği kimseleri dedenin de hacbetmesi lazım gelir. Kaldı ki kardeş, ne ölünün kökü, ne de dalıdır. Ancak aynı kökten çıkan ikinci bir dalıdır. Bir şeyin kökü ise, O şeye kökünden çıkan daldan daha yakındır. Ayrıca dede, bizzat Ölünün kökü olmayıp kökünün köküdür. Kardeş ise, ölünün kökünden çıkan bir dal olduğu için ölüden miras alır. Kökün kökü ise, kökten çıkan daldan daha yakındır. Bunun içindir ki, “Kardeş kişiye oğulluk yolu ile, dede de babalık yolu ile ulaşır” diyenlerin sözü manasızdır. Çünkü kardeş, ölünün oğlu değil, ölünün babasının oğludur. Dede ise, ölünün babasıdır. Oğulluğun babalıktan kuvvetli olması da ancak, her iki vasfın da bir kimsede, yani kendisinde miras alınan kimsede buldukları haline mahsustur. Kendisinden miras alınan kimsenin babasına oğul olmak ise, o kimse için babasına baba olmaktan daha kuvvetli değildir. Çünkü babasının babası ona, bir vasıta da olsa, babadır. Fakat babasının oğlu, dolaylı da olsa, ona oğul değildir. O halde, “Kardeş, dededen mirasa daha müstehaktır. Çünkü kardeş, ölüden, babasının oğlu olmak yolu ile miras alır. Dede ise, kendisinden babalık yolu ile miras alır. Mirasta ise, oğulluk babalıktan kuvvetlidir” diyenlerin sözü yanlıştır ve yanıltıcı bir sözdür. Çünkü dede, uzak da olsa ölünün babasıdır. Kardeş ise, ölünün ne uzak, ne de

yakın oğlu değildir. Kısacası: Kardeş, ölünün bir yakınıdır. Dede ise, varlığının bir sebebidir. Şeyin sebebi ise, yakınından daha kuvvetlidir.²⁰⁹

3.1.1.8 Büyük Annelerin Mirası

Ulema, anne olmadığı zaman annenin annesine ve baba bulunmadığı zaman babanın annesine terekenin altıdabirinin düştüğünde ve bu iki büyük annenin beraber bulduklarında altıdabirin aralarında müşterek olduğunda müttefiktir. Ancak İbn Abbâs, “Anne bulunmadığı zaman, büyük anne onun hükmündedir” görüşünü benimsemiştir. Buna göre Annenin yokluğunda Anneanne onun yerine geçip, eğer ölünün çocukları veya kardeşi yoksa mirasın üçtebiri, ölünün çocukları veya kardeşi varsa mirasın altıdabiri anneanne düşer.²¹⁰ Fakat çoğunluğu oluşturan İslam hukukçularına göre bu şâzz bir görüştür. Bununla beraber kıyasa uygundur, zira İbn Abbâs, Anneanneyi babanın babasına kıyas etmiştir. Cumhûr’un dayanağı ise, İmam Mâlik’in “Bir büyükanne, Hz. Ebû Bekir’e gelip ölen torununun mirasını istedi. Hz. Ebû Bekir ona, ‘Senin hakkında Allah’ın kitabında bir hüküm yoktur. Bu hususta Peygamber Efendimiz’den de bir şey işitmedim. Sen şimdi git. Ta ki ben sorayım’ dedi. Bunun üzerine Muğire b. Şu’be, ‘Ben bir defa Peygamber Efendimizin yanında idim. Büyükanneye altıdabir hisse verdi’ dedi. Hz. Ebû Bekir ona ‘Senden başka kim vardı orada?’ diye sordu. Bu sefer Muhammed b. Mesleme ‘Ben orada idim. Muğire’nin dediği doğrudur’ dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir ona altıdabir verdi. Sonra öteki büyükanne de Hz. Ömer’e gelip mirastan hissesini istedi. Hz. Ömer ona ‘Senin hakkında Allah’ın kitabında bir hüküm yoktur. Senden önce altıda bir hissesi bir başka büyükanneye verilmiştir. Ben kendiliğimden herhangi bir kimseye bir şey veremem. Diğer büyük anneye verilen hissede ikiniz ortak olmayı kabul ediyorsanız, ikinize olsun. Eğer sadece biriniz olsaydınız, bu altıda bir hissesinin hepsi ona olurdu’ dedi”²¹¹ mealindeki hadisidir.

²⁰⁹ İbn Rüşd, **Bidayetü’l-Müctehid**, IV, 138.

²¹⁰ Seyyid Şerif, **Şerhü’s-Sîrâciye**, El Yazma, 1893/1311, s. 53.

²¹¹ Mâlik, **Muvattâ**, Ferâiz, III, 732, (1871); Ebu Dâvud, **Sünen**, Ferâiz, III, 81, (2896); Tirmizî, **Sünen**, Ferâiz, IV, 420, (2101).

3.1.1.9 Mirasta Pay Artırma Avl (عول)

Ashâb-ı kiramın cumhuru ve fukahanın tümü avli benimser. Ancak rivayet olunmaktadır ki, İbn Abbâs, “Hisseleri avleden, Ömer b. Hattab’dır. Allah’a yemin ederim ki, eğer Ömer, Allah’ın öncelik verdiği kimselere öncelik verseydi ve geriye bıraktığı kimseleri de geriye bıraksaydı, hiçbir hisse Avl olmazdı” demiştir. Kendisine “Allah’ın öncelik verdiği ve geriye bıraktığı hisseler hangileridir?” diye sorulunca, “Bir hisse ki gerektiğinde büsbütün ortadan kalkmaz, ancak başka bir hisseye dönüşür, o hisse Allah’ın öncelik verdiği hissedir. Bir hisse ki gerektiğinde büsbütün ortadan kalkar ve sahibi, ancak ne kalırsa onu alır, o hisse de Allah’ın geriye bıraktığı hissedir. Eşin ve annenin hisseleri, birinci kızların ve kız kardeşlerin hisseleri de ikinci kısımdandır. Bir mes’elede bu her iki kısım hisseler de bulunduğu zaman, önce birinci kısımdan başlanır. Eğer bir şey artarsa, ikinci kısım hisse sahiplerine verilir. Şayet birşey anmazsa, ikinci kısım hisse sahiplerine mirastan bir şey yoktur” diye cevap vermiştir. Ona “Öyle ise sen bunu Hz. Ömer’e niçin söylemedin?” denilmiş o da: “Ben cesaret edemedim”, cevabını vermiştir.²¹²

3.1.2 Hulû’ Yoluyla Kocasından Ayrılan Kadının İddeti

Hulû’un boşanma mı, nikâhın bozulması mı olduğu hakkındaki ihtilâfa gelince: Çoğunluğu oluşturan İslam hukukçuları, hulû’un boşanma olduğu görüşündedir, ancak İbn Abbâs, hulû’un boşanma değil fesih olduğu görüşündedir.

İbn Abbâs, hulû’ yoluyla kocasından ayrılan kadının iddeti hakkında, “muhtali’a kadının İddeti bir hayızdır.”²¹³ Şeklinde hükmetmiştir. Zira İbn Abbâs, hulû’ ile feshin aynı şey olduklarını, Hulû’ yolu ile kocasından ayrılan kadının iddeti’nin olmadığını, dolayısıyla kadının bir hayız (aybaşı) görmesinin yeterli olduğu görüşündedir.

3.1.3 İlâ Yoluyla Boşanan Kadının İddeti

Çoğunluğu oluşturan İslam hukukçularına göre; ilâ yapılarak boşanan kadın, boşanan kadınlar gibi iddet bekler. Çünkü bu kadın boş olmuştur. Câbir bin Zeyd (r.a.)

²¹² Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, Ferâiz, VI, 253, (12836).

²¹³ Tirmizî, *Sünen*, Hul’, III, 491, (1185); İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, VI, 83-84; İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Âzîm*, I, 619.

şöyle demiştir: “Bu kadın, eğer dört ay zarfında üç hayız geçirmişse iddet beklemesi gerekmez.” İbn Rüşd demiştir ki: “Câbir’in bu görüşünü bir grup nakletmiş olup, bu söz, İbn Abbâs’tan rivayet olunmuştur. Delili ise şudur: İddet müddeti, rahmin temizlenmesi için konmuştur. Hâlbuki i’lâ yapılan kadın için rahmin temizliği zaten hâsıl olmuştur.” Cumhur ise, “Bu kadın -gebe olmadığı biliniyorsa da- boşanmış olduğu için, diğer boşanan kadınlar gibi iddete tabidir” demiştir.²¹⁴

3.1.4 Kocası Ölen Kadın’ın İddeti Ve Nafakası

Kocası ölen bir kadın iddetini kocasının ölüm haberini aldığı evde bekler. Ashâb-ı Kirâm’dan bir cemaat ve dört mezheb imamı ile Evzâî ve İshâk bu görüştedirler. Hz. Ömer ile Hz. Osman, İbn Ömer, İbn Mesûd bu görüşü benimseyenlerdendir. Bu hadîs, kocası ölen bir kadının iddet süresi içerisinde kalacağı evin, kocasının mallarından te’min edileceğine de delâlet etmektedir.

Ancak İbn Abbâs’a göre, kocası ölen bir kadın istediği yerde iddetini bekler. İbn Abbâs demiştir ki: şu “فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ” “...şayet kendileri çıkarlarsa, kendi haklarında uygun olanı yapmalarında sizin için bir günah yoktur...”²¹⁵ âyet, kocası ölen bir kadının, iddetini kocasının ailesi yanında geçirmesini emreden âyet-i kerîmedeki ilgili kısmı²¹⁶ “وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا” “Sizden geride eşlerini bırakarak vefat edecek kocalar, eşlerinin bir yıl süre ile evden çıkarılmayıp geçimlerinin sağlanmasını şart koşacak şekilde vasiyette bulunsunlar.” neshetti. Binâenaleyh, kocası vefat eden bir kadın istediği yerde iddetini bekler. Hükmü neshedilen âyet-i kerîme ise, azîz ve celîl olan Allah’ın; “-dışarıya- çıkarılmaksızın”²¹⁷ mealindeki sözüdür. Âyetin baş kısmı son kısmıyla neshedilmiş olmaktadır. -Bu kadın- istediği yerde iddetini bekler. Buna göre kocası ölen bir kadının iddetini kocasının evinde geçirmesi gerektiğini ifâde eden ve cumhurun delilini teşkîl eden hadîs-i şerîf,²¹⁸ ona göre ya zayıftır yahut kendisine ulaşmamıştır.

²¹⁴ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, III, 99.

²¹⁵ Bakârâ, 2/240.

²¹⁶ Aynı Yer.

²¹⁷ Aynı Yer.

²¹⁸ Ebu Dâvud, **Sünen**, Talak, 43,45.

Ayrıca İbn Abbâs, kocanın vefatından dolayı iddet bekleyen kadın için nafakanın vacip olmayacağı, aynı şekilde daim talakla, yani üç talakla boşanan iddet bekleyen kadın içinde velevki hamile de olsa nafakanın vacip olmayacağı görüşündedir.²¹⁹

3.1.5 Üzerinde Farz Ve Adak İbadet Borcu Olan Kişinin O İbadeti Yerine Getirmesi

Âlimler, üzerinde farz ve adak ibadet borcu olan kişinin, O İbadeti ifa konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Kimisi önce farz İbadetten başlar, sonra adak ibadetini ifa eder, demişlerdir. İbn Abbâs'a göre, O kimse farz olan ibadeti yapmadığı halde adadığı ibadeti ifâ ederse, her ikisini de ifâ etmiş sayılır.²²⁰

3.1.6 Hırsızlık Had Cezasının Köleye Uygulanamayacağına Hükmetmesi

Ulema müttetikirler ki, hırsızlık yapan kimsenin -ister hür, ister köle, ister erkek, ister kadın, ister müslüman, ister gayr-i müslim olsun- kendisine şer'î ceza lazım gelmesi için mükellef olması şarttır. Ancak İbn Abbâs, malı çalan hırsızın köle olması durumunda elinin kesilmeyeceğine hükmetmiştir.²²¹ Ona göre köleye uygulanacak ceza hür bir kişiye uygulanacak cezayı yarısı olması gerekir. Dolayısıyla el kesmenin yarısı olmayacağına göre kölenin eli kesilmez, Hâkim ona, uygun gördüğü cezayı verir.

Bu mes'ele hakkında başlangıçta ihtilâf edildiği halde, sonraki devirlerde o mes'ele hakkında ihtilâf edilmediğini icma' kabul edenler için, mes'ele kesindir. Bunu icma' kabul etmeyenler de, "Hırsızın elini kesin" diye varid olan emrin taşıdığı umuma dayanmışlardır. "Kaçan köle, hırsızlık yaptığı zaman eli kesilmez" diyenlerin ise, "Parçalanabilen cezaların yarısı köleye lazım geldiğine göre, parçalanamayan cezanın köleye hiç lazım gelmemesi gerekir" diye bir kıyas yapmaktan başka bir dayanakları yoktur. Bu kıyas ise, zayıf bir kıyastır.²²²

²¹⁹ Beyhaki, *Sünenü'l-Kübrâ*, VII, 431, (15877).

²²⁰ Seyid Sâbık, *Fıkhü's-Sünne*, I, 445.

²²¹ Abdu'r-Rezzâk, *Musannef*, Lukta, X, 242, (18987).

²²² İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, IV, 322.

3.1.7 Mut'a Nikâhı

İbn Abbâs'ın en çok tartışılan fikhî görüşlerinden biri, Hz. Peygamber tarafından belirli bir süre için izin verilen ve daha sonra yasaklanan müt'a nikâhı konusundaki görüşüdür. İbn Abbâs'tan gelen rivayetlerin bazılarında onun müt'ayı tecviz ettiği, diğer bazılarında ise bu cevazın İslâm'ın ilk yıllarına ait olduğundan ve daha sonra mutanın yasaklandığından söz ettiği görülmektedir. Herhalde İbn Abbâs, Tirmizî'nin de belirttiği gibi, yasaklamadan habersiz olması sebebiyle önceleri mutanın caiz olduğunu söylemiş, doğrusunu öğrendikten sonra ise bu görüşünden vazgeçerek onun haram olduğunu ifade etmiştir.²²³

“Muvakkat nikâh” veya “kesik nikâh” da denilen muta nikâhı, kişinin, bir gün, bir hafta veya bir aylığına kadını nikâhlanması demektir. Muta olarak isimlendirilmesindeki sebep, kişinin kadından belli bir vakte kadar faydalanmasıdır. Muta nikâhı'nın caiz olmadığı yönünde Hz. Peygamber'den tevatür derecesinde hadisler gelmekle birlikte mutanın ne zaman yasaklandığına dair rivayetler farklıdır. Bu rivayetlere göre muta nikâhı Hayber Savaşında, Mekkenin Fethi'nde, Tebük Savaşında, Veda Haccı'nda, Kaza Umresinde veya Evtas Günü haram kılınmıştır. Sahabe-i kiramin kahir ekseriyeti ve ehl-i sünnet fukahasının tümü muta nikâhının haram olduğunda ittifak halindedir. Muta nikâhının caiz olduğuna dair tek görüş sadece İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. İbn Abbâs'ın Yemenli ve Mekkeli talebeleri bu görüşte ona tabi olmuşlardır. Rivayete göre İbn Abbâs bu görüşünde, “Kadınlardan faydalanmanıza mukabil, kararlaştırılmış olan mehirlerini veriniz”²²⁴ âyet-i kelimesiyle ihticac etmiştir. Zira rivayete göre İbn Abbâs, “Bu âyette belli bir süre kaydı vardır”²²⁵ demiştir ki, bu kayda göre âyetin meali şöyle olur: “Kadınlardan belli bir müddet için faydalanmanıza mukabil, mehirlerini veriniz”. İbn Abbâs'tan “Mut'a Nikâhı, Allah'ın Ümmet-i Muhammed'e bir lütfundan başka bir şey değildir. Eğer Ömer onu yasak etmeseydi - bahtsız insanlardan başka- kimse zinaya sürüklenmezdi” dediği de rivayet olunmuştur. Bunu da İbn Güreye ile Amr b. Dinar kendisinden rivayet etmişlerdir.²²⁶

²²³ Tirmizî, **Sünen**, Nikâh, III, 429 (1121); **Beyhaki**, Sünenü'l-kübrâ, VII, 202, (14527).

²²⁴ Nisa, 4/24.

²²⁵ Abdu'r-Rezzâk, **Musannef**, Talâk, VII, 498, (14022).

²²⁶ İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Müctehid**, II, 487.

İbn Abbâs'ın muta nikâhına cevaz vermesiyle ilgili olarak gelen rivayetlerin birinde “İbn Abbâs, mut'a nikâhının mubah olduğuna, zaruret ve ihtiyaç halinde cevaz vermiş, mutlak olarak mubah olduğunu söylememiştir. Kendisine, çoğu insanların mut'a nikâhı yaptığı haberi ulaşınca bu görüşünden dönmüştür. İbn Abbâs ihtiyacı olmayana muta nikâhını haram sayardı”²²⁷ şeklinde bir bilgi bulunmaktadır.

Hattabî'nin ifadesine göre Sâ'id bin Cübeyr, İbn Abbâs'a muta nikâhının cevazına dair vermiş olduğun fetvadan dolayı millet alıp başını gitti, bekâr olarak uzun müddet yaşayan erkekler bu yolla sürekli olarak geçici evlilik yapıyorlar deyince İbn Abbâs şöyle demiştir: “İnnâ lillâhi ve innâ İleyhi râciûn. Vallahi ben böyle fetva vermedim. Ve böyle olmasını da istemedim. Ben mutayı, Allah-u Teâlâ'nın zor durumda domuz etini helâl kılması gibi helâl saydım. Muta nikâhının helâl sayılması ölü eti, kan ve domuz etinin zor kalındığında helâl olması gibidir.”²²⁸

3.1.8 Namazla İlgili Olanlar

3.1.8.1 Necasetten Taharet

İbn Abbâs'a göre necasetten taharet namazın sıhhat şartlarından biri değildir; Necasetten taharet vücudun, elbisenin ve namaz kılınacak yerin, - kan, dışkı ve idrar gibi- dinen necis sayılan şeylerden temizlenmesi demektir. Bu necasetlerin az bir miktarda olanı için müsamaha vardır. Ancak İbn Abbâs necasetin azı ve çoğu hakkında bir sınır koymamıştır. Bunu kişinin takdirine bırakmıştır.²²⁹

Necasetten taharetin namazın sıhhat şartlarından biri olup olmaması konusunda cumhurun İbn Abbâs'tan rivayeti ise şöyledir; “Necasetten taharet namazın sıhhat şartlarından biri değildir.” Bu konuda İbn Abbâs tarikiyle gelen diğer rivayetler ise şöyledir: “Elbisenin üzerinde cenabet yoktur”²³⁰, “Elbisesinin üzerinde kan olduğu halde namaz kılan kimse, o namazı kaza etmesin.”²³¹

²²⁷ Seyid Sâbık, **Fıkhü's-Sünne**, II, 43-43.

²²⁸ Heysemî, **Mecme'ü'z-Zevâid ve Menbe'ü'l-Fevâid**, Hac, IV, 487, (7392); Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Nikâh, VII, 205, (14550).

²²⁹ İbn Kuddâme, **el-Muğnî**, II, 482-483.

²³⁰ Abdurrezzak, **Musannef**, Tahâret, I, 91, (309).

²³¹ Kal'acî, **Mevsûat'u Fıkhî Abdullah b. Abbâs**, II, 108.

3.1.8.2 Vakıt Girmeden Kılınan Namaz

Vakıt girmeden namaz kıldığını öğrenen kimsenin namazını bir daha kılması gerekmektedir. Bu konuda cumhur ittifak halindedir. Konuyla ilgili olarak İbn Abbâs ve Şuayb'den gelen şâzz bir hilaf ile İmam Mâlik'ten “Yolcu eğer daha kırmızılık batmamışken bilmeyerek yatsı namazını kılar, sonra kırmızılığın batmasından önce namaz kıldığını öğrenirse namazı yerindedir” şeklinde gelen şâz bir rivayet bulunmaktadır.²³²

3.1.8.3 Kâbe'nin İçinde Namaz

Âlimler, Kâ'be'nin içinde namaz kılmanın caiz olup olmadığı mes'elesinde ihtilaf etmişlerdir. Kimisi bunu mutlak anlamda caiz görürken kimisi mutlak anlamda caiz görmemiş, kimisi de nafîle ile farz arasında ayırım yapmıştır. Bu ihtilâfin sebebi de hem bu mevzuda varid olan hadislerin çelişmesinden hem de Kâ'be'nin içinde namaz kılmanın Kâ'be'nin sadece bir duvarına yönelmesi sebebiyle Kâ'be'nin dışında namaz kılan kimse gibi Kâ'be'ye yönelmiş sayılıp sayılmayacağından kaynaklanmaktadır.

Tenakuz eden hadislerden birine göre İbn Abbâs “Rasûlullah (s.a.s) Kâ'be'nin içine girdiği vakıt bütün köşelerinde durup dua etti ve çıkıncaya kadar namaz kılmadı. Ancak çıktıktan sonra Kâ'be'ye karşı durup iki rek'at namaz kıldı ve: “İşte kible budur” diye buyurdu”²³³ şeklinde rivayette bulunmuştur.

İkincisi ise İbn Ömer'in rivayet ettiği “Rasûlullah (s.a.s) beraberinde Üsâme b. Zeyd, Osman b. Talha ve Bilâl b. Rebah olduğu halde Kâ'be'ye girdi ve kapıyı kapatarak bir müddet içerde kaldı. Çıktıktan sonra Bilâl'e: Rasûlullah (s.a.s) içeride ne yaptı? diye sordum. Bilâl de, Rasûlullah bir direği sağına, bir direği soluna ve üç direği de arkasına alarak namaz kıldı dedi”²³⁴ hadisidir.

İbn Abbâs'ın hadisini tercih eden veyahut bu hadisın İbn Ömer'in hadisini neshettiğini söyleyenler, Kâ'be içinde namaz kılmanın mutlaka caiz olmadığını, İbn Ömer'in hadisini terci edenler de, mutlaka caiz olduğunu söylemişlerdir. Bu iki hadisın

²³² İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid**, I, 249.

²³³ Buhârî, **Sahîh**, Salât, I, 88, (398).

²³⁴ Buhârî, **Aynı Eser**, Salât, I, 101, (468); Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 966, (1329).

arasını te'lif edenler ise İbn Abbâs'ın hadisini farza, İbn Ömer'in hadisini nefl'e (nafileye) hamletmişlerdir. Fakat bu iki hadisi bu şekilde te'lif etmek zordur. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Kâ'be'den çıktıktan sonra iki rek'at namaz kılarak "kıble işte budur" demiştir ki kıldığı bu namaz nafile idi. "İki delil, birbirleri ile çatıştığı zaman ikisi de hükümsüzdür" diyenlere gelince: Bunlar da iki kısımdır: Bir kısmı: "ittifakın hükmü bakidir" derler. Bunlara göre, Kâ'be içinde namaz kılmak asla caiz değildir. "İcma'nın hükmü baki değildir" diyenler ise, Kâ'be içinde namaz kılan kimseye, Kâ'be'ye karşı durmuş denilebilir mi, denilmez mi diye ihtilâf etmişlerdir. "Denilebilir" diyenler Kâ'be içinde namaz kılmayı caiz görmüşlerdir. "Denilemez" diyenler ise -ki en zahirde budur- "Kâ'be içinde namaz kılmak, caiz değildir" demişlerdir.²³⁵

3.1.9 Rikâb

İbn Abbâs'a göre, rikâb'dan maksad köle satın alarak azad etmektir. Dolayısıyla kişi zekâtıyla da köle âzâd edebilir. Bu konuda İbn Abbâs: "Zekâtınla köleleri âzâd et!" şeklinde buyurmuştur.²³⁶

İbn Abbâs'ın bu görüşünü savunanlar şu delili getirmişlerdir: Eğer "rikâb" kelimesi mükâteb (efendisiyle özgürlük anlaşması yapan köle) anlamında olsaydı, borçlular hükmüne girmesi gerekli olurdu. Çünkü mükâteb borçludur, Azad etmek için bir köle satın almak, mükâteb köleye yardım etmekten daha evlâdır. Çünkü köleye bazan yardım yapılır, fakat azad edilmez. Mükateb borcu olan köledir. Her zaman alış-veriş yapması mümkündür. Diğer köleler ise, bunun hilafınadır.²³⁷

3.1.10 Sünnet olmak (Hitân)

İbn Abbâs'a göre, erkeğin sünnet olması vaciptir. Ona göre sünnet olmayan kişinin kestiği hayvan yenilmez, şehâdeti ve namazı kabul olunmaz. Katâde b. Diâme'den rivayet edildiğine göre, İbn Abbâs, sünnet olmayan kişinin hayvan

²³⁵ İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Müctehid**, I, 251-252.

²³⁶ Ebu Bekr Ahmed b. Ali Cessâs, **Ahkâmü'l-Kurân**, I-V, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, Dâru İhya'î't-Türâsî'l-Ârabî, Beyrut 1992/ 1412, IV, 326.

²³⁷ Seyid Sâbık, **Fıkhü's-Sünne**, I, 278.

kesmesini hoş görmemiş, o kişinin şahadetinin ve namazının kabul olunmayacağını ifade etmiştir.²³⁸

3.1.11 İstisna

Ulema, yemine başlarken kastedilen ve yemine bitişik (متصل) olarak ara vermeden ve dille söylenen istisnanın yemine müessir olduğunda, yani yeminde böyle bir istisna yapıldığı zaman yeminin mün'akit olmadığına müttefiktirler. Fakat bu üç şarttan birisi eksik olan, yani dille söylenmeyen yahut dille söylenip fakat yeminin lafzına bitişik olmayan veyahut bitişik olup yemine başlarken kastedilmeyen istisnalar hakkında ihtilâf etmişlerdir.

Birinci şartı eksik olan, yani dille söylenmeyen istisnalar, -meşhur olan görüşe göre- müessir değildir. Kimisi de “Dille söylenmeyen istisnalar, eğer illâ (إلا) (ancak, ne var ki, hâriç) kelimesinin mânâsı ile yapılırsa müessirdir, illâ (إلا) kelimesinin mânâsı ile yapılmazsa müessir değildir” demişlerdir ki bu zayıf bir ayırımdır. Bu ihtilâfin sebebi, boşama, azât etme ve yemin gibi luzûm ifade eden akitlerde yalnızca niyetin mi yoksa niyetle birlikte dille telaffuz etmenin de gerekli olup olmadığıdır.

İkinci şartı eksik olan, yani yemin lafzına bitişik olmayan (منفصل) istisnalar da bazılarının göre müessir değildir. Ancak İbn Abbâs: “Kişi ömrünün sonuna kadar istediği zaman istisna yapabilir”²³⁹ demiştir. İbn Abbâs, buna Furkan Suresinde geçen istisnayı örnek olarak vermiş ve bu hükme varmıştır. İlgili ayet; “وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا”²⁴⁰ bu ayetin nüzulünden bir sene sonra ise “إِلَّا مَنْ تَابَ وَآمَنَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا...”²⁴¹ şeklinde istisna ayeti nazil olmuştur.²⁴²

3.1.12 Abdest Esnasında Ayakların Meshedilmesi

Abdestle ilgili olarak yapılan tartışmalardan birisi de abdest esnasında ayakların yıkanmasının zorunlu olup olmadığıdır. Cumhuriyet, abdest esnasında ayakların

²³⁸ Abdu'r-Rezzâk, *Musannef*, IV, 483, (8562).

²³⁹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müctehid*, II, 291-292.

²⁴⁰ Furkân, 25/68.

²⁴¹ Furkân, 25/70.

²⁴² Kal'acî, *Mevsûat'u Fıkhî Abdullah b. Abbâs*, I, 164-165.

yıkanmasının zorunlu/farz olduğunu benimsemişlerdir. Onlara göre abdest alacak şahıs, mest giymemişse veya bir mazereti de yoksa ayaklarını meshetmesi halinde abdestin bir farzını terk ettiği için abdest almış sayılmayacaktır. Bu görüş sahipleri ayakların yıkanmasının farz olmasını Hz. Peygamber'den sahih olarak gelen rivayetlere dayandırmışlardır. Bu rivayetlerde Hz. Peygamber'in sürekli olarak bu şekilde abdest aldığı, abdest esnasında ayağını iyice (tamamını) yıkamayanın ikaz edilerek, tekrar yıkamasının istendiği, topuklarında kuru yer bırakanların cehennem ateşi ile uyarıldığı gibi bir takım hususlar bulunmaktadır.²⁴³

İbn Abbâs ise abdest alırken ayakların yıkanmasının değil meshedilmesinin zorunlu olduğunu benimsemiştir. Zira İbn Abbâs: “Ben Allah'ın Kitabında abdestle ilgili iki yıkama (yüz ve kolların yıkanması), iki de mesh (başın ve ayakların meshedilmesi) buluyorum.”²⁴⁴ demiştir. Aynı şekilde İbn Abbâs abdestin, iki yıkama ve iki meshten ibaret olduğunu söylemiştir.²⁴⁵

Bu ihtilâfin sebebi, abdest âyetindeki²⁴⁶ “وَأَرْجُلُكُمْ” (erculeküm) kelimesinin “ercüleküm” ve “ercülüküm” şeklinde üstün ve esre ile okunmasıdır. Çünkü bu kelime üstün ile okunursa, daha zahir olan ihtimal, bu kelimenin âyette geçen “وَجُوهُكُمْ” (vücuheküm) kelimesi üzerine atfedilmiş olmasıdır ki buna göre, ayakların yıkanması emredilmiş olur. Esre ile okunduğunda ise başındaki “رُءُوسِكُمْ” (ruûsiküm) kelimesi üzerine atfedilmiş olma ihtimali daha kuvvetlidir. Bu durumda da ayakların meshedilmesi emredilmiş olur. “Ayakların farzı, kesinlikle yıkamaktır veya meshetmektir” diyenler, bu iki kıraatin her birinde daha kuvvetli olan ihtimali tercih ederek, diğer kıraatin verdiği kuvvetli mânâyı, tevil yolu ile tercih ettikleri mânâyı döndürmüşlerdir. Cumhur, “ercülüküm” kıraatinde birtakım te'villerde bulunmuştur.²⁴⁷ İbn Abbâs: “Görüyorum ki insanlar ayaklarını yıkamaktan vazgeçmeyecekler, ben ise Kuran'da sadece mesh'i görüyorum” demiştir. Bu ifadeden de anlaşıldığına göre İbn Abbâs, “وَأَرْجُلُكُمْ” “ercülüküm” şeklinde esre ile okumuş ve bu kelimeyi başındaki

²⁴³ Nihat Dalgın, **Günümüzde Tartışmalı Dinî Konular**, I-II, Ensar Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul, 2011, I, 21-25.

²⁴⁴ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, II, 56.

²⁴⁵ Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, X, 58, (11474); İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm**, III, 52; Muhammed b. Ahmed Ebu Abdullah Kurtûbî, **el-Câmi' Lî Ahkâmi'l-Kurân**, I-XX, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Etfîş, Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire, 1964/1384, VI, 92.

²⁴⁶ Mâide, 5/6.

²⁴⁷ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehîd**, I, 30-32.

“رُءُوسِكُمْ” (ruûsîküm) kelimesi üzerine atfetmiştir. Ancak İbn Abbâs’ın bu görüşünden vaz geçtiğine dair rivâyetler de mevcuttur. Nitekim İkrîme, “İbn Abbâs “وَأَمْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ” ayetini okuduktan sonra “sonuç olarak yakamada karar kılındı” dedi”²⁴⁸ Şeklinde bir rivayette bulunmaktadır.

Âtâ b. Yesar’ın rivayetine göre Buhârî’de şöyle bir kayıt bulunmaktadır; İbn Abbâs abdest alırken ellerine ikişer defa su boşaltmış, daha sonra mazmaza ve istinşâk yapmış, yüzünü yıkadıktan sonra sağ elini dirseğine kadar sonra sol elini dirseğine kadar yıkamış, başını mesh etmiş, sağ ayağına su döküp yıkamış sonra da sol ayağına su döküp yıkayarak Rasûlullah’ın böyle abdest aldığını gördüğünü söylemiştir.²⁴⁹

3.1.13 Cünüb Olan Kişinin Ezberden Kur’an Okuması

Cünüb olan Müslüman erkek veya kadının, Kuran’a el sürmeden ezberinde olan Kuran âyetlerini okuyup okuyamayacağı ile ilgili herhangi bir ayet bulunmamaktadır. Cumhur cünüb olan kişinin Kur’an okuyamayacağı görüşündedir. Görüşlerini de Hz. Peygamberden rivâyet edilen “Hayızlı kadın ve cünüb olan kimse Kur’an’dan bir şey okumasın”²⁵⁰ ve Hz. Ali’nin “Rasûlullah, ancak cünüb olduğunda Kur’an okumazdı”²⁵¹ hadislere dayandırmışlardır.

İbn Abbâs ise, cünüb olan kişinin Kur’an okuyabileceği görüşündedir. Nitekim Buhârî, İbn Abbâs’ın “cünüb olan kişinin Kuran okumasında bir beis olmadığı”²⁵² şeklindeki görüşünü nakletmektedir.

3.1.14 Fazlalık Ribâsı (ربى الفضل)

Fazlalık faizi, aynı cinsten iki malın veya paranın peşin mübadelesinde bedellerden birinde bir fazlalığın bulunması halinde gerçekleşir. Meselâ 1 Kilo buğdayı 2 Kilo buğdayla değiştirmek veya 100 gram altını 110 gramla değiştirmek ribe’l-fadl’dır. Bu uygulamada malın miktarında haksız bir artış meydana gelmekte ve bu açıkça görülmektedir. Cumhura göre bu tür muamele haramdır. İbn Abbâs ise Hz.

²⁴⁸ Beyhakî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Tahâret, I, 70, (332).

²⁴⁹ Buhârî, **Sahîh**, Vudû, I, 40, (140).

²⁵⁰ Tirmizî, **Sünen**, Tahâret, I, 236, (131).

²⁵¹ Ebu Dâvud, **Sünen**, Tahâret, I, 90, (229); Tirmizî, **Aynı Eser**, Tahâret, I, 273, (146).

²⁵² Buhârî, **Sahîh**, Hayız, I, 68, (305).

Peygamber'in "Veresiyeden başka bir şeyde riba yoktur" buyurduğunu rivayet ederek, "Fazlalık ribası diye bir riba yoktur" demiştir. Ancak fazlalık faizini açıklayan hadisin râvisi Ebû Saîd el-Hudrî'ye İbn Abbâs'ın bunu kabul etmediği, veresiye olması durumunda bunun faiz olarak kabul ettiği bildirilince, Ebû Saîd el-Hudrî durumu tahkik için İbn Abbâsla görüşmüş, İbn Abbâs da Ebû Saîd'in Hz. Peygamber'i kendisinden daha iyi tanıdığını, Kur'an'da da böyle bir hükmün varlığını tesbit etmediğini ayrıca mevcut hadisi de bizzat Hz. Peygamber'den değil Üsâme b. Zeyd'den işittiğini söylemiş²⁵³ ve görüşünden vazgeçmiştir.²⁵⁴

3.1.15 Hadlerin Gayri Müslimlere Uygulanmaması

Cumhura göre had cezasının uygulamasında hür olmak ve Müslüman olmak şart değildir. İçki cezasının uygulanmasında hürriyet şart olmadığı gibi, Müslüman olmak da şart değildir. Buna göre İslam devletinin tebaasına girmiş ve müslümanlarla vatandaş olarak yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlar ile belli bir müddet İslâm devletinin emniyeti altında bulunmak için anlaşma yapılan kişiler İslâm Ülkesi'nde içki içtikleri zaman üzerlerine had cezası uygulanır. Çünkü bizim lehimize olan, onların lehine, bizim aleyhimize olan, onların da aleyhinedir. İslâm devleti, İslâm bayrağı altındaki toplumu korumayı hedefler. Toplum, İslâm sayesinde temiz ve kuvvetli bir şekilde korunmuş olur ve ancak İslâm sayesinde, ne müslümanlar ne de gayri müslimler tarafından toplumun zayıf düşürülmesi mümkün olmaz. Cumhur fukahânın görüşü budur.²⁵⁵

Fakat İbn Abbâs; Hadd'lerin gayri müslimlere uygulanmayacağı görüşündedir. Ona göre hadler, sadece kamu hakkıdır, kamu hakkından da sadece müslümanlar sorumlu tutulur. Gayri müslimler ise sadece kul hakkından sorumludur. Bu konuda İbn Abbâs'ın "Gayri müslime hadd cezası uygulanmaz, ne içki içmeden dolayı, ne hırsızlık fiilinden dolayı, ne de başka bir takım meseleden dolayı hadd cezaları uygulanmaz"²⁵⁶ dediği rivayet edilmiştir. Mücâhid'den riâyet edildiğine göre İbn Abbâs zimmîlere

²⁵³ Buhârî, **Sahîh**, Buyu', III, 74, (2178).

²⁵⁴ Özsoy, "**Fâiz**", DİA, XII, 113-114.

²⁵⁵ Seyid Sâbık, **Fıkhü's-Sünne**, II, 398-399.

²⁵⁶ Kal'acî, **Mevsûat'u Fıkhî Abdullah b. Abbâs**, I, 408.

hadd'lerin uygulanmayacağı görüşündedir.²⁵⁷ Bu duruma göre ehli kitaptan içki içenlere ceza verilmez.

3.1.16 Mushaf Yazmak ve Kuran Okumak Karşılığında Alınan Ücret

İbn Abbâs mushaf yazmanın ücreti hakkında kendisine sorulan bir soruya, şu cevabı vermiştir; “Bunda bir beis yoktur. Onlar, bu işte, ressam durumundadırlar, ellerinin emeğini yemektirler.”²⁵⁸

Yine İbn Abbâs'ın anlattığına göre “Rasûlullah, üzerine ücret almada en haklı olduğunuz şey Kitabullah'tır” demiştir.²⁵⁹ Hz. Peygamber bu hadisi, Sa'd bin Ebî Vakkâs'ın bir seriyenin başına kumandan olarak gönderilmesi, çölde yolunu kaybedip aç susuz kalan bu askeri birliğin çölde bir kabileden yardım istemesi, başlangıçta yardıma yanaşmayan kabilenin, liderlerini akrep sokması üzerine Müslümanlardan yardım istemeleri, bunun üzerine de Sa'd bin Ebî Vakkâs'ın fatiha okuyarak kabile liderini iyileştirmesi, kabilenin de memnuniyetini ifade etmek üzere Müslümanlara koyunlar vermesi, Medineye döndüklerinde konuyu Hz. Peygamber'e arz etmeleri üzerine îrâd buyurmuşlardır.

3.1.17 Yetim Olan Kişiden Yetimlik Durumunun Kalkması

İbn Abbâs yetim olan kişiden “yetimlik” durumunun kalkması ve bazı hukuki hükümlerin gerçekleşmesi için yaş haddini değil, rüşdü esas almıştır. Büluğ ve rüşd'ün beraberce görüldüğü yaşa “büyüklük yaşı” (haddu'l-kiber) denilmektedir. Bu sınırdan sonra ferd üzerinden “çocukluk” ahkâmı kalkar. Âyette meâlen: “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda “Rüşd” (akılca bir olgunlaşma) görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter.”²⁶⁰ buyrulmuştur. Burada kastedilen rüşd, büluğ olmayıp aklî kapasiteyle alâkalı bir

²⁵⁷ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, XI, 158.

²⁵⁸ İbn Esîr, *Câmî'ü'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Rasul*, X, 573 (8143).

²⁵⁹ Buhârî, *Sahîh*, Tıb, VII, 131, (5737),

²⁶⁰ Nisâ, 4/6.

olgunluk hâlidir. Diğer bir ifadeyle “Dine ve dünyaya zarar verip vermeyecek şeyleri bilmektir.” Şu hâlde malını muhâfaza hususunda dikkatli davranarak sefahat ve israftan kaçınan kimseye “reşid” denir. Keza işlerini güzelce idâreye muktedir sûrette buluğa eren kimse de “reşid” namını alır. Ancak, doktrinde, “rüşd”ün sübutu ve hangi yaşta olduğu konusunda ihtilafli görüşler ileri sürülmüştür.²⁶¹

3.2 İBN ABBÂS’IN HAC İBADETİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Sözlükte “kastetmek, yönelmek” anlamına gelen hac kelimesi fıkıh terimi olarak “Mekke şehrindeki Kâbe’yi ve civarındaki kutsal sayılan özel yerleri, özel vakit içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menâsiki yerine getirmektir.”²⁶² Bunların hepsine birden “menâsikü’l-hac” adı verilir. İslâmiyet’in beş esasından biri olan hac, Hicretin IX. yılında farz kılınmıştır. Haccın farz olduğuna dair hüküm, Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet’te bildirilmiş ve bu hüküm konusunda Müslümanların görüş birliği (icmâ) gerçekleşmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de: “*Yoluna gücü yetenlerin o evi (Kabe) hac ve ziyaret etmeleri, insanlar üzerinde Allah’ın bir hakkıdır*”²⁶³ buyrulmuştur. Peygamberimiz de haccı Müslümanlığın beş esasından birisi olarak saymış, haccın önemini ve yararlarını belirtmiş ve bu törenlerin nasıl yapılacağını fiilen göstermiştir.²⁶⁴

İbn Abbâs’ın fikhî görüşleri arasında özellikle hac ile ilgili fikhî görüşlerini seçmemizin nedenlerinden bazıları şunlardır:

a) İbn Abbâs’ın sahabe arasında hac ile ilgili hükümleri en iyi bilenlerden biri olması.

b) Üçüncü Halife Hz. Osman ve Dördüncü Halife Hz. Ali dönemlerinde ‘hac emiri’ görevini kendisinin üstlenmesi. (Bilindiği gibi Hz. Peygamberden itibaren hacıların ibadetlerini daha iyi yapabilmeleri hac hükümlerini iyi bilen birisi ‘hac emiri’ olarak görevlendirilmekteydi.)

²⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Karaman ve Diğerleri, **Kur’an Yolu**, II/12.

²⁶² Fîrûz Âbâdî, **Kâmûsü’l-Muhît**, el-Heyetü’l-Mısriye Li’l-Kitâb, 1978/1398, yy. I, 181; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ty. II, 778.

²⁶³ Âli İmrân, 3/97.

²⁶⁴ Nevevî, **el-Mecmû’**, VII, 2; DİB, **İlmihal**, I, 514.

c) Hac ibadeti, genelde Hz. Peygamber'den ve ashaptan rivayet edilen naklî delillere, özellikle de uygulama örneklerine dayandığından ve nesilden nesile bu şekilde aktarılarak devam etmesi ve bu konuda İbn Abbâs'ın yetkinliği.

Amacımız, tezimizin bu bölümünde İbn Abbâs'ın, temel klasik kaynaklarda dağınık gibi görünen, hac ile ilgili görüşlerini belirli bir plan çerçevesinde, sistemli ve tutarlı bir şekilde bir araya getirip değerlendirmeye çalışmaktır.

3.2.1 Umre

Umre, ihrama girerek tavaf ve sa'y yaptıktan sonra tıraş olup ihramdan çıkmaktan ibarettir.

3.2.1.1 Umre'nin Fazileti

İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre; Nebî (a.s) "Ramazan'da umre yapmanın sevabı, nafilâ hac sevabına denktir."²⁶⁵ buyurmuştur.

3.2.1.2 Umre'nin Vucûbu

Âlimlerden Kimisi "Hac gibi, Umre de vaciptir" demiştir.

Bu görüşü savunanlar, (وَأْتَمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ) "Haccı da, umreyi de Allah için tam yapın..."²⁶⁶ ayetini ve İbn Abbâs ile İbn Ömer'in bu konuda rivayetlerini gerekçe olarak gösterirler:

İbn Abbâs: Şübhesiz ki umre, Allah'ın Kitâbı'nda hac ile beraber zikredilmiştir: (وَأْتَمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ) "Haccı da, umreyi de Allah için tam yapın..."²⁶⁷ buyuruldu, demiştir.²⁶⁸ İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivayette ise, "Umre hac gibi vaciptir."²⁶⁹ buyurmuştur. Bu görüşü savunanların, gerekçe olarak gösterdikleri başka rivayetler de mevcuttur, ancak konumuzun uzamaması için o rivayetleri burada zikretmeyeceğiz.

²⁶⁵ İbn Mâce, **Sünen**, Menâsik, II, 996, (2994); Tirmizî, **Sünen**, Savm, III, 276, (939).

²⁶⁶ Bakâra, 2/196.

²⁶⁷ Aynı Yer.

²⁶⁸ Buhârî, **Sahîh**, Umre, III, 2, (1773);

²⁶⁹ Dârekutnî, **Sünen**, Hac, II, 285, (220); **Beyhakî**, Hac, IV, 351, (9029).

3.2.1.3 Hz. Peygamber'in Yaptığı Umrelerin Sayısı

İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre; Nebî (a.s) dört defa 'umre yapmıştır: Birincisi Hudeybiye 'umresi, ikincisi kaza 'umresi, üçüncüsü Ci'râne'den dördüncüsü de veda haccıyla birlikte yaptığı umrelerdir.²⁷⁰

3.2.1.4 Umre İhramından Çıkış

Ulema "Umre ihramında olan kimse baş traşı veya saç kestirmesini yapmasa da Kâ'be'yi tavaf etmek ve Safa ile Merve arasında sa'y yapmakla umreden çıkar" demişlerdir. Zira bunu bildiren hadisler sabittir. Ancak İbn Abbâs'tan, "Yalnız tavaf ile de umreden çıkılır" diye şaz bir görüş rivayet olunmuştur.²⁷¹

3.2.2 Hac'ın Hükmü

Hac'ın vücubunda ihtilâf yoktur. Cenâb-ı Hak, "Hac yoluna gücü yeten kimselerin beyt'i ziyaret etmeleri insanlar üzerinde Allah'ın bir hakkıdır"²⁷² buyurmuştur.

3.2.3 Hac'ın Mahiyeti ve İbn Abbâs'ın Konuyla İlgili Görüşleri

3.2.3.1 Hac İbadetinin İnsan Ömüründe Bir Defa Farz Olması

İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre: Rasûlullah salîallahu aleyhi ve sellem bize bir hutbe okuyarak şöyle buyurdu: "Ey insanlar hac size farz kılındı" Ekrâ' bin Habis kalkarak: "Her sene mi ya Rasulullah?" diye sordu. Rasulullah (s.a.v) cevaben; "Evet, dersem her sene hac etmek mutlaka vacip olur; hac vacip oldumu da siz bunu yapamaz ve güç yetiremezsiniz. Hac bir defadır. Kim fazla yaparsa, o yaptığı nafil olur." buyurdu.²⁷³

²⁷⁰ Tirmizî, **Aynı Eser**, Savm, III, 180, (816).

²⁷¹ İbn Rüşd, **Bidayetü'l-Müctehid**, II, 222-223.

²⁷² Âli İmrân, 3/97.

²⁷³ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, IV, 326, (8879); Benzer rivayetler için bkz. Tirmizî, **Sünen**, Hac, III, 128, (814); İbn Mâce, **Sünen**, Menâsik, II, 963, (2884).

3.2.3.2 Hac'ın Fevre mi Terahiye mi Delalet Ettiği Hususu

Hac'ın vücubiyeti fevre mi yani hemen yapılmaya mı yoksa terahiye mi -yani sonraya bırakılıp bırakılmayacağına- delalet ettiği hususu ulema arasında tartışmalıdır. İbn Abbâs, hac'ın vücubunun fevrî olduğu görüşündedir.

Zira İbn Abbâs'ın rivayet ettiği hadiste Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Hac etmek isteyen kimse acele etsin; çünkü kişi hastalanır, deve yolunu şaşırır ve araya ihtiyaç girer.”²⁷⁴ Yine İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Farz olan hacc'a acele ediniz, çünkü sizden biriniz başına ne geleceğini bilemez.”²⁷⁵ Beyhakî'nin rivayeti “Başına gelecek hastalık veya ihtiyacı bilemez,” şeklindedir.

3.2.3.3 İslâm'da Saruret'in Olmaması (لا ضرورة في الاسلام)

İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre o demiştir ki: Rasûlullah (s.a.v), (لا ضرورة في الاسلام) “İslâm'da sarûret yoktur”,²⁷⁶ buyurmuştur.

Hattâbî; Saruret iki şekilde tefsir olundu, demiştir. “Birincisi: Sarûret hristiyanların ruhbanlık anlayışına göre, “kasden evlenmeyip kendini ibadete veren kişi” demektir. İkincisi; Saruret, “Hac'a gitmeyen kişi demektir.”²⁷⁷ Bu manasıyla, dinin kurallarından birisi şudur ki; hac'a gitmeye gücü yettiği halde hac'a gitmeyen kişinin kalmamasıdır.

3.2.3.4 Hac Yolculuğuna Hac Niyetiyle Çıkılması

İbn Abbâs'a göre, hac amacıyla evden çıkmak sevap bakımından daha üstündür. Ancak, iş amacıyla evden çıkıp Mekkeye yaklaşınca, ‘hazır gelmişken haccımı da yapayım’ diyen kişinin haccı da caizdir. Ancak eksiksiz bir hac için onu başta amaçlamak gerekir.²⁷⁸

²⁷⁴ İbn Mâce, **Aynı Eser**, Menâsik, II, 962, (2883); Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, IV, 340, (8957); İbn Hanbel, **Müsned**, III, 333, (1834).

²⁷⁵ İbn Hanbel, **Müsned**, V, 58, (2867); Beyhakî, **Aynı Eser**, IV, 340, (8956).

²⁷⁶ Ebu Dâvud, **Sünen**, Menâsik, II, 74, (1731).

²⁷⁷ Muhammed Âzîm Ebu Tîb Âbâdî, **Âvnü'l-Ma'bûd**, I-XIV, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiye, Beyrut 1415, V, 106.

²⁷⁸ Kal'acî, **Mevsûat'u Fikhî Abdullah b. Abbâs**, I, 351.

3.2.4 Hac ve Umre'nin Vucubiyet Şartları

İbn Abbâs, hac'ın vacib olması için aşağıdaki şartların bulunması gerektiğine hükmetmiştir.

3.2.4.1 Müslüman Olmak

İbn Abbâs'tan bu konuda bir kayıt gelmemiştir ancak fıkıh kitaplarında hac'ın vucubiyet şartları içinde Müslüman olmasının yer alması sebebiyle birde konu bütünlüğünün sağlanması açısından bu yerde zikrettik, nitekim müslüman olmayanlar islâm'ın hükümlerini yerine getirmekle mükellef olmadıkları için bu şart ortaya çıkmaktadır.

3.2.4.2 Hür Olmak ve Ergenlik Çağında Olmak

Fakihler çocuğun ve kölenin hac'ı sahih olup olmadığı hükmünde ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbâs'a göre, çocuğa ve köleye hac vacip değildir, şayet hac yaparlarsa hacları sahih olur. Ancak farz olan hac'ı ifa etmiş sayılmazlar.

Çocuğun haccı'nı sahih görenler, İbn Abbâs'tan getirdikleri şu hadislerle dayanmışlardır: “Bir kadın Peygamber (s.a.s)'e bir çocuğu kaldırıp gösterdi ve ‘Buna hac var mı?’ diye sordu. Peygamber (s. a. s)'de: “Evet, ayrıca senin için de sevap vardır.” buyurdu.”²⁷⁹

Başka bir rivayette İbn Abbâs şöyle demiştir: Peygamber (s.a.s) buyurdu ki; “Hangi çocuk hac'a gider de sonra bulûğ çağına erişirse onun üzerine bir hac daha lâzım gelir. Hangi köle hac'eder de sonra azad olursa onun üzerine bir hac daha lâzım gelir.”²⁸⁰

3.2.4.3 Hacca Güç Yetirmek

İbn Abbâs'a göre, kişinin bedenî ve malî gücü ile bineceği vasıta ile gidip gelinceye kadar yol masrafının bulunması demektir. Bu görüş, Hz. Ömer'in de görüşüdür.

²⁷⁹ Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 974, (1336); Tirmizî, **Sünen**, Hac, III, 264, (924); Nesâî, **Sünen**, Hac, V, 120, (2645); Mâlik, **Muvattâ**, Hac, III, 621, (1597).

²⁸⁰ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, IV, 325, (8875); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, III, 140, (2731).

İbn Abbâs, (من استطاع إليه سبيلا) "Hac yoluna gücü yeten kimselerin" ayeti'nin tefsirinde güç yetirmenin, "bineceği vasıta ile yol masrafının bulunması" demek olduğunu ifade etmiştir.²⁸¹

3.2.4.3.1 Üzerine Hac Farz Olup Bizzat Hac'a Gidemeyen Kimsenin Kendi Yerine Başkasını Hacca Göndemesi

Bilindiği gibi ibadetler yalnız bedenle, yalnız mal ile ve hem beden hem de mal ile yapılanlar olmak üzere üçe ayrılır. Bedenle yapılan ibadetlerde vekâlet mutlak olarak caiz değildir. Mal ile yapılan ibadetlerde vekâlet, mutlak olarak caizdir. Hac gibi hem bedenî hem de malî ibadetlerde ise yükümlünün bizzat edaya gücü yetmediği takdirde vekâlet caizdir. Bunun mesnedi aşağıdaki hadistir:

Buhârî ile Müslim'in İbn Abbâs'tan getirdikleri meşhur hadiste: "Has'am kabilesinden bir kadın Müzdelife günü Rasûl-i Ekrem (s.a.s)'e, 'Ya Rasûlallah, Allah'ın kulları üzerinde hac hususundaki farızası babama çok yaşlı bir ihtiyar olduğunda yetiştii. Deve üzerinde duramayacak bir durumdadır. Onun yerine ben hac edebilir miyim?' diye sordu. Rasûl-i Ekrem 'Evet, edebilirsin', diye cevap verdi. Bu da Veda Haccı sırasında idi"²⁸² denilmektedir.

3.2.4.3.2 Üzerinde Hac Borcu Olarak Ölen Kimse

İbn Abbâs'a göre adak veya farz hac borcu olup da hacca gitmeyen, gidemeyen yerine bedel de göndermeyen kişinin ölümünden sonra vasiyeti olmasa ve mirasının üçte biri hac masrafını karşılamasa bile mirasçılar mirasın tamamı ile onun adına hacetmek veya ettirmekle yükümlüdürler. Çünkü aşağıdaki hadiste Hz. Peygamber haccı diğer kul borçlarına benzetmiş ve Allah hakkının ödenmeye daha lâyık olduğunu ifade etmiştir.

İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre; Rasûlullah (s.a.v.)'in yanına Cüheyneli bir kadın gelerek: "Annem hacetmeyi adamıştı, adağını yerine getiremeden öldü; onun yerine hac'ı ifâ edebilir miyim?" diye sordu. Hz. Peygamber (s.a.v.): "Evet onun yerine

²⁸¹ İbn Mâce, **Sünen**, Menâsik, II, 967, (2897); Dârekutnî, **Sünen**, Hac, III, 218-219, (2424-2425); Beyhakî, Aynı Eser, IV, 331, (8903).

²⁸² Buhârî, **Sahîh**, İhsâr, III, 18, (1854); Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 973, (1334).

hac'ı yerine getir. Annenin bir borcu olsaydı onu ödeyecek değil miydin? Allah'a olan borçları da ödeyin. Çünkü Allah, borcu ödenmeye en lâyık olandır.” buyurdu.²⁸³

3.2.4.3.3 Başkası Yerine Hacetmenin Vekâlet Şartları

İbn Abbâs'a göre bedel gönderilecek kişinin daha önce hacetmiş olması gerekir.

Bunun delili, İbn Abbâs'ın “Rasûl-i Ekrem (s.a.s), bir adamın “Şibrime yerine Lebbeyke” diye söylediğini işitti ve adama: “Şibrime kimdir?” diye sordu. Adam da ya: “Benim kardeşimdir” ya da: “Bir yakınımıdır” dedi. Rasûl-i Ekrem (s.a.s): “Kendin hacetmiş misin?” diye sordu ve adam: “Hayır”, deyince: “Şu halde önce kendin için sonra Şibrime yerine hacet” dedi.”²⁸⁴ mealindeki hadisidir. Bu hadisin zahirinden başkası adına hac yapanın önce kendisi için hac yapmasının şart olduğu anlaşılmaktadır.

Bedel gönderilecek kişinin daha önce hacetmiş olmasını şart koşmayanlar ise: “İbn Abbâs'ın kendisi bu adamdan “Şibrime yerine Lebbeyke” diye söylediğini işitmiş ve ona ‘Önce kendi yerine, sonra Şibrime yerine hacet’ demiştir” şeklinde de rivayet olduğu için bu hadis ma'luldur” demişlerdir.²⁸⁵

Vekilin daha önce hacetmemiş olması durumunda, başkası adına yapılacak olan hac o şahsa değil kendi adına olur.²⁸⁶

3.2.4.3.4 Zekât Malıyla Hacetmek

İbn Abbâs'a göre kişi zekât malıyla hacedebilir.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: İbn Abbâs: “Zekâtla köle âzâd edilebilir ve hac yapılabilir”²⁸⁷ buyurmuştur.

²⁸³ Buhârî, **Sahîh**, Hac, III, 18, (1852); Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 804, (1148).

²⁸⁴ Ebu Dâvud, **Sünen**, Menâsik, II, 97, (1813); İbn Mâce, **Sünen**, Menâsik, II, 969, (2903).

²⁸⁵ Bu konudaki ihtiflar hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehîd**, II, 153-155.

²⁸⁶ Nevevî, **el-Mecmû'**, VII, 117.

²⁸⁷ Ahmed b. Âli Askalânî, **Fethü'l-Bârî**, I-XIII, thk. A.Aziz b. Abdullah b. Bâz, Dârü'l-Mâ'rife, Beyrut 1379, III, 331, (1398).

3.2.4.3.5 İddetli Kadının Haccı

İbn Abbâs'a göre, kocasının ölümü veya boşanmasından dolayı iddet bekleyen kadın hacca gidebilir. Ancak iddet süresinde gitmemesi daha uygundur.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre; “Kocasının ölümünden veya boşanmasından dolayı iddet bekleyen kadının, iddet süresinde hacca gitmesinde bir sakınca yoktur.”²⁸⁸

3.2.5 Üzerinde Hac Borcu Olan Kişinin Adak Haccı Yapması

Âlimler, üzerinde hac borcu olan kişinin, adak haccını ifa etmesi konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazı âlimler önce farz hacdan başlar, sonra adak haccını ifa eder, derken, İbn Abbâs, “Bir kimse farz olan haccı yapmadığı halde adak haccı ifa ederse, her ikisini de ifa etmiş sayılır.” şeklinde fetva vermiştir.²⁸⁹

3.2.6 Kadının Haccı

Haccın farz olması için, yukarda zikri geçen şartlar bulunduğu takdirde erkeklere hac farz olduğu gibi kadınlara da aynı şekilde hac farzdır. Ancak İbn Abbâs'a göre, bu şartlara ilâve olarak, bir sefere çıkacak kadınların yanlarında kocalarının veya mahremlerinden bir erkeğin bulunması şarttır.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre, o demiştir ki; Rasulullah (s.a.v) şöyle dediğini işittim: “Sakın bir adam yabancı bir kadınla başbaşa kalmasin, yanında nikâhı haram olan akrabasından biri olursa o başka. Kadın yakın akrabasından başka birisiyle yolculuk edemez.” Bunun Üzerine bir adam ayağa kalkarak; “ya Rasûlallah, gerçekten benim eşim hacca gitti, ben de filan gazaya yazıldım.” dedi. Rasulullah (s.a.v); “öyle ise git, eşin ile birlikte hacet”, buyurdu.²⁹⁰

Bu babın ihtilâf edilen konularından biri de kendisi ile birlikte hac yolculuğuna çıkacak bir mahremi bulunmayan kadına haccın vacib olup olmadığı hususudur. Bu

²⁸⁸ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 502, (14861); Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin, **Şi'bu'l-İmân**, I-VII, thk. Muhammed Said, Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut 1990/1410, III, 781.

²⁸⁹ Seyid Sâbık, **Fıkhü's-Sünne**, I, 445.

²⁹⁰ Bu hadisi Hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir. Bu Lâfız Müslim'indir; Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 978, (1341); Buhârî, **Sahîh**, Nikâh, VII, 37 (5233).

ihtilâfin sebebi, haccın ve hac yolculuğuna çıkmanın vucubuna dair olan emir ile kadının beraberinde bir mahremi bulunmaksızın üç günlük bir yolculuğa çıkmasına dair olan yasak arasında bulunan çelişkidir.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: İbn Abbâs, Ebû Said el-Hudrî, Ebû Hüreyre, ve İbn Ömer'in hadisleri ile sabittir ki Peygamber (s.a.s) Efendimiz, "Allah'a ve kıyamet gününe inanan bir kadının -beraberinde bir mahremi bulunmaksızın- yolculuğa çıkması helâl değildir"²⁹¹ buyurmuştur.

Bu hadisin zâhirine göre, kadın birlikte hac yolculuğuna çıkacak bir mahremi bulunmadığı takdirde kendisine hac vacip değildir.

3.2.7 Haccın Geçerlilik Şartları

3.2.7.1 Hicret

Fakihler hicret etmeden hacca giden bedevinin haccının sahih olup olmadığı konusunda ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbâs'a göre, Peygamber Efendimiz döneminde hicret farz olduğu için hicret etmeden haccını edâ eden bedevi'nin hicret ettikten sonra tekrar haccını edâ etmesi gerekiyordu.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: İbn Abbâs'dan rivayet olduğuna göre Peygamber (s.a.s) buyurdu ki; "Hangi A'râbî hac'eder de sonra hicret ederse onun üzerine bir hac daha lâzım gelir."²⁹²

3.2.7.2 İhram

İhram elbiseleri; baş hariç vücudun üst kısmını örten bir elbiseyle, vücudun alt kısmını örten diğer bir elbisedir.

Konu ile ilgili hadiste İbn Abbâs şöyle demiştir: "Rasulullah ve ashabı, tarandıktan ve vücutlarını örten üst ve alt elbiselerini giydikten sonra Medine'den yürüdüler."²⁹³

²⁹¹ Buhârî, **Sahîh**, Hac, III, 19, (1862); Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 978, (1341).

²⁹² Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, IV, 325, (8875); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, III, 140, (2731).

²⁹³ Buhârî, **Sahîh**, Hac, II, 137, (1545).

Biz ihram başlığı altında sadece geçerlilik şartları değil konuyla ilgili İbn Abbâs'tan rivayet edilen diğer hususlara da değineceğiz.

3.2.7.2.1 Niyet ve Telbiye

İbn Abbâs'a göre niyet e telbiye haccın rükünlerindedir. Telbiye etmeksizin, yani (... ليبيك اللهم ليبيك) Lebbeyke...zikrini okumaksızın niyet getirmenin caiz olmadığı kanaatindedir. Ona göre, hac ve umre ile ilgili menâsikten herhangi birine başlamadan önce niyetteki belirsizliğin giderilmiş olması gerekir. Çünkü bir ibadet ancak niyetle yapılabilir. Zirâ İbn Abbâs, “فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ” (Kim o aylarda haccı ifaya azmederse)²⁹⁴ ayetinin tefsirinde azmetmekten maksadın telbiye olduğunu ifade eder.²⁹⁵

İbn Abbâs'a göre niyetle beraber hedy tayin etmek de ihrama girmek için yeterlidir. Zira İbn Abbâs'tan şöyle rivayet edilmiştir: “Hedyi tayin edip hacca ya da umreye niyet eden kişi ihrama girmiştir.”²⁹⁶

3.2.7.2.2 İki Rek'at Namaz Kılmak

Namazdan sonra ihrama girmek müstahabdır. İbn Abbâs'a göre kılınacak farz namaz tahiyet'ül-mescid namazı yerine geçtiği gibi ihram namazı için de yeterli olur.²⁹⁷

3.2.7.2.3 Hayızlı ve Nifaslı Kadınların Hac Menâsikini Yerine Getirmesi

İbn Abbâs'tan rivayet olduğuna göre Nebî (a.s) şöyle buyurmuştur: “Hayızlı ve nifaslı kadınlar yıkanır ve ihrama girerler. Temizleninceye kadar Ka'beyi tavaf etmenin dışında bütün hac görevlerini edâ ederler.”²⁹⁸

3.2.7.3 Zamana Ait Mîkatlar

Zamana ait mikatlar ihrama girme zamanıdır. Hac ayları girmeden hac menâsikinden hiçbiri yapılamaz. Allahu Teâlâ bu vakitleri şöyle açıklamıştır: “Ey Muhammed sana hilâl halindeki ayları sorarlar. De ki; onlar insanlar ve hac için vakit

²⁹⁴ Bakara, 1/197.

²⁹⁵ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm*, I, 543; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Menâsik, VIII, 260, (13816).

²⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Menâsik, VIII, 42, (12845).

²⁹⁷ Kal'acî, *Mevsûat'u Fıkhî Abdullah b. Abbâs*, I, 72-73.

²⁹⁸ Tirmizî, *Sünen*, Savm, III, 281, (945); İbn Hanbel, *Müsned*, V, 402, (3435).

ölçüleri (mevâkît) dir.”²⁹⁹ “Hac bilinen aylardadır.”³⁰⁰ Âlimler, hac aylarından maksadın Şevval ve Zilkâ’de olduğunda icma etmişler. Zilhicce ayının tamamının mı yoksa ilk on gününün mü hac ayı olduğunda ise ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbâs ve bazı sahabeler ikinci görüşü, -yani zilhicce ayının ilk on gününün hac ayı olduğu - benimsemişlerdir.³⁰¹

İbn Abbâs’ın, “ihramın hac aylarının dışında sahih olmadığı” görüşünde olduğunu İbn Abbâs’ın; “İhrama hac aylarının dışında girmek sünnettendir,”³⁰² şeklindeki rivayetinden anlaşılmaktadır. İbn Cerir’in İbn Abbâs’dan rivayet ettiğine göre; İbn Abbâs; “Hac ayları’nın dışında, hiç bir kimsenin ihrama girmesi sahih olmaz”³⁰³ demiştir.

3.2.7.4 Mekâna Ait Mîkatlar

Mekâna ait mikatlar; hac ve umre yapmak isteyen ihrama girdiği yerlerdir. İbn Abbâs’a göre, hac veya umre yapanın ihrama girmeden bu yerleri geçmesi caiz olmaz.

İbn Abbâs’dan rivâyet edildiğine göre, Rasûlullah (s.a.v); Medine ehli için Zülhuleyfeyi,³⁰⁴ Şam ehli için Cuhfe³⁰⁵’yi, Necid ehli için Karnü’l-Menâzil,³⁰⁶ Yemen ehli için Yelemlemi³⁰⁷, mîkat olarak tâyin etmiştir.³⁰⁸ Ayrıca İbn Abbâs’a göre, Irak tarafından gelenlerin mikat’ı Zat-ü Irk³⁰⁹ ve Akîk denilen yerlerdir. Bu konuda İbn Abbâs; “Irak tarafından gelenlere mikat olarak Akîk ve Zat-ı Irk’ı, Peygamber (s.a.s) tayin ettiğini ifade etmiştir.”³¹⁰

Nerede ihrama gireceğini soran kişiye İbn Abbâs, “gelmiş olduğun yönün mîkatından ihrama gir.” ceabını vermiştir.³¹¹

²⁹⁹ Bakara, 2/189.

³⁰⁰ Bakara, 2/197.

³⁰¹ Seyid Sâbık, **Fıkhü’s-Sünne**, I, 453.

³⁰² Buhârî, **Sahîh**, Hac, II, 141, (1560); İbn Esîr, **Câmî’ü’l-Usûl**, III, 14, (1279).

³⁰³ Beyhakî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Hac, IV, 343, (8980); Dârekutnî, **Sünen**, Hac, II, 233, (76).

³⁰⁴ Zülhuleyfe; Mekke’nin kuzey tarafında olup, Mekke’yle arası 450 km.’dir.

³⁰⁵ Cuhfe; Mekke’nin kuzey batısında bir yer olup, Mekke’yle arasında 187 km.’dir.

³⁰⁶ Karnü’l-Menâzil; Arafat’a doğru uzanan Mekke’nin doğusunda bir dağın adı olup, Mekke’yle arası 94 km.’dir.

³⁰⁷ Yelemlem; Mekke’nin güneyinde bir dağın adı olup, Mekke’yle arası 54 km.’dir.

³⁰⁸ Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 839, (1181).

³⁰⁹ Zat-ü Irk; Mekke’nin kuzeydoğusunda kalır. Mekke’ye uzaklığı 94 km. dir.

³¹⁰ Ebu Dâvud, **Sünen**, Menâsik, II, 77, (1742); Tirmizî, **Sünen**, Savm, III, 194, (832).

³¹¹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 89, (13107).

Cumhur, “Evi bu mikatlarla Mekke arasında olanlar için mikat, kendi evleridir” demişlerse de evleri ile mikattan hangisinin kendileri için daha sevaplı olduğunda ihtilâf etmişlerdir.

3.2.7.5 Mîkat’tan Önce İhrama Girmek

İbn Abbâs’a göre mîkâttan önce, hac seferine başladığı yerden ihrama girmek daha efdâldır. Zira İbn Abbâs, hava şiddetli soğuk olmasına rağmen hareket yeri olan Şam’da ihrama girmişti. Şayet başlangıçta ihrama girmek efdâl olmasaydı İbn Abbâs şiddetli soğukta şam’da ihrama girmezdi.³¹²

İbn Abbâs, İbn Ömer (r.a.), İbn Mes’ud (r.a.) ve başkaları gibi ashaptan birçok kimseler mikatlar ötesinden ihram bağlamışlardır.³¹³

3.2.8 Telbiye

Telbiye ibadete başlama anını temsilen belli sözlerin söylenmesinden ibarettir. Telbiye: (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنَّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ) “Lebbeyk Allahümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk. İinne’l-hamde ve’n-ni’mete leke ve’l-mülke, lâ şerike lek” dir. Anlamı ise, Davetine sözüm ve özümle geldim Allahım, emrin baş üstüne. Davetine sözüm ve özümle geldim ey ortaksız olan sen! Emrin baş üstüne, hamd senin, nimet senin, mülk de senindir. Senin ortağın yoktur.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre, Hz. İbrahim’e insanları hacca davet et emiri gelince Hz. İbrahim; “Ey insanlar, Rabbiniz size bir ev yaptı siz orayı Hacedin.” diye çağırdı. Onun bu sesini dağlar taşlar, hatta rahimlerde bulunan ceninler ve babalarının sulblerinde bulunan insanlar bile duydu ve ona “Lebbeyk Allahümme Lebbeyk.” diye cevap verdiler.³¹⁴

3.2.8.1 Telbiyenin Başlangıcı

İbn Abbâs’a göre ihramda olan kimsenin önce iki rekât namaz kılması, sonra telbiyeye başlaması müstehabtır.

³¹² Kal’acî, *Mevsûat’u Fıkhî Abdullah b. Abbâs*, I, 72.

³¹³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müctehîd*, II, 161.

³¹⁴ Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, Hac, V, 176, (10116).

Sâ'îd b. Cübeyr'den rivayet edildiğine göre Sâ'îd b. Cübeyr İbn Abbâs'a: Ey Ebû Âbbâs, ben, Rasûlullah (s.a.v.)'ın girdiği ihramın zamanı hakkında sahâbîlerin görüş ayrılığına düşmelerine şaşıyorum, dedim. (Bana şöyle) cevap verdi: Gerçekten bunu insanların en iyi bileni benim. Rasûlullah (s.a.v.)'ın haccı, (sadece) bir kere olduğu için (insanlar) bu konuda ihtilâfa düştüler. (Şöyle ki:) Rasûlullah (s.a.v.) hac maksadıyla (yola) çıktı. Zülhuleyfe'deki namazgâhında iki rekât (lık namaz)'ını kıldı. Namazını bitirince bulunduğu yerde hacca niyet edip hac için yüksek sesle telbiye getirdi. Bunu kendisinden işiten kimseler kendisinden (işittikleri gibi) ezberlediler. Sonra (devesine) binip de devesi O'nu kaldırıp doğrultunca (ikinci) bir telbiye (daha) getirdi. Bazı kimseler de kendisinden bunu işitmiş oldular. İşte bu (ihtilâfin sebebi) oraya (halkın) bölük bölük gelmiş olmaları ve devesi onu kaldırdığı sırada Rasûlullah'ı telbiye getirirken işitenlerin, "Rasûlullah (s.a.v.) telbiyeyi devesi kendisini kaldırdığı zaman getirdi" demeleri, daha sonra Rasûlullah (s.a.v.) (deveyle biraz daha ileri) gidip te Beydâ'nın tepesine çıktığı sırada getirdiği telbiyeyi duyan diğer bazı kimselerin de; "Rasûlullah (s.a.v.) Beydâ tepesinde hacca niyet etti." demeleridir. Allah'a yemin olsun ki O, namazgâhında ihrama girdi ve devesi kendisini kaldırınca telbiye getirdiği gibi, Beydâ tepesine çıktığında da telbiye getirdi. Said b. Cübeyr dedi ki: İbn Abbâs'ın bu sözüne sarılanlar iki rekâtlık namazlarını bitirdikten sonra yüksek sesle telbiye getirirler.³¹⁵

İbn Abbâs'a göre umre yapan kişi Hacer-i Esved'i selâmlayınca kadar telbiye getirir. İbn Abbâs'dan rivayet olunduğna göre: "Nebî (a.s), umre yaparken, Hacer-i Esved'i selâmlayınca telbiyeyi keserdi."³¹⁶

3.2.8.2 Telbiyenin Bitişi

İhramda olan kimsenin telbiyeye ne zaman son vereceği hususunda âlimler ihtilâf etmişlerdir. Kimisi arefe günü güneş zail olunca, Kimisi de Cemratü'l-Âkabe denilen birinci taşlamayı yaptıktan sonra telbiyenin kesileceğini ifade etmişlerdir. İbn Abbâs, bu görüştedir.

³¹⁵ Ebu Dâvud, **Sünen**, Menâsik, I, 549, (1770).

³¹⁶ Tirmizî, **Sünen**, Savm, III, 261, (919).

Konu ile ilgili hadis şöyledir: “Rasûlullah (s.a.s) İbn Abbâs onun terkisinde bulunduğu halde bir taraftan taşları atar, bir taraftan da telbiye ederdi ve en son taşı attıktan sonra telbiyeyi kesti”³¹⁷ şeklindedir.

3.2.9 Tavaf

3.2.9.1 Tavaf’ın Fazileti

Beyhâkî’nin hasen bir senetle İbn Abbâs’dan rivayet ettiğine göre; Nebî (a.s) şöyle buyurmuştur: “Allahu Teâlâ, Beyt’ini tavaf edenlere her gün yüz yirmi rahmet gönderir. Altmış tavaf edenlere, kırkı namaz kılanlara, yirmisi de Kâ’be’ye bakanlardır.”³¹⁸

3.2.9.2 Tavaf’ın Şartları

3.2.9.2.1 Hadesten Tahâret

Tavafın şartlarından biri, büyük ve küçük hades ile pisliklerden temizlenmektir. Tavaf esnasında abdest bozulursa abdest alındıktan sonra eksik kalan şavtlar tamamlanabilir. İbn Abbâs’ın rivayet ettiğine göre Nebî (a.s) şöyle buyurmuştur: “Kâbeyi tavaf, namaz gibidir. Ancak Allahu Teâlâ tavaf yaparken konuşmayı helâl kılmıştır, öyleyse tavaf yaparken kim konuşursa hayırdan başka bir şey konuşmasın.”³¹⁹ Yine İbn Abbâs: “Hayız (aybaşı) halindeki kadın, kanamanın sona ermesine kadar bekler sonra yıkanıp beytullahı tavaf eder”³²⁰ buyurmuştur.

3.2.9.2.2 Setr-i Avret

Avret sayılan yerlerin örtülü olması yani Setr-i avret her zaman için farzdır. İbn Abbâs: “Ey âdemoğulları; her mescidin yanında zînetlerinizi alın...”³²¹ ayeti’in tefsirinde şöyle demiştir: Hem kadınlar tavaf ederdi hem de erkekler Beytullah’ı çıplak olarak tavaf ederlerdi. Erkekler gündüz, kadınlar ise gece. Kadın: Bu gün bir kısmı veya tamâmı görünür. Ondan görüneni ben asla helâl kılacak değilim, derdi. Allah Teâlâ da:

³¹⁷ Nesâî, **Sünen**, Menâsik, V, 304, (3080); İbn Mâce, **Sünen**, Menâsik, II, 1011, (3040).

³¹⁸ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, VI, 248, (6314); Heysemî, **Mecme'ü'z-Zevâid ve Menbe'ü'l-Fevâid**, Hac, III, 631, (5739).

³¹⁹ Beyhâkî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, V, 87, (9570); İbn Hüzeyme, **Sahîh**, IV, 222, (2739).

³²⁰ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 476, (14746).

³²¹ A'raf, 7/31.

“Her mescidin yanında zînetlerinizi alın.” buyurdu.³²² Avfî’nin rivayetine göre İbn Abbâs, bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: Erkekler Beytullah’ı çıplak olarak tavaf ederlerdi. Allah Teâlâ onlara zînetlerini almalarını emretmiştir. Zînet, ayıp yerlerini örten ve bunun dışındaki güzel elbise ve eşyadır. Böylece her mescidin yanında zînetlerini almakla emrolundular.³²³

3.2.9.2.3 Tavafın Hatîmin Dışından Dolaşarak Yapılması

Tavafın şartlarından biri de tavaf için tayin edilen yerin sınırlan içinde tavaf yapmaktır. Çünkü hatîm denilen kısım Kâbe’den sayılır. İbn Abbâs, Hicir denilen Kâ’be bitişiğindeki duvar Kâ’be’den sayıldığı için, Kâ’be’yi tavaf eden kimsenin bu duvarın dışından geçmesi lâzım geldiğini ve haccın bir rüknü olan Tavâf’ın sıhhati için bu duvarın dışından geçmenin şart olduğunu söylemiştir. İbn Abbâs, “Beyt-i Atîk’i tavaf etsinler”³²⁴ âyet-i kerimesi ile ihticac eder ve “Peygamber (s.a.s) hicrin dışında tavaf ediyordu” derdi.³²⁵

3.2.9.3 Hacer-i Esvedî Öpme

İbn Abbâs’a göre izdiham sebebiyle Hacerülesved’e yaklaşamadığı durumlarda, başkalarına rahatsızlık vermemek için uzaktan avuçların içi Kâbe’ye çevrilerek eller kulaklar hizasına kadar kaldırılıp karşıdan işaretle selâmlanır. İbn Abbâs: “Hacerülesved’in etrafında izdiham olduğu durumlarda kimseye eziyet vermeden geç”³²⁶ demiştir. Yine İbn Abbâs şöyle buyurmuştur: “Hacerülesved’in etrafında izdihamına sebep olan kişinin sevabının ve günahının aynı çıkmasını temenni ederdim”³²⁷

İbn Abbâs’dan rivayet olunduğuna göre Ömer (r.a.) Hacerü’l-Esved’in üzerine eğildi ve “Şüphesiz biliyorum ki sen bir taşsın. Dostum Rasûlullah’ın seni öptüğünü ve

³²² Müslim, **Sahîh**, Tefsîr, IV, 2320, (3028).

³²³ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Âzîm**, III, 405.

³²⁴ Hac, 22/29.

³²⁵ Şâfiî, **Müsned**, I, 349, (902); Beyhakî, **Sünenü’l-Kübrâ**, V, 90, (9587).

³²⁶ Abdu’r-Rezzâk, **Musannef**, V, 36, (8908).

³²⁷ **Aynı Eser**, V, 36, (8909).

selamladığını görmeseydim seni asla selamlamaz ve öpmezdim” ve “Rasulullah da sizler için güzel bir örnek vardır”³²⁸ dedi.³²⁹

3.2.9.4 Kâbe’yi Görünce Dua Etmek

Beytullah’ı görünce elleri kaldırıp dua etmek müstahaptır. Zira İbn Abbâs: “yedi yerde eller duaya kaldırılır; Namaz’a kalktığına, Beytullah’ı gördüğünde, Safa ve Merve’de, Ârafat’ta, Müzdelife’de (Namaz’ın cem’i sırasında) ve Şeytan taşlamada”³³⁰ buyurmuştur.

3.2.9.5 Tavaf Esnasında Konuşmak, Yemek, İçmek

İbn Abbâs, tavaf esnasında konuşmayı uygun görmemektedir. İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre Nebî (a.s) şöyle buyurmuştur: “Kâbeyi tavaf, namaz gibidir. Ancak Allahu Teâlâ tavaf yaparken konuşmayı helâl kılmıştır, öyleyse tavaf yaparken kim konuşursa hayırdan başka bir şey konuşmasın.”³³¹ Atâ’dan şöyle rivayet edilmiştir: “Ben İbn Abbâs ve İbn Ömer (r.a.)’ın arkasında tavaf yaptım, tavaf esnasında konuştuklarını duymadım”³³²

İbn Abbâs’a göre tavaf esnasında su içmenin bir sakıncası yoktur. Bu konudaki rivayeti: “Tavaf esnasında su içmenin bir sakıncası yoktur”³³³ şeklindedir.

3.2.9.6 Tavaf İçin Kerahet Vakti Yoktur

İbn Abbâs’a göre tavaf için kerahet vakti yoktur tavaf her zaman yapılabilir.

Konu ile ilgili olarak İbn Ebi Evfa: “İbn Abbâs’ı terviye gönü ikindiden sonra hac ve umre tavafı yaptığını sonrasında iki rekât namaz kılarken gördüğünü ve yine İbn Abbâs’ı sabah namazından sonra tavaf yapıp iki rekât namaz kılarken gördüğü” şeklinde rivayette bulunmuştur.³³⁴

³²⁸ Ahzap, 33/21.

³²⁹ İbn Hanbel, **Müsned**, I, 281, (131).

³³⁰ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Salâ, II, 417, (2464).

³³¹ Beyhakî, **Aynı Eser**, Hac, V, 87, (9570); İbn Hüzeyme, **Sahîh**, IV, 222, (2739).

³³² İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 63, (12962).

³³³ **Aynı Eser**, VIII, 499, (12962).

³³⁴ Abdu’r-Rezzâk, **Musannef**, V, 62, (9005).

3.2.9.7 Tavafta Dua Etmek

Tavaf esnasında istenilen dua yapılabileceği gibi Kurân-ı Kerim de okunabilir. Ancak Peygamber Efendimizin okumuş olduğu duaları okumak daha fazîletlidir.

Konu ile ilgili hadisler şöyledir: İbn Abbâs: “Nefsim yedi kudretinde olan Allah’a yemin ederim ki, Allah, rüknün hizasına geçerek dua eden her Müslüman kulun duasını kabul eder”³³⁵ buyurmuştur. Yine İbn Abbâs: “Rüknü selamlayıp dua eden kişinin duası kabul olunur” demiştir. Ona: “Acele edip hızlı tavaf eden kişinin duası da kabul olunurmu?” denilmiş, İbn Abbâs da: “Evet, şimşek gibi hızlı tavaf eden kişinin de duası kabul olunur”³³⁶ demiştir.

İbn Abbâs, Hacerü’l-Esvedî selamlarken şöyle dua etmiştir: “Allah’ım! Sana iman ederek, Kitabını tasdik ederek, Sana verdiğim söze bağlı kalarak, Peygamberin Muhammed (a.s.)’ın sünnetine uyarak tavaf ediyorum”³³⁷

3.2.9.8 İki Rükün Arasında Dua

İbn Abbâs’dan rivayet olunduğuna göre kendisi iki rükün arasında şöyle duâ etmiştir: “Allahım, verdiğin rızıklarla beni kanaatkâr kıl ve verdiğin rızık benim için mübarek eyle, daha önce kaybettiklerime şu anda hayırlı karşılık ver.”³³⁸

3.2.9.9 İhramın Ucunu Sağ Koltuğun Altından Çıkartıp Sol Omuza Atmak (الاضطباع)

İbn Abbâs’dan rivayet olunduğuna göre “Nebî (a.s) ashabıyla birlikte Ci’râne’de ‘umre yaparlarken, ihramlarını koltuk altlarından çıkarıp sol omuzlarının üzerine attılar.”³³⁹

³³⁵ Abdu’r-Rezzâk, **Musannef**, V, 29, (8878).

³³⁶ **Aynı Eser**, V, 29, (8880).

³³⁷ **Aynı Eser**, V, 33-34, (8898-8899).

³³⁸ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Dua, XV, 320, (30249).

³³⁹ Taberânî, **el-Mu’cemü’l-Kebîr**, XII, 62, (12508).

3.2.9.10 Tavaf'ın İlk Üç Şavtında Hızlı Yürüme Remel (رمل)

Ardında Sa'y yapılacak Tavafın ilk üç dolaşımında hızlı yürümenin hükmünde ihtilâf edilmiştir. Kimisi, "Sünnettir" demiştir. Kimisi de "Fazilettir" demiştir. İbn Abbâs da bu görüştedir.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: İbn Tufeyl'in "İbn Abbâs'a "Senin kavmin Rasûlullah (s.a.s) Kâbe'yi tavaf ederken remel yaptığını ve bunun sünnet olduğunu ileri sürüyor, ne diyorsun?" diye sordum. İbn Abbâs "Hem doğru, hem yalan söylüyorlar" dedi. "Neyi doğru, neyi yalan söylüyorlar?" dedim. "Doğru söylüyorlar, çünkü Rasûlullah (s.a.s), Kâbe'yi tavaf ederken remel yaptı. Yalan söylüyorlar, çünkü remel yapmak sünnet değildir. Mes'ele şudur: Hudeybiye sırasında Kureyş müşrikleri: "Muhammed (s.a.s) ile arkadaşları cılız ve güçsüz kimselerdir" dediler ve yüksek bir yere çekilip onları seyre başladılar. Peygamber (s.a.s) bunu duyunca ashabına, "Koşunuz ve güçlü olduğunuzu onlara gösteriniz" buyurdu ve Haceru'l-Esved'in vaz'edildiği Kâ'be'nin Yemen cihetindeki köşesinden, müşrikler tarafından görününceye kadar koşarak ve müşriklerin gözünden kaybolunca da yürüyerek tavaf etmeğe başladı, dedi"³⁴⁰

Remel'deki hikmeti İbn Abbâs'ın rivayet ettiği şu hadis güzel açıklamaktadır: İbn Abbâs şöyle demiştir: "Rasulullah (s.a.v), ashabıyla birlikte Mekke'ye geldiklerinde, Medine humması onları zayıf düşürdüğünden müşrikler şöyle demişlerdi: 'Hummanın zayıf düşürdüğü bir kavim size geliyor. Sıtmadan çok elem çekmişler.' Onların bu sözlerini Allahu Teâlâ Nebîsine bildirdi de, Nebî aleyhisselâm ashabına üç şavtta remel yapmalarını ve iki köşe arasında da normal yürüyüşle yürümelerini emretti. Müşrikler müslümanların remel yaptıklarını görünce; 'Sıtmanın kendilerini bitirdiğini söylediğiniz adamlar bunlar mı?' Bunlar bizden daha sağlam', dediler." İbn Abbâs devamla demiştir ki: "Rasûlullah'ı bütün turlarda remel yapmalarını emir buyurmaktan men eden şey ancak ashabına acıması olmuştur."³⁴¹

³⁴⁰ Ebu Dâvud, **Sünen**, Menâsik, II, 117, (1887); Taberânî, **Aynı Eser**, X, 326-327, (10628).

³⁴¹ Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 923, (1266); Ebu Dâvud, **Sünen**, Menâsik, II, 117, (1888).

3.2.9.11 Binek Üstünde Tavaf

İbn Abbâs'a göre tavaf edenin, binek üstünde tavaf etmeyi gerektiren bir sebep bulunduğu zaman yürümeye kadir olsa bile binek üstünde tavaf etmesi caizdir.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre; “Nebî (a.s) Veda Haccında devesi üzerinde tavaf ederek Hacerü'l-Esved'i bastonuyla istilâm etti.”³⁴²

3.2.9.12 Rük-n-ü Yemânî ve Diğer Rükünleri İstilam

İbn Abbâs'a göre, Hacerü'l-Esved ve Rukn-ü Yemânî'nin dışında diğer rükünler istilâm edilmez. Âtâ b. Ebî Rebbâh şöyle dedi: “Ben İbn Abbâs, Câbir (r.a.), Ebu Hüreyre (r.a.) ve Ebu Ubeyd gibi büyük âlimlerimize yetiştim, bunlardan hiç biri Hacerü'l-Esved ve Rukn-ü Yemânî'nin dışında diğer rükünleri istilâm etmezdi.”³⁴³

Rivayete göre İbn Abbâs, Muâviye (r.a.) ile tavaf yapıyordu, Muâviye (r.a.), dört köşeyi de istilâm ederdi. İbn Abbâs ona: bu iki rükünü neden istilam ediyorsun hâlbuki Rasûlullah (s.a.s.) bu iki rükünü istilam etmezdi, dedi. Muâviye de ona: Beyt'ten hiçbirşey terkedilmiş değildir, dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs: “Andolsun ki Rasûlullah, sizin için Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir”³⁴⁴ dedi. Muâviye (r.a.): doğru söyledin, dedi.³⁴⁵

3.2.9.13 Zemzem Suyundan İçmenin Müstehab Olduğu

Tavaf edenin, tavafını bitirip, Makam-ı İbrahim'de iki rek'at namaz kıldıktan sonra Zemzem suyundan içmesi müstehabdır. Taberânî Kebir'inde ve İbn Hibbân'ın İbn Abbâs'dan rivayet ettiğine göre Nebî (a.s) şöyle buyurmuştur: “Yeryüzündeki suların en hayırlısı Zemzem suyudur. İçenleri doyurur, hastalara şifa olur.”³⁴⁶

Zemzem suyunu içenin şifaya niyet etmesi veya dine ve dünyaya ait benzeri hayırlı şeylere niyet etmesi sünnettir. İbn Abbâs'dan rivayet olunduğuna göre o demiştir

³⁴² Buhârî, **Sahîh**, Hac, II, 151, (1607); Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 926, (1272).

³⁴³ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 595, (15219).

³⁴⁴ Âhzâb, 33/21.

³⁴⁵ İbn Hanbel, **Müsned**, III, 369, (1877).

³⁴⁶ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, XI, 98, (11189).

ki: Rasulullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Zemzem suyu, hangi niyetle içilirse o şey İçindir. Eğer şifa niyetiyle içersen, Allah sana şifa verir. Eğer doymak için içersen, Allah seni doyurur. Eğer susuzluğunu kesmek için içersen, Allah susuzluğunu keser. Zemzem, Cebrail’in eştiği kuyudur. Allahu Teâlâ İsmail (a.s)’ı sulamak için Zemzem suyunu çıkardı.”³⁴⁷

Zemzem’i üç nefesde içmek, içerken Kible’ye dönmek, kanıncaya kadar içmek, Allah’a hamd etmek ve İbn Abbâs’ın yaptığı duâ ile duâ etmek müstehabdır. Ebû Melîke’den rivayet olduğuna göre, o demiştir ki; ‘Bir adam İbn Abbâs’a geldi. İbn Abbâs bu zâta: “Nereden geldin?” diye sorunca, adam; “Zemzem kuyusundan Zemzem suyu içerek geldim” dedi. İbn Abbâs; “Gerektiği gibi içtin mi?” diye sorunca, adam; “Zemzem suyu nasıl içilir ey İbn Abbâs?” dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs; “Zemzem suyu içtiğin zaman Kible’ye dön, Allah’ın adını an, üç nefesde iç ve kana kana iç, bitirince de Allah’a hamdet.” Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Bizimle münafıklar arasındaki fark, onların Zemzem suyundan kanıncaya kadar içmemeleridir”³⁴⁸ dedi.

İbn Abbâs Zemzem suyundan içtiği zaman şöyle derdi: “Allahım, senden faydalı ilim, geniş rızık ve her hastalıktan şifâ istiyorum.”³⁴⁹

Zemzem kuyusunun aslı ile ilgili olarak Buhârî’nin İbn Abbâs’dan rivayet ettiğine göre Hâcer validemiz Merve’ye çıktığı zaman kendisine ve oğlu İsmail’e susuzluk isabet edince bir ses işitmiş ve kendi nefsinden geldiğini hissederek “sus” demiştir. Sonra dinleyince bir ses daha işitmiştir. Hâcer “Muhakkak işittirdin. Eğer bir yardımın varsa yap” demiş, bunun üzerine bir melek Zemzem kuyusunun yerini topuğuyla (veya kanatlarıyla) su çıkıncaya kadar kazmıştır. Hâcer de çıkan suyu toplamaya çalışarak, çıkan sudan kovasına avuçla doldurmuş, arkasından ise yine su fişkırmıştır. İbn Abbâs demiştir ki; ‘Rasûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: “Allah İsmail’in annesine rahmet etsin. Zemzem suyunu kendi haline bıraksaydı (veya ‘zemzem suyunu avuçlamamış olsaydı’ demiştir.) Zemzem suyu şimdi akarsu olurdu.” İbn Abbâs devamla demiştir ki: “Hâcer sonra bu sudan içti ve çocuğunu emzirdi. Bunun üzerine

³⁴⁷ Dârekutnî, **Sünen**, Hac, II, 289, (238).

³⁴⁸ İbn Mâce, **Sünen**, Menâsik, II, 1017, (3061).

³⁴⁹ Dârekutnî, **Aynı Eser**, Aynı Yer, II, 288, (237).

melek ona, zayi olmaktan korkmayınız, şüphesiz burası Allah'ın Beyt'i olacak, bu çocuk ve babası burayı inşa edecektir. Allah Teâlâ buranın ehlini zayi etmez. Bu Beyt bir tepe gibidir, sağından ve solundan insanlar buraya akın edeceklerdir.”³⁵⁰

3.2.9.14 İki Rekât Tavaf Namazı

Tavafın sünnetlerinden biri de tavaf bittikten sonra iki rek'at namaz kılmaktır; yedi şavtı bitirdiği zaman, Makam-ı İbrahim'de iki rekât tavaf namazı kılmak müstehabir, bunu başka yerde de kılabilir, İbn Abbâs, iki rekât tavaf namazını hatîm'de kılmıştır.³⁵¹

3.2.9.15 Mültezem'in Yanında Duâ Etmenin Müstehab Olduğu

İbn Abbâs'a göre, zezem suyunu içtikten sonra Mültezem'in yanında duâ etmek müstehabdır.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: Beyhaki'nin İbn Abbâs'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbâs, Rükün'le kapı arasında durur, şöyle derdi: “Rükün'le kapı arasında Mültezem'de duâ yapılır. Rükün'le kapı arasında duâ eden hiç bir kimse yoktur ki Allahu Teâlâ istediğini ona vermesin.”³⁵²

3.2.9.16 Kâbe'ye Girmenin Müstehab Olduğu

Buhârî ve Müslim'in İbn Ömer'den rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah (s.a.v), Kâbe'de Namaz kılmıştır. Ancak bu her ne kadar sünnet olsa da hac menasikinden değildir. Çünkü İbn Abbâs şöyle demiştir: “Ey insanlar, Kâbe'ye girmeniz Haccınızdan gerekli olan bir şey değildir.”³⁵³

3.2.9.17 Tavâfü'l-Kudûm

Tavâfü'l-Kudûm, Mekke'ye yeni girildiği zaman yapılan tavaftır. Kudûm, “geliş ve varış” anlamına gelir. İbn Abbâs'a göre kudûm tavâfi, afâkiler (Mekke'nin dışında ikamet edenler) için sünnet olup Arafat vakfesine kadarki süre içinde eda edilir. İbn

³⁵⁰ Buhârî, **Sahîh**, Enbiyâ, IV, 142, (3364).

³⁵¹ Cessâs, **Ahkâmü'l-Kurân**, I, 74.

³⁵² Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, V, 164, (10048).

³⁵³ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, III, 138, (13332).

Abbâs bu konuda: “Kudüm tavâfî sizin içindir ey Iraklılar, Namaz (Tehiyetü’l-Mescid) da Mekkelilerindir”³⁵⁴ buyurmuştur.

Tavaf esnasında farz namaz için ikamet yapılması gibi tavafa devam etmeyi engelleyen bir durum ortaya çıkarsa tavaf olduğu yerde bırakılır, kalan kısmı sonra tamamlanır. İbn Abbâs, tavaf esnasında iken farz namaz için ikamet yapıldı O, tavafı olduğu yerde bırakıp namaza başladı kalan kısmı sonra tamamladı.³⁵⁵

3.2.9.18 Tavâfü’l-Îfâda

Tavâfü’l-Îfâda, Bayram günü Cemratü’l-Akabe denilen büyük cemrenin taşları atıldıktan sonra yapılan tavaftır. Buna Ziyâret Tavâfî ve Rükün Tavafî da denir. Hacedenler birinci Tahallülden sonra Îfâda Tavâfını yapmak üzere Mekke’ye giderler. Bu Tavâfta remel yoktur, İbn Abbâs: Hz. Peygamber (s.a.s.)’in, Îfâda Tavâfını yaparken Remel yapmadığını rivayet etmektedir.³⁵⁶

Îfâda Tavafî yapılmadıkça hac tamam olmaz. Ebu Hamza şöyle demiştir: İbn Abbâs bana dedi ki: Hac sûresini okuyor musun? Allah Teâlâ : “Ve Beyt el-Atîk’i tavaf etsinler.” buyuruyor. Hac farzlarının sonuncusu, Beyt’i tavaf etmektir.³⁵⁷

İbn Abbâs’a göre ikinci tehallül için ziyaret tavafından başka sa’yin de yapılmış olması gerekir. Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs’tan şöyle dediğini nakleder: Kim hac veya umre kasdıyla ihrama girerse, onları tamamlayıncaya kadar ihramdan çıkması helâl olmaz. Haccın tamamlanması, kurban kesmektir. Son cemrede taş atıp Beytullah’ı tavaf ettikten sonra Safa ve Merve’de sa’y edince helâl olur.³⁵⁸

3.2.9.19 Tavâfü’l-Vedâ’

Tavâfü’l-Vedâ, kişinin Mekke’den ayrılacağı sırada yaptığı tavaftır.

3.2.9.19.1 Veda Tavafının Hükümü

Âlimler veda tavafının meşru’ olduğuna ittifak etmişlerdir.

³⁵⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, III, 598.

³⁵⁵ Kal’acî, *Mevsûat’u Fıkhî Abdullah b. Abbâs*, I, 368.

³⁵⁶ Ebu Dâvud, *Sünen*, Menâsik, II, 157, (2003).

³⁵⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Âzîm*, V, 418.

³⁵⁸ *Aynı Eser*, I, 531.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: Müslim ve Ebû Dâvud'un İbn Abbâs'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: “İnsanlar her tarafa dağılıyorlardı da Nebî (a.s); “Sizden biriniz, son veda tavafını yapmadan Mekke'den ayrılmasın” buyurdu.³⁵⁹

3.2.9.19.2 Hayızlı Olan Kadının Veda Tavafını Yapmama Ruhsatı

Hayızlı olan kadınlara veda tavafını yapmama ruhsatı verilmiştir. Bu kişilere, veda tavafını terketmeleriyle bir şey lâzım gelmez.

Zeyd b.Sabit kadının veda tavafından önce dönmemesi hakkında fetva veriyordu. Çünkü o, bir hacı'nın, hac zamanının sonuna kadar Ka'beden dönmesinin yasaklanmasını iştmişti. Hayızlı da ona göre bu yasağa dâhil olan hacılardandı. İbn Abbâs'tan Rasûl-i Ekrem'in bu konuda izni olduğunu öğrenince görüşünden vazgeçmiştir.

İfaza tavafı haccın rükünlerindedir ve bu tavafın sahih olması için taharet şarttır. Hayızlı kadının ifaza tavafından sonra Mekke'yi terk edip edemeyeceği konusunda ulemânın ekseriyetine göre hayız görmekte olan bir kadın veda tavafı yapmakla mükellef değildir. Fakat İbn Abbâs'la Zeyd b. Sabit arasında bu konuda önceleri bir ihtilâf olduğu anlaşılmaktadır.

Zeyd b. Sabit İbn Abbâs'a hitaben: “Sen hayızlı bir kadının son defa Beyt'-i Şerifi tavaf etmeden yola çıkabileceğine fetva vermişsin öyle mi?” deyince İbn Abbâs da O'nâ şu cevâbı vermiştir: “Eğer kabul etmiyorsan Ensardan falan kadına soruver: Kendisine Rasûlullah (s.a.v.) bunu emretmiş mi (emretmemiş mi?)” Zeyd b. Sabit (meseleyi o kadına sorduktan sonra) gülererek İbn Abbâs'ın yanına gelmiş ve: “Senin doğrudan başka bir şey söylemediğini görüyorum” demiştir.³⁶⁰ İbn Abbâs'dan rivayet olduğuna göre, o demiştir ki; “Hayız oldukları zaman veda tavafını yapmadan gitmeleri için kadınlara ruhsat verilmiştir.”³⁶¹

³⁵⁹ İbn Hüzeyme, **Sahîh**, Menâsik, IV, 327, (3000).

³⁶⁰ Müslim, **Sahîh**, hac, II, 963, (1328); İbn Hanbel, **Müsned**, III, 448, (1990).

³⁶¹ Buhârî, **Sahîh**, Hayız, I, 73, (329).

3.2.9.19.3 Veda Tavafının Vakti ve Duası

Veda tavafının vakti, kişinin en son işinin Kâ'be'yi tavaf etmek olması açısından bütün hac vazifelerini bitirip yola çıkmak istediği zamandır. Veda tavafı yapan kişinin İbn Abbâs'tan rivayet edilen duayı okuması müstehabdır. O dua şöyledir: "Allahım, ben senin kulunum; erkek kulunun oğluyum, kadın kulunun oğluyum. Beni beldende setr ederek, nimetinle beni Beytine ulaştırdın. Hac ibadetimi yapmamda bana yardımcı oldun. Eğer benden râzı isen bana olan hoşnutluğunu artır. Eğer böyle değilse, şu anda kalacağım yer senin beyt'inden uzak olmadan benden razı ol. İşte bu an, seni ve senin Beyt'ini başka şeye değiştirmek, senden ve senin Beyt'inden yüz çevirmemek üzere izin verirsen ayrılmak zamanıdır. Allahım, vücûduma afiyet, cismime sıhhat, dinime bağlanma gücü, günâhlardan korunma kuvveti ver. Dönüşümü iyi eyle Yaşattığın müddetçe, tâatinle beni rızıklandırdı. Dünya ve Ahiretin hayrını bana ver. Şüphesiz sen her şeye kadirsin."³⁶²

3.2.10 Sa'y

Sa'y sözlükte "koşmak, çaba göstermek" gibi anlamlara gelir. Hac ve umre ile ilgili bir terim olarak ise sa'y, Kâbe'nin doğu tarafında bulunan Safa ve Merve adlı iki tepe arasında, Safa'dan başlanıp Merve'de tamamlanmak üzere yedi defa gidip gelmeyi ifade eder. Safa'dan Merve'ye gidiş bir şavt ve Merve'den Safa'ya dönüş bir şavt olur. Sa'yin yapıldığı Safa ile Merve arasındaki yaklaşık 350 metrelik mesafeye de "mes'â" (sa'y yeri) adı verilir.³⁶³

3.2.10.1 Sa'yın Meşru Oluşu

Buhârî'nin İbn Abbâs'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "İbrahim (a.s) Hâcer ile henüz meme emmekte olan oğlu İsmail'i Mekkenin bulunduğu yere Zemzem'in üstündeki büyük bir ağacın yanına getirip bıraktı. O gün Mekke'de hiç kimse olmadığı gibi su da yoktu. İbrahim (a.s), ana ile oğlun yanına bir dağarcık hurma ile bir kap su bırakmıştı. Sonra İbrahim ayrılırken İsmail'in annesi, arkasından; "Ey İbrahim, bizi ne insan, ne de hiç bir şey bulunmayan bu vadide bırakıp nereye gidiyorsun?" dedi. Hâcer bu soruyu tekrar ettikçe İbrahim ona dönüp bakmıyordu.

³⁶² Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Hac, V, 164, (10049).

³⁶³ DİB, *İlmihal*, I, 549.

Bunun üzerine Hâcer; “Bunu sana Allah mı emretti?” diye sorunca, İbrahim; “Evet” dedi. Hacer, “Öyle ise Allah bizi zayi etmez,” dedi. (Başka bir rivayette Hâcer; “Bizi kime bırakıyorsun?” deyince, İbrahim; “Allah’a,” dedi. Hacer; “Razı oldum”, diyerek döndü.) Bunun üzerine İbrahim Hâcer’le İsmail’den ayrıldıktan ve bunlar tarafından görülmeyecek şekilde uzaklaştıktan sonra Seniyye mevkiine geldi. Burada Beyt-i Şerifin yerine uzaklaştıktan sonra Seniyye mevkiine geldi. Burada Beyt-i Şerifin yerine dönerek ellerini kaldırdı ve şu duayı okudu: “Rabbimiz, zürriyetimden bir kısmını ben Senin Beyt-i Muharrem’inin yanında, ekin bitmez bir vadi içinde yerleştirdim. Rabbimiz, Beytinde namaz kılmak için insanlardan bir takım kimselerin gönüllerini bunlara doğru meylettir de bu ziyaretçilerin armağanlarından zürriyetimi rızıklandır. Umulur ki nimetine bunlar şükrederler.”³⁶⁴ İsmail’in annesi ağacın altında oturdu. Oğlunu yan tarafına koyarak su kırbasını beline bağlayıp ondan içiyor ve oğlunu emziriyordu. Nihayet kırbadaki su bitmiş, erzak tükenmişti. Çocuğunun susuzluktan kıvrandığını görüyordu. Gördüğü kötü manzara karşısında çocuktan ayrıldı, biraz ilerdeki Safa tepesine çıktı. Etrafa bakındı, kimseyi görmek mümkün değildi. Oradan indi, eteğini toplayıp çevik bir insan tavrıyla sa’y ederek vadiyi geçti. Merve’ye geldi. Burada da durup bir tek insan görebilmek ümidi ile etrafa bakındı. Burada da kimseyi göremedi. Bu hali yedi defa tekrar etti.” İbn Abbâs’ın rivayetine göre Nebî (a.s); “İşte hacıların Safa ile Merve arasında sa’yetmelerine sebep Hâcer validemizin bu sa’yidir”,³⁶⁵ buyurmuştur.

3.2.10.2 Sa’y’ın Hükümü

Âlimler Safa ile Merve arasında sa’y etmenin hükümü hakkında üç farklı görüşe ayrılmışlardır. Bir kısım ulemâya göre sa’y, haccın rükünlerinden bir rükündür. Diğer bir kısmı ise, sa’yın vacip olup rükün olmadığı görüşündedir. İbn Abbâs ve bazı sahabeler ise sa’y’ın sünnet olup terkenden dolayı bir şey gerekmediği görüşündedir. Delilleri ise şunlardır:

İbn Abbâs, “(Safa ile Merve arasında) sa’y yapmasında bir beis yoktur.”³⁶⁶ âyetini delil getirerek, Sa’y yapana bir beis olmaması, sayın vacib olmadığına delil olup,

³⁶⁴ İbrahim, 14/37.

³⁶⁵ Buhârî, **Sahîh**, Enbiyâ, IV, 142, (3364).

³⁶⁶ Bakara, 2/158.

mubah olduğunu, Sa'yın sünnet olması ise "Allah'ın şeârindendir." âyeti ile sabit olduğunu bildirir.³⁶⁷

3.2.10.3 Sa'y'ın Başlangıcı

Sa'y, Safâ'dan başlanıp Merve'de tamamlanmak üzere yedi defa gidip gelmekten ibarettir. İbn Abbâs'a bir adam gelerek: "Merve'den önce Safa'dan mı başlayayım yoksa Safa'dan önce Merve'den? Tavaf'tan önce mi Nâmaz kılayım yoksa sonra mı? Kurban kesmezden önce mi tıraş olayım yoksa sonra mı?" İbn Abbâs: "bu soruların cevabını Allah'ın kitabından al çünkü O, öğrenilmeye daha layıktır" dedi. Allah, Bakara süresinde şöyle buyurur: "...kurbanlık yerine varıncaya kadar başınızı traş etmeyin..."³⁶⁸ Kurbanlık traştan öncedir. Allah, Hac süresinde şöyle buyurur: "...tavaf edenler, ayakta ibadet edenler, ruku' ve secdeye varanlar için, evimi temiz tut"³⁶⁹ buna göre tavaf namazdan öncedir.³⁷⁰

3.2.10.4 Âfâki (Mekke Dışında İkamet Edenler) ve Mekkî'nin (Mekke'de İkamet Edenler) Sa'y'i

İbn Abbâs'a göre, Mekke'nin dışından gelen Âfâkî'ler Kudûm Tavafından sonra Safa ve Merve arasında yedi defa gidip gelirler, Mekkeliler ise bunu İfâza Tavafından sonra yaparlar.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: İbn Abbâs: "Mekkeliler Minadan döndükten sonra Sa'y yaparlar"³⁷¹ buyurmuştur.

3.2.10.5 Safa ve Merve'de Dua Etmek

Safa ve Merve'de elleri kaldırıp dua etmek müstahaptır. Zira İbn Abbâs: "yedi yerde eller duaya kaldırılır; Namaz'a kalktığında, Beytul-lah'ı gördüğünde, Safa ve Merve'de, Ârafat'ta, Müzdelife'de ve Şeytan taşlamada"³⁷² buyurmuştur.

³⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III, 234, (234).

³⁶⁸ Bakara, 2/196.

³⁶⁹ Hac, 22/26.

³⁷⁰ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Tahâret, I, 85, (408).

³⁷¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Menâsik, VIII, 618, (15315).

³⁷² *Aynı Eser*, Salâ, II, 417, (2464).

3.2.10.6 Yürüyerek ve Binek Üstünde Sa'y Etmek

İbn Abbâs'a göre binek üstünde ve yürüyerek sa'y yapmak caiz olup, ancak yürümek daha efdâldir. İbn Abbâs'ın rivayet ettiği hadiste Nebî (a.s)'ın yürüdüğü ifadesi vardır. Daha sonra, insanlar etrafına üşüşüp kalabalık olunca, onu görsünler ve soru sorabilsinler diye binek üstünde tavaf etmiştir.

Konu ile ilgili hadis şöyledir: Ebu Tufeyl, İbn Abbâs'a; "Safa ile Merve arasında binek üzerinde sa'y etmek, sünnet midir? Senin kavmin sünnet olduğunu sanıyorlar," deyince, İbn Abbâs; "Hem doğru, hem yanlış söylüyorlar." dedi. Ebû Tufeyl "Hem doğru hem yanlış, ne demektir?" deyince İbn Abbâs; "İnsanlar Rasulullah'ın etrafını sarınca, hatta evlerden akıl baliğ olmuş kız çocukları bile çıkıp 'İşte Muhammed, İşte Muhammed' demeye başladılar. Rasûlullah'ın huzurunda, ona yol açmak için insanlardan hiçbir kimse dövülmez ve öteye beriye itilmezdi. Böylece, Rasulullah'ın etrafında insanlar çoğalınca binek üstünde sa'y yapmıştır. Yürümek ve iki mil arasındaki vadide koşmak efdaldir."³⁷³

3.2.10.7 İki Mil Arasında Koşmanın Müstehab Olduğu

Safa ile Merve arasında bulunan iki mil arasında remel yapmak mendubdur. İki mil arası dışında ise yürümek mendubdur. Daha önce geçen, İbn Abbâs'ın hadisinde "Yürümek ve koşmak efdaldir"³⁷⁴ şeklinde geçmektedir. Yani iki mil arasındaki vadinin ortasında koşmak, kalan yerlerde ise yürümek efdaldir. Ancak koşmadan yürümek de caizdir.

3.2.11 Arefe Gecesini Mina'da Geçirmek

Zilhiccenin 8. terviye günü Mekke'de güneş doğduktan sonra Mekke'den Mina'ya gitmek ve o günkü öğle namazından ertesi günkü sabah namazı dâhil, beş vakit namazı Mina'da kılıp geceyi de Mina'da geçirmek ve ertesi (arefe) günün sabahı güneş doğduktan sonra buradan Arafat'a hareket etmek sünnettir.

³⁷³ Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 921, (1264).

³⁷⁴ **Aynı Eser**, Hac, II, 921, (1264).

Konu ile ilgili rivâyetler şöyledir: İbn Abbâs: “Mina’ya güneş doğuştan sonra hareket edilir”³⁷⁵ buyurmuştur. İbn Abbâs’a göre, Mina’nın sınırı Âkabe’ye kadardır, Âkabe’nin ötesi Mina’dan sayılmaz. İbn Abbâs: “Kimse Mina’da, Âkabe’nin ötesinde gecelemez”³⁷⁶ buyurmuştur.

3.2.12 Arafat Vakfesi

Arafat, Mekke’nin yaklaşık 25 km. güneydoğusunda Harem sınırları dışında bir bölgedir. Vakfe ise bir yerde bir süre durmak veya beklemek demektir. Arafat vakfesi önemli ve titizlik gerektiren bir rükündür. Çünkü süresi içinde Arafat’ta bulunamayanlar o sene hacca yetişememiş olurlar. Arafat vakfesi dışında vaktinde yapılamayan diğer menâsik ise, daha sonra kaza edilerek veya fidye ödenerek telâfi edilebilir.³⁷⁷

3.2.12.1 Vakfe İçin Gusletmek

İbn Abbâs’a göre, Arefe günü gusül abdesti almak sünnettir, İbn Abbâs: “Ben Ramazan Bayramı, Kurban Bayramı, Arefe günü gusül abdesti alırım”³⁷⁸ buyurmaktadır.

3.2.12.2 Vakfenin Zamanı

Zilhiccenin 9. arefe günü, güneşin doğuşundan bayramın ilk günü “fetr-i sâdik” denilen tan yerinin ağarmaya başladığı zamana kadar geçen süredir. Vakfenin sahih olması için niyet, akıl ve ilim (Arafat’ta bulunduğunu ve vakfe yaptığını bilmek) şart olmadığından, belirtilen süre içinde ister şuurlu, ister şuursuz, ister uykuda, ister uyanık, ister abdestli, ister abdestsiz her ne halde olursa olsun, bir an Arafat sınırları içinde bulunan, hatta oradan geçen kimse vakfeyi yapmış olur. İbn Abbâs’a göre arefe günü gündüz Arafat’ta bulunanların, mazeretsiz olarak güneş batmadan önce Arafat’tan ayrılmamaları gerekir. Fakat gündüz Arafat’ta bulunmayıp güneş battıktan sonra gelenlere bir ceza gerekmez.³⁷⁹

³⁷⁵ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 479, (14756).

³⁷⁶ **Aynı Eser**, VIII, 444, (14602).

³⁷⁷ DİB, **İlmihal**, I, 526.

³⁷⁸ Abdu’r-Rezzâk, **Musannef**, III, 309, (5756).

³⁷⁹ Kal’acî, **Mevsûat’u Fıkhî Abdullah b. Abbâs**, I, 378.

Konu ile ilgili rivayetler şöyledir: İbn Abbâs: “gecenin bir cüzünde Arafat’ta bulunan kişi hacca yetişmiş olur”³⁸⁰ buyurur. İbn Abbâs’ın arefe günü seher vaktinde Arafata geldiği de rivayet olunmuştur.³⁸¹

3.2.12.3 Vakfe’nin Yeri

Vakfenin yeri Arafat bölgesidir.³⁸² Arafata bakan dağların arası ve bu arada bulunan patikalar Arafat bölgesidir. Arafat bölgesinin Mekke tarafındaki sınırı, “Ürene Vadisi”dir. Ürene Vadisi dışında Arafat bölgesinin her yerinde vakfe yapılabilir. Bu vadi Arafat bölgesinden değildir.

Konu ile ilgili rivayetler şöyledir: İbn Abbâs: “Ürene Vadisinin dışında Arafat’ın tümü vakfe yeridir, patikaları da vakfe yeridir”³⁸³ buyurmuştur. Yine İbn Abbâs: “Ürene Vadisinde vakfe yapan kişinin hac’ı makbul değildir”³⁸⁴ buyurmuştur.

3.2.12.4 Arefe Günü Oruç Tutmak

İbn Abbâs’a göre, hacı’nın Arefe günü oruçlu olmaması müstahabdır.

Konu ile ilgili rivayetler şöyledir: İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.), Arefe günü oruç tutmamış ve Ümmü’l-Fadl’ın gönderdiği süttten içmiştir.³⁸⁵ İbn Abbâs da hacda iken, Arefe günü oruç tutmazdı. Rivayete göre İkrîme: “bir gün Arefe’de İbn Abbâs’ı Nar yerken buldum” dedi. İbn Abbâs: “Ne Rasûlullah, ne Ebu Bekir, ne de Ömer’den hiç biri Arefe günü oruç tutmadı”³⁸⁶ dedi.

³⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 267, (13853).

³⁸¹ Şâfiî, **Müsned**, Hac, s. 369, (1705); İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Aynı Yer, VIII, 480, (14764).

³⁸² Ezraki, Muhibbüddin et-Taberî, Fâkihî ve Fâsî gibi Mekke tarihiyle ilgili eser veren müelliflerin belirttiklerine göre, batıda Ürene vadisi, doğuda Sa’d dağından eski Tâif yoluna kadar uzanan ve Arafat vadisini çevreleyen Arafat dağları, güneyde Nemire dağının doruğu, İbn Âmir bostanlığı. Ürene vadisi ve eski Tâif yolu, kuzeyde Sa’d dağı ve Ürene vadisine kavuşuncaya kadar uzayan ve üst tarafı Kinâne, alt tarafı Hüzeyl kabilelerine ait olan Vasîk vadisi Arafat sahasının sınırlarını teşkil etmektedir. Boks, “**Arafat**”, DİA, III, 261.

³⁸³ Taberânî, **el-Mu’cemü’l-Kebîr**, XI, 49, (11005).

³⁸⁴ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 488, (14802).

³⁸⁵ Aliyü’l-Mütaki, **Kenzü’l-Ü’mmâl**, V, 193, (12580).

³⁸⁶ Taberânî, **Aynı Eser**, XI, 252, (11675).

3.2.12.5 Arefe Günü Dua İçin Toplanmak (التعريف)

Arefe günü şehir ve köylerde dua için toplanma âdetini “التعريف” (Ta’rîf) İbn Abbâs başlatmıştır. Hasan Basri bu konuda şöyle buyurmuştur: “İlk defa Basrada Arefe günü dua için toplanma âdetini, İbn Abbâs yapmıştır.”³⁸⁷

3.2.12 Müzdelife Vakfesi

Müzdelife, Arafat ile Mina arasında, Harem sınırları içinde bir bölgedir. Mina’dan Muhassir vadisi ile ayrılır. Güneş battıktan sonra hacılar Mina’dan Müzdelife’ye geçerler. İbn Abbâs’a göre, Hacedenlerin arefe gününü bayram gününe bağlayan gece burada vakfe yapmaları farzdır.

Konu ile ilgili rivayetler şu şekildedir: İbn Abbâs: “Müzdelife vakfesini yapmadan Mina’dan ayrılan kişinin haccı yoktur”³⁸⁸ buyurmuştur. Kadın, hasta ve çocuklar sabaha kadar Müzdelifede beklemeleri gerekmez. İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.s.) gece Müzdelifeden kendisini kadın, hasta ve çocuklarla göndermiştir.³⁸⁹

3.2.12.1 Namazın Cem’i (جمع تأخير)

Hacedenlerin arefe günü akşamı Müzdelife’de akşam ve yatsı namazlarını ister münferit ister cemaatle olsun, yatsı vakti içinde cem’-i te’hir ile kılmaları İbn Abbâs’a göre sünnettir. Her namazı vaktinde kılma hususunda ise İbn Abbâs bunu caiz görmüştür.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Abbâs, akşam namazını birleştirmeden kılmıştır.³⁹⁰ Muhtemelen İbn Abbâs akşam namazını yatsı vakti içinde cem’-i te’hir ile kılmayı ruhsat olarak görmüştür.

³⁸⁷ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Aynı Yer, VIII, 419, (14473).

³⁸⁸ Kal’acî, **Mevsûat’u Fıkhî Abdullah b. Abbâs**, I, 381.

³⁸⁹ Buhârî, **Sahîh**, Hac, II, 165, (1677).

³⁹⁰ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 355, (14221).

3.2.12.2 Muhassır Vadisinde Hızlı Yürümek

Haccedenler, Müzdelife'den ayrıldığı zaman Muhassır³⁹¹ Vadisinden geçerler bu vadi'den geçerken hızlı yürümek müstahaptır.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: Âtâ'dan rivayet edildiğine göre, “İbn Abbâs Muhassır vadisinde hızlı yürümede bir sakınca görmezdi.”³⁹²

3.2.13 Cemreleri Taşlamak

Cemre: Hacda şeytan taşlama sırasında atılan taşlara ve bu taşların atıldığı yerlere verilen isimdir. Sözlükte “kor parçası, çakıl taşı” gibi mânalara gelen cemre, bir fıkıh terimi olarak hacıların kurban bayramı günlerinde Mina'da attıkları küçük taşların her birini ve bu taşların atıldığı üç ayrı yeri ifade eder. Çoğulu cimâr ve cemerâtır. Bu yerlere taş atılması işine de remy-i cimâr denir. Cemrelerden Mina-Mekke yönündeki ilkinde küçük veya birinci cemre (الجمرة الصغرى او جمرة الأولى), ikincisine orta cemre (الجمرة الوسطى), üçüncüsüne de büyük cemre veya Akabe cemresi (الجمرة الكبرى او جمرة العقبة) adı verilir. Birinci cemre ile orta cemre arasında 156,40 (m.), orta cemre ile Akabe cemresi arasında 116,77 (m.) mesafe bulunmaktadır.³⁹³

3.2.13.1 Cemrelerin Meşruiyeti

Beyhakî'nin İbn Abbâs'dan rivayet ettiğine göre; Nebî (a.s) şöyle demiştir: “İbrahim (a.s.) hac menâsikini yapmak için geldiğinde, Cemre-i Akabe yerinde şeytan ona geldi, İbrahim (a.s.) şeytana yedi taş atarak onu yerin dibine geçirdi. Sonra ikinci cemre yerinde ona musallat oldu. İbrahim (a.s.) ona yedi taş daha atarak yine yerin dibine geçirdi. Üçüncü cemre yerinde şeytan yine geldi. Bunun üzerine İbrahim (a.s.) şeytana yedi taş daha attı, nihayet şeytan yerin dibine geçti.” İbn Abbâs şöyle demiştir: “Şeytanı taşıyorsunuz ve böylece atanız İbrahim (a.s.)'ın sünnetine tabi oluyorsunuz.”³⁹⁴

³⁹¹ Muhassır, Müzdelife ile Minâ arası bir yerdir.

³⁹² İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Aynı Yer, VIII, 740, (15887).

³⁹³ Aras, “**Cemre**”, DİA, VII, 340.

³⁹⁴ Hâkim, Ebu Abdullah Nîsâburî, **el-Müstedrek Âle's-Sahîhayn**, I-V, thk. Ebu Abdurrahman, Dârü'l-Haremeyn, Kahire, 1997/1417, I, 640, (1715); Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, V, 153, (9975).

3.2.13.2 Şeytan Taşlama Günleri

Şeytan taşlama günleri, üç veya dört gün olup, bunlar da; kurban günü ile teşrik günleridir. Cenab-ı hak şöyle buyurmuştur: “O sayılı günlerde tekbir getirerek Allah’ı zikredin. Kim acele edip iki günde dönerse ona vebal yoktur. Kim geri kalırsa, günahlardan korunduğu takdirde, ona da vebal yok”³⁹⁵

3.2.13.3 Taş Atma Şekli

Taşlar cemrelere el ile fırlatılarak atılmalıdır. Ayakla veya herhangi bir aletle atılması sahih olmadığı gibi, taşı geriden fırlatmaksızın cemre üzerine el ile konulması da sahih olmaz.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Abbâs: cemrelere taş atarken koltuk altı görürününceye kadar kollarını kaldırırdı.³⁹⁶

3.2.13.4 Taş Atma Vakti

Kurban günü şeytan taşlamanın uygun vakti, güneş doğduktan sonra kuşluk vaktidir. Çünkü Rasûlullah (s.a.v) kurban günü kuşluk vaktinde taş atmıştır,

Konu ile ilgili rivayetler şöyledir: İbn Abbâs’ dan rivayet olunduğuna göre, o demiştir ki; Nebî (a.s) ehlerinden zayıf olanlarına gelerek şöyle buyurdu: “Güneş doğuncaya kadar Cemre-i Akabe’ye taş atmayın.”³⁹⁷ Yine İbn Abbâs’dan rivayet olunduğuna göre; “Nebî (a.s) cemreleri güneş zevalde iken veya güneşin zevalinden sonra atardı.”³⁹⁸

İbn Abbâs’a göre haccı eda eden kişinin şeytan taşlamayı gündüzün sonuna tehir etmesi caizdir. Bu konuda İbn Abbâs şöyle demiştir: Nebî (a.s)’a kurban günü Minâ’da soru sorulurdu. Bir adam “Yâ Rasûlallah, akşam olduktan sonra taşları attım.” deyince Rasûlullah (s.a.v) “Bunda bir günâh yoktur”³⁹⁹ buyurdu.

³⁹⁵ Bakara, 2/203.

³⁹⁶ Kal’acî, **Mevsûat’u Fıkhî Abdullah b. Abbâs**, I, 383.

³⁹⁷ Nesâî, **Sünen**, Menâsik, V, 299, (3064)

³⁹⁸ İbn Hanbel, **Müsned**, IV, 102, (2231).

³⁹⁹ Buhârî, **Sahîh**, Hac, II, 173, (1723).

İbn Abbâs, üçüncü gün zevalden önce taş atmayı caiz görmüştür. Çünkü İbn Abbâs'a isnad edilen zayıf bir hadise göre İbn Abbâs: “Son ayrılış günü güneş yükseldiği zaman taş atmak ve minâ'dan dönmek helâl olur”⁴⁰⁰ buyurmuştur.

İbn Abbâs'a göre, Rasûlullah (s.a.v), Akabe cemresinden sonra durmazdı. Ancak son iki cemreden sonra dururdu. Konu ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Mâce'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre; “Nebî (a.s) Cemre-i Akabe'yi attıktan sonra geçip gider, orada durmazdı.”⁴⁰¹

İbn Abbâs'a göre bayramın dördüncü günü taşları güneşin doğuşundan zevale kadarki sürede atmak caizdir. Zira İbn Abbâs: “bayramın dördüncü günü güneş doğduktan sonra şeytan taşlama ve tavaf yapılabilir”⁴⁰² buyurmuştur.

3.2.13.5 Taşların Büyüklüğü

İbn Abbâs ve diğer ashabtan rivayet olduğuna göre, Peygamber (s.a.s) Efendimiz'in cemrelere attığı taşlar nohut büyüklüğünde idi.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğine göre O, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v) Akabe sabahı bineğinin üzerinde bana: “Gel benim için taş topla” buyurdu. Ben de gerekli taşları topladım sapan taşı büyüklüğündeydi, onları eline koyduğumda elindekilerden birini göstererek işte bu gibilerini topla, dinde aşırılıktan sakınınız. Çünkü sizden öncekiler dini konularda kendilerini zorluklara sokarak aşırılık yaptıkları için helak olmuşlardır.⁴⁰³

3.2.13.6 Taşlar Nereden Toplanır?

İbn Abbâs, Müzdelife'den taş toplamayı müstehab saymıştır. Çünkü İbn Abbâs'ın geçen hadisinde “Gel benim için taş topla”⁴⁰⁴ ifadesi vardır. Rasûlullah (s.a.v) taş toplamak için belli bir yer tayin etmemiştir.

⁴⁰⁰ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, V, 152, (9969).

⁴⁰¹ İbn Mâce, **Sünen**, Menâsik, II, 1009, (3033).

⁴⁰² Beyhakî, **Aynı Eser**, Hac, V, 152, (9969).

⁴⁰³ Nesâî, **Sünen**, Menâsik, V, 268, (3057).

⁴⁰⁴ **Aynı Eser**, Menâsik, V, 268, (3057).

3.2.13.7 Tekbir ve Dua İle Taşları Atmak

Cemrelere her bir taşı atarken “Bismillâhi Allahüekber”(بِسْمِ اللَّهِ أَكْبَرُ) şeklinde dua etmek müstahabdır.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Abbâs’dan rivayet olunduğuna göre, Rasûlullah (s.a.s.): “Cemrelere taş atıncaya kadar telbiye getirdi, Cemrelere yedi taş attı, attığı her taşa tekbir getirdi.”⁴⁰⁵

3.2.13.8 Güneş Battıktan Sonra Cemreleri Taşlamak

Cumhur cemreleri taşlamayı güneş battıktan sonra veyahut ertesi gün yapan kimse hakkında ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbâs’a göre güneş battıktan sonra cemreleri taşıyan kişiye bir şey lâzım gelmez.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Abbâs, “Birisi Rasûlullah (s.a.s)’a, ‘Akşam olduktan sonra cemreyi taşladım. Bir zararı var mı?’ diye sordu. Rasûlullah(s.a.s), ‘Zararı yoktur’ diye cevap verdi”⁴⁰⁶ demiştir.

3.2.14 Hedy (Kurban)

Hac ve umre menâsikiyle ilgili olarak kesilen kurbanlara hedy denir. Hedy, Kâbe’ye ve Harem bölgesine hediye olmak üzere kesilen kurban demektir. Kurban bayramı dolayısıyla kesilen kurbanlara ise udhiye denir. Bunun deve, sığır ve davar cinsinden olması gerekir. Deve ve sığır yedi kişi için, davar (koyun ve keçi) bir kişi içindir.

407

3.2.14.1 Hedy Kurbanının Kesileceği Yer

Bütün hedy kurbanları Harem bölgesi sınırları içinde kesilir. Ancak kesilecek hedyin Mekke’de mi Minada’ mı kesileceği hususunda İbn Abbâs’dan farklı rivayetler mevcuttur.

⁴⁰⁵ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 618, (15316).

⁴⁰⁶ Buhârî, **Sahîh**, Hac, II, 173, (1723); **İbn Mace**, Menâsik, II, 1013, (3050); Nesâî, **Sünen**, Menâsik, V, 300, (3067).

⁴⁰⁷ DİB, İlmî Müşavere ve Redaksiyon Heyeti, **İlmihal**, I-II, Özgün Matbaacılık, Ankara, 2006, I, 555.

Konu ile ilgili rivayetler şöyledir: Rivayetlerin birinde, İbn Abbâs şöyle demiştir: “Deve kesim yerleri Mekke’de’dir, ancak Mekke kandan temiz ve pak edilmiştir, Mina’da Mekke’den sayılır.”⁴⁰⁸ Diğer rivayette ise, “İbn Abbâs kurbanlık develerini Mekke’de keserdi”⁴⁰⁹ buyurmaktadır.

Bu iki rivayetin arasını bulmak gerekirse ilk rivayeti Kurban bayramının ilk üç gününde (eyyâm-ı nahr) kesilen hedy kurbanlarının Mina’da; ikinci rivayeti ise: bu günler dışında kesilenlerin Mekke’de kesilmesine hamletmek mümkündür.

3.2.14.2 Deve Bulamayan Kişi

İbn Abbâs’a göre deve bulamayan kişinin yedi koyun satın alması gerekir. Konu ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Abbâs’dan rivayet olunduğuna göre, Nebî (a.s)’a bir adam gelerek, “Bir deve kesmem gerekiyor ve onu alabilecek durumdayım ancak, satın alacak deve bulamıyorum.” dedi. Bunun üzerine Rasûlullah sallailahu aleyhi ve sellem adama yedi koyun satın alıp kesmesini emretti.⁴¹⁰

3.2.14.3 Deveyi Boynundan Kesmenin Müstehab Olduğu

Deveyi, ayakta olduğu halde sol ön ayağını bağlayarak boynundan kesmek müstehabdır. Bu hususta İbn Abbâs’tan aşağıdaki hadis gelmiştir: Rivayete göre İbn Abbâs, “Deveyi bağlı halde keserken üzerine Allah’ın ismini anın”⁴¹¹ âyeti hakkında “üçayak üzerinde ayakta olarak kesilir,” demiştir.⁴¹²

3.2.14.4 Hedy’i İşaretlemek

İbn Abbâs’a göre hedy’in sağ yanın nişanelenmesi (işaretlenmesi) müstehaptır. Zira Peygamber Efendimiz, hedy’in boynuna “kılâde” denilen ipler takıp hedy olduğunu belirtmek için onu işaretlemiştir.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Abbâs’tan rivayet olunduğuna göre “Peygamber (s.a.s) Efendimiz, öğle namazını Zülhüleyfe’de kıldıktan sonra devesinin

⁴⁰⁸ Beyhakî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Hac, V, 239, (10529).

⁴⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 718, (15777).

⁴¹⁰ İbn Mâce, **Sünen**, Udhîye, II, 1048, (3136); İbn Hanbel, **Müsned**, V, 48, (2851).

⁴¹¹ Hac, 22/36.

⁴¹² Hâkim, **Müstedrek**, IV, 361; Beyhakî, **Aynı Eser**, Hac, V, 237, (10515).

getirilmesini isteyip hörgücünün sağ yanını nişanelemiş ve kanını sildikten sonra ona iki tane nal takmış, sonra devesine binerek yola devam etmiştir ve Beyda'ya gelince de ihrama girmiştir.⁴¹³

3.2.15 Traş Olmak

3.2.15.1 Traşa Sağ Taraftan Başlamak

İbn Abbâs'a göre hacılar kurbanlarını kestikten sonra, traş olup Kâbe'yi tavafa ve sa'y etmeye gidebilirler. Ona göre traş olurken başın sağından başlamak sünnettir.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Abbâs: "İhramlı başını traş ettiğinde sağdan başlamalıdır" buyurmuştur.⁴¹⁴

3.2.15.2 Kadınların Saçlarını Kısaltmaları ve Traştan Nehyedilmeleri

Ebû Dâvud ve diğerlerinin İbn Abbâs'dan rivayet ettiklerine göre İbn Abbâs Rasûlullah (s.a.v)'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Kadınlara traş olmak yoktur. Kadınlar ancak saçlarını kısaltırlar"⁴¹⁵

3.2.16 Nüsükleri Sıraya Göre Yapmamak

Sıhîh hadislerle sabit olduğuna göre Peygamber (s.a.s) Efendimiz bayram günü büyük cemreyi taşıdıktan sonra önce kurbanını kesmiş sonra başını traş etmiş, sonra Tavafü'l-ifâda'yı yapmıştır. Fakat bu sıraya göre yapmayan kişinin durumu hakkında ihtilâf edilmiştir. Kimisi, bu sıraya göre yapmayan kimseye kurban lâzım geldiğini, kimisi de, Ona bir şey lâzım gelmeyeceğini ifade etmiştir. İbn Abbâs'tan her iki görüşü destekleyen rivayetler mevcuttur.

Konu ile ilgili rivayetler şöyledir: İbn Abbâs'tan "Rasûlullah (s.a.s) Mina'da halkın sorularını dinliyordu, kim ne sordu ise Efendimiz (s.a.s) kendisine, "Git yap, bir şey olmaz" dedi. Biri geldi ve 'Ya Rasûlullah! Ben bilmeyerek kurbanımı kesmeden başımı traş ettim' dedi. Peygamber (s.a.s), "Kurbanımı kes, bir şey olmaz" dedi. Bir

⁴¹³ Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 912, (1243).

⁴¹⁴ Kal'acî, **Mevsûat'u Fıkhî Abdullah b. Abbâs**, I, 384.

⁴¹⁵ Ebu Dâvud, **Sünen**, Menâsik, II, 150, (1986); **Dâremî**, Mukaddîme, I, 1212, (1946); Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, V, 104, (9673).

başkası da gelip: ‘Akşam olduktan sonra cemreyi taşıdım. Bir zararı var mı?’ diye sordu. Rasûlullah(s.a.s), ‘Zararı yoktur’ diye cevap verdi⁴¹⁶ dedi. Kısacası; o gün Peygamber (s.a.s) Efendimiz’e sırasına göre yapılmayan şeyler hakkında kim ne sordu ise Efendimiz (s.a.s) kendisine, “Git yap, bir şey olmaz” dedi”.

Bununla birlikte İbn Abbâs’tan “Her kim bir nüsükü zamanında ve sırasına göre yapmazsa bir kan akıtsın⁴¹⁷ dediği de rivayet olunmuştur. Yine İbn Abbâs: “Her kim bir nüsükü öne geçirirse veya arkaya alsın, bir kan akıtsın⁴¹⁸ buyurmuştur.

3.2.17 Bayram Günlerinde Mina’da Gecelemek

“Eyyâm-ı nahr” ve “Eyyâm-ı Mina” denilen Zilhiccenin 10, 11 ve 12. günlerinde Mina’da kalmak ve orada gecelemek konusunda Alimler ihtilaf etmiştir. İbn Abbâs’a göre vaciptir. İbn Abbâs: “hiç kimse Mina günlerinde, Âkâbe’nin ötesinde geceyi geçirmesin⁴¹⁹ buyurmuştur.

İbn Abbâs’a göre bir maslahat nedeniyle Mekke’de gecelemek mübahtır. İbn Abbâs bu konuda şöyle demiştir: “Taş attığın zaman dilediğin yerde geceyi geçir⁴²⁰

3.2.18 İhramdan Çıkmak

İlk tahallül: Bu konuda İbn Abbâs’tan iki farklı görüş mevcuttur; bu görüşlerden birine göre, cinsel ilişki dışındaki ihram yasaklarının kalkmasını sağlayan ilk tehallül ancak kurban günü şeytanı taşıyıp traş olduktan veya saçları kısalttıktan sonra ihramda iken haram olan her şey helâl olur. Bu durumda ihramlının kadınlara yaklaşmaktan başka güzel koku sürünmesi, elbise giymesi ve diğer şeyleri yapması caizdir. Bu birinci ihramdan çıkmasıdır. İkinci görüşe göre, cinsel ilişki dışındaki ihram yasaklarının kalkmasını sağlayan ilk tehallül ancak kurban kesmek ile olur.

Birinci görüşü destekleyen rivayetler şöyledir: İbn Abbâs: “Akabe Cemresi’ne taş attığınızda kadın dışındaki ihram yasaklarının tümü kalkar” buyurdu. Bir adam:

⁴¹⁶ Buhârî, **Sahîh**, Hac, II, 175, (1735).

⁴¹⁷ Mâlik, **Muvattâ**, Hac, III, 615, (1583); Beyhakî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Hac, V, 30, (9191); Dârekutnî, **Sünen**, Hac, III, 270, (2534).

⁴¹⁸ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 586, (15188).

⁴¹⁹ **Aynı Eser**, VIII, 444, (14602).

⁴²⁰ **Aynı Eser**, VIII, 446, (14614).

“koku yasağı da kalkar mı?” diye sorunca İbn Abbâs: “Bense Rasulü Allah (s.a.v.)’i başına misk sörerken gördüm, misk koku değil midir?” dedi.⁴²¹

İkinci görüşü destekleyen rivayetler ise şöyledir: İbn Abbâs’a bir adam gelerek: “...Kurban kesmezden önce mi tıraş olayım yoksa sonra mı?” İbn Abbâs: “bu soruların cevabını Allah’ın kitabından al çünkü O, öğrenilmeye daha layıktır” dedi. Allah, Bakara süresinde şöyle buyurur: “...kurbanlık yerine varıncaya kadar başınızı traş etmeyin...”⁴²² Kurbanlık traştan öncedir...⁴²³

İhramda vefat eden kişiye ilgili olarak, İbn Abbâs’a göre, ihramda vefat eden kişinin başı ve ayakları örtünmez, O kişiye koku sürünmez, ihramıyla defnedilir. Bu konuyla ilgili İbn Abbâs: “İhramlı ihramda vefat edince, başı örtünmez ta ki rabbisinin huzuruna ihramlı olarak gitsin”⁴²⁴ buyurdu.

İbn Abbâs şöyle demiştir: Bir adam Arafat’ta vakfe ederken ansızın devesinden düştü. Düşer düşmez deve onun boynunu kırdı. Peygamber (s.a.v.): “Bu adamı su ve sidr ile yıkayınız ve iki ihram bezi içinde kefenleyiniz. Ona koku sürmeyiniz; başına bez de sarmayınız. Çünkü bu ihrâmlı hacı kıyamet gününde Lebbeyk, Allâhumme lebbeyk... diyerek diriltilecektir” buyurdu.⁴²⁵

3.2.19 Unutarak veya Bilmeyerek Birbirinden Önce Yapılan Nüsükler

İbn Abbâs’tan rivayet edilen hadiste Hz. Peygamber, Veda Haccı sırasında Minâ’da insanların gelip kendisine sorular sormaları için devesi üzerinde durmuştu. Adamın birisi geldi ve şunu sordu: “Kurban kesmezden önce tıraş oldum. Ne yapacağımı bilemiyorum?” Rasûlullah ona şu cevabı verdi: “Kurban kes, herhangi bir güçlük yok.” Sonra, başka birisi geldi ve “Şeytan taşlamazdan önce kurban kestim?” dedi. Rasûlullah buna “Şeytan taşlamasını yap, herhangi bir güçlük yok” cevabını verdi. Başka biri de gelip “Şeytan taşlamadan Beyti tavaf ettim” deyince, “Taşları at, bir güçlük yok” dedi. Rasûlullah (s.a.v.), insanların unutarak veya bilmeyerek bu gibi bazı

⁴²¹ Nesâî, **Sünen**, Menâsik, V, 305, (3084); İbn Mâce, **Sünen**, Menâsik, II, 1011, (3041); İbn Hanbel, **Müsned**, IV, 5, (2090); Beyhakî, **Aynı Eser**, Hac, V, 204, (10294).

⁴²² Bakara, 2/196.

⁴²³ Beyhakî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Tahâret, I, 85, (408).

⁴²⁴ **Aynı Eser**, Hac, III, 394, (6894).

⁴²⁵ Buhârî, **Sahîh**, Cenâiz, II, 75, (1265); Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 865, (1206).

birbirinden önce yaptıkları işlemler hakkında sorduklarım hep “Yap, bir güçlük yok” şeklinde cevaplandırdı.⁴²⁶

3.2.20 Muhassab’da Bir Süre Dinlenmek

Hac sonunda Mina’dan dönüşte, Mekke girişinde, Cennetü’l-muallâ civarında, Muhassab⁴²⁷ denilen vadide bir süre dinlenmek (tahsib), bazı alimlere göre sünnet-i kifâye, bazılarına göre ise müstehaptır. Ancak İbn Abbâs’a göre, Rasûlullah (s.a.s.), bu mekânda ibadet amacıyla beklememiştir. Bu konuda İbn Abbâs, şöyle buyurmuştur: “Muhassab denilen vadide beklemenin özel bir anlamı yoktur O da Rasûlullah (s.a.s.)’ın konakladığı yerlerden biridir.”⁴²⁸

3.2.21 İhramlı İçin Yasak Olan ve Yasak Olmayan İşler

3.2.21.1 Dikişli Elbise Giymek

İhramda olan kimse don ve ayakkabı giyemez. Çoğunluğu oluşturan İslam hukukçuları, terlik bulamayan kimsenin aşık kemikleri dışarda kalacak şekilde kesilen ayakkabıyı giyebildiği görüşündedir.

İbn Abbâs şöyle demiştir ben, Rasûlullahın hutbe okurken, ihramlıyı kastederek: “Don giymek gömlek bulamıyana, mest giymek de ayakkabı bulamayana, caizdir”⁴²⁹ dediğini işittim.

Bu hadisin zahirinden anlaşıldığına göre kişi eğer ruba bulmazsa don giyebilir, terlik bulamaz ise boğazı kesilmeyen ayakkabıyı da giyebilir.

3.2.21.2 Tırnakları Kısaltmak, Kılları Traş Etmek veya Kısaltmak

İbn Abbâs’a göre tırnakları kısaltmak, baştaki ve vücuttaki kılları traş etmek, kısaltmak veya herhangi bir yolla gidermek zinet oduğu için ihram yasaklarındandır.

⁴²⁶ Aynı Eser, Hac, II, 175, (1736); Ebu Dâvud, **Sünen**, Menâsik, II, 149, (1985); İbn Habbân, **Sahih**, IX, 190, (3878).

⁴²⁷ Bu yere “Ebtah”, “Batha” veya “Hasba” da denilmektedir.

⁴²⁸ Buhârî, **Sahih**, Hac, II, 181, (1766); Müslim, **Sahih**, Hac, II, 952, (1312).

⁴²⁹ Müslim, **Sahih**, Aynı Yer, II, 835, (1178).

Ancak İbn Abbâs'a göre, göz kirpikleri ihramlıyı rahatsız ederse, fidye vermeden onları gidermek caizdir.⁴³⁰

İbn Abbâs'a göre ihramlının tırnağının kırılması durumunda, onu koparıp atmak fidyesiz olarak caizdir. Eğer kıllar kaldığında zarar veriyorsa, onları gidermek caiz olup fidye vermesi gerekir.⁴³¹ Zira Allahu Teâlâ şöyle buyurmuştur: "İçinizde hasta olan veya başından rahatsız olan varsa fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi gerekir."⁴³²

3.2.21.3 Cinsî Birleşme

İhramda iken sakınılması gereken şeylerden biri kadınlara yaklaşımdır. Zira Cenâb-ı Hak; "Hac'da ne cima, ne cima'â yol açan diğer çirkinlikler ne de çekişip didişmeler yoktur"⁴³³ buyurmuştur. İbn Abbâs'a göre, Arafat Vakfesinden önce cima' eden kimsenin haccı bozulur ve kendisine hem fidye, hem kaza lâzım gelir. Ancak Arafat Vakfesinden sonra ve rükün olan Tavâfü'l-İfâda'yı yapmadan önce cima' etmekle hac fesada gitmez.⁴³⁴

Bu konuda İbn Abbâs'a, "Bayram günü tavaftan önce eşiyile cima' eden kişinin durumu soruldu?", İbn Abbâs: "Aralarında bir deve kesmeleri gerekir, gelecek yıl haclarını kaza etmeleri de gerekmez" dedi.⁴³⁵ Yine bir adam İbn Abbâs'a gelerek 'Ben tavaftan önce eşimle yattım, bana ne gerekir?' dedi. İbn Abbâs da 'yanında bir şey varmı diye sordu?', O da evet ben varlıklı biriyim' değince İbn Abbâs; 'semiz bir deveyi kes fakirlere dağıt'⁴³⁶ dedi.

İbn Abbâs'a göre ihramlı olan kişinin kadına şehvetle bakıp inzal olması durumunda kendisine fidye gerekir. Ancak gelecek yıl haccını kaza etmesi gerekmez.⁴³⁷

⁴³⁰ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 202, (13603).

⁴³¹ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, V, 488, (10356); Firûz Âbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs*, S. 34; Ali b. Ahmed Ebu Muhammed İbn Hazm, **el-Muhallâ**, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut VII, 245.

⁴³² Bakara, 2/196.

⁴³³ Bakâra, 2/197.

⁴³⁴ Kal'acî, **Mevsûat'u Fikhî Abdullah b. Abbâs**, I, 390.

⁴³⁵ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, V, 171, (10083).

⁴³⁶ **Aynı Eser**, Hac, V, 171, (10081).

⁴³⁷ İbn Kuddâme, **el-Muğnî**, III, 332.

İbn Abbâs'a göre Haccı fasit olan kişi bu durumda haccına devam eder. Üzerine, bir deve kesmesi ve gelecek yıl haccı kaza etmesi gerekir. Eğer kadın ihramlı olup, cimâya rıza göstermişse ona da hacca devam edip gelecek sene kaza etmesi gerekir. Bir adam İbn Abbâs'a gelerek şöyle dedi: 'Ben Tavaftan önce eşimle yattım bana ne gerekir?', İbn Abbâs; "Eğer eşin ihramlı olup, cimâya rıza göstermişse her birinizin güzel birer deve kesmesi gerekir, ancak eşin cimâya rıza göstermemişse sadece senin güzel bir deve kesmen gerekir. dedi."⁴³⁸ Ali İbn Ebu Talha, İbn Abbâs'tan Hac'ın tamamlanması konusunda şöyle dediğini nakleder: Kim hac veya umre kasdıyla ihrama girse, onları tamamlayıncaya kadar ihramdan çıkması helâl olmaz. Haccın tamamlanması, kurban kesmektir. Son cemrede taş atıp Beytullah'ı tavaf ettikten sonra Safa ve Merve'de sa'y edince helâl olur.⁴³⁹

İbn Abbâs'a göre, eşiyle cima' edip haccı bozulan kişinin, gelecek yıl eşiyle haccı kaza ederken, eşiyle cima' ettiği yere gelince, birbirlerinden ayrılıp hacclarını ayrı olarak tamamlamaları gerekir. İbn Abbâs, bu durumda olan bir kişiye: "Haccınızı tamamlayıp memleketinize dönün, seneye hac için çıkın, eşinizle beraber olduğunuz yere gelince, birbirinizden ayrılıp hacclarınızı ayrı olarak tamamlayın, sonra birer hedy kesin"⁴⁴⁰ buyurmuştur.

3.2.21.4 İhramlıyken Diş Çektirme, Çıban Deşme vb. Durumlar

İbn Abbâs, ihramlının öğütücü dişlerini çekmesinde ve cerahatlenmiş sivilceyi deşmesinde bir sakınca görmemiştir.

Konu ile ilgili rivayet şu şekildedir: İbn Abbâs: "İhramlı öğütücü dişlerini çekebilir ve cerahatlenmiş sivilceyi deşebilir."⁴⁴¹

3.2.21.5 İhramlının Saçını Bağlaması

İbn Abbâs, ihramlının saçını bağlamasında bir sakınca, görmemiştir.

⁴³⁸ Beyhakî, **Aynı Eser**, Hac, V, 168, (10070).

⁴³⁹ İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm**, I, 531.

⁴⁴⁰ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, V, 167, (10064).

⁴⁴¹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 56, (12920).

Konu ile ilgili rivayet şu şekildedir: Abdurrahman b. Yesar şöyle dedi: “Ben İbn Abbâs’ı ihramlı iken saçını bağladığını gördüm.”⁴⁴²

3.2.21.6 İhramlı Kadının Yüzünü Örtmesi

Âlimler, İhramda kadının yüzünü örtmesinin caiz olup olmadığına ihtilâf etmişlerdir. Bazı sahabeler, çenden yukarısının yüzden sayılması hasebiyle için ihramda örtülemeyeceği görüşündedir.

İbn Abbâs ve bir kısım sahabe ise, “ihramda olan kişi, aşağıdan yukarıya doğru kaşlarına kadar yüzünü örtebilir” demişlerdir.⁴⁴³

3.2.21.7 İhramlının Yıkılması

Ulema, kişinin ihtilâm olması durumunda başını yıkayabileceği konusunda müttefiktir. Normal olarak baş yıkamanın hükmünde ise ihtilâf etmişlerdir. İbn Abbâs’a göre ihramlının başını yıkamasında bir sakınca yoktur.

Konu ile ilgili rivâyetlerden biri, İmam Mâlik’in İbn Cübeyr’den rivayet ettiği bir hadistir. Bu hadise göre Abdullah b. Cübeyr, “İbn Abbâs ile Misver b. Mahreme, ihramlı kişinin başını yıkayıp yıkamamasında ihtilâf ettiler. İbn Abbâs, ‘İhramdaki adam başını yıkayabilir’ dedi. Misver ‘Yıkayamaz’, dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs, beni Ebû Eyyûb el-Ensârî’ye gönderdi. Ebû Eyyûb’un yanına vardığımda onu, bir libasa örtünmüş olarak başını yıkar gördüm ve ona selâm verdim. Ebû Eyyûb ‘Kimdir o gelen?’, dedi. Ben, ‘Abdullah b. Cübeyr’im’. İbn Abbâs beni, ‘Rasûlullah (s.a.s) başını nasıl yıkardı?’ diye sormak için sana gönderdi dedim. Bunun üzerine elini libası üstüne koyup başı bana görününceye kadar bana doğru eğildi ve birisine, ‘Başıma su dök’ dedi. Adam da döktü. O da her iki elini başının üstünde ileri geri götürüp getirdi ve sonra, ‘Rasûlullah (s.a.s)’ın başını böylece yıkadığını gördüm’ dedi.⁴⁴⁴

Rivayete göre, İbn Abbâs, ihramlı olduğu halde Cuhfe’de bir hamama girdi. Kendisine “ihramlı olduğun halde hamama mı giriyorsun?” diye sorulduğunda, İbn

⁴⁴² Aynı Eser, VIII, 166, (13452).

⁴⁴³ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehîd**, II, 164.

⁴⁴⁴ Buhârî, **Sahîh**, İhsâr, III, 16, (1840); Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 864, (1205).

Abbâs; “Allahu Teâlâ kirlerimizi temizlemek konusunda bize bir yasak koymamıştır,”⁴⁴⁵ dedi.

3.2.21.8 Harem-i Şerifte Ağaç Kesmek

İhramlıya ve ihramlı olmayana insanların dikmediği ağaçları ve izhır (kokulu boya otu) ve sinameki bitkileri dışında kuru kalan otları kesmek haramdır. İzhır ve sinameki otlarını kesmek, sökmek ve telef etmek mubahtır.

Konu ile ilgili olarak Buhârî'nin İbn Abbâs'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbâs “Rasulullah Mekke'nin fethi gününde şöyle buyurdu : “Şüphesiz bu yer mukaddestir. Bu yerin dikenini kesilmez, kuru otları kesilmez, avı ürkütülmez, kayıp eşyası sahibini tanıyandan başkası tarafından alınamaz.” Abbâs; “İzhır müstesna. Çünkü biz onu evlerimize ve kabirlerimize koyuyoruz,” deyince, Rasûlullah; “İzhır müstesnadır,”⁴⁴⁶ buyurdular.

3.2.21.9 Ehli Hayvanların Kesilmesi

İbn Abbâs, ihramlı iken ehlî hayvanların kesilmesinde bir mahzur görmemiştir. Konu ile ilgili rivayete göre İbn Abbâs, ihramlı iken İkrime ye deveyi boğazlamasını emretmiş. Bunun üzerine İkrime deveyi boğazlamıştır.⁴⁴⁷

3.2.21.10 Avlanma

İhramlının avlanma yasağı hakkında icma' vardır. Zira Cenâb-ı Hak, “Ey iman edenler! Siz ihramlı iken av öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse kendisine bir ceza vardır. O ceza da, öldürdüğüne benzer bir davar olup, öldürülenin emsali olduğuna içinizden iki âdil kişinin karar vermesi gerekir. Ceza, Kâbe'ye ulaşır orada kesilecek bir kurbanlıktır. Yahut fakirleri doyurmak yahut onun dengi oruç tutmak şeklinde bir keffarettir, ta ki işlediğinin vebalini tatsın.”⁴⁴⁸, “İhramda bulunduğunuz müddetçe kara avı size haram kılınmıştır.”⁴⁴⁹ buyurmuştur. İbn Ebu Hatim der ki: Babam bize Abdullah İbn Abbâs'dan nakletti ki; “O ceza da, öldürdüğüne benzer bir

⁴⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 550, (15016).

⁴⁴⁶ Buhârî, **Sahîh**, Hac, IV, 104, (3189).

⁴⁴⁷ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, Hac, V, 212, (10353).

⁴⁴⁸ Mâide, 5/95.

⁴⁴⁹ Mâide, 5/96.

davar olup, öldürülenin emsali olduğuna içinizden iki âdil kişinin karar vermesi gerekir. Ceza, Kâbe'ye ulaşır orada kesilecek bir kurbanlıktır. Yahut fakirleri doyurmak yahut onun dengi oruç tutmak şeklinde bir keffarettir, ta ki işlediğinin vebalini tatsın”⁴⁵⁰ ayeti konusunda şöyle demiştir: İhrâmlı olan kişi; avı öldürürse, öldürdüğünün eşi bir hayvan ceza olarak verilir. Eğer benzeri hayvan bulunursa, o kesilip sadaka olarak dağıtılır. Eğer bulunmazsa, değerinin ne ettiği araştırılır, sonra o değer ne kadar yemek parası tuttuğu belirtilir ve her yarım sâ' için bir gün oruç tutar. “Yahut düşkünlere yemek yedirmek şeklinde keffâret veya onun dengi oruç tutmaktır.”⁴⁵¹

Vâlibî, İbn Abbâs'tan naklen der ki: “Ey insanlar, Allah, görmeksizin gıyabında kendisinden korkanları ayırdetmek için elinizin ve mızraklarınızın ulaştığı avdan bir şeyle sizi deneyecek.”⁴⁵² ayeti konusunda İbn Abbâs şöyle demiştir: Bu, avın güçsüz ve küçük olanıdır. Allah Teâlâ onunla kullarını ihramda tecrübe eder. Hattâ ellerini uzatsalar onları yakalayabilirler. Ama Allah Teâlâ, onlara yaklaşmalarını yasaklamıştır.”⁴⁵³

3.2.21.10.1 Av Cezasında Sıralama

Yukarıdaki âyette sıralanan cezalar müretteb (sıralı) midir, yani âyette sıralanan sıraya göre mi lâzım gelirler, yoksa muhayyer (seçimli) midir, yani iki adil kimse bu cezalardan hangisini isterlerse onu seçebilirler mi? Bu konuda İbn Abbâs'tan her iki görüşü destekleyen rivayetler mevcuttur.

İbn Abbâs'tan gelen bir rivatete göre muhayyerdir, çünkü âyetteki (أو) EV harfi geçmektedir, bu harf YAHUT demektir. YAHUT ise muhayyerlik ifâde etmektedir.⁴⁵⁴ Rivayete göre İbn Abbâs, şöyle dedi: “Kurân'ı-Kerimde ne kadar (أو, أو) varsa bunlar muhayyerlik ifâde etmektedir, ne kadar da (فان لم يجد) varsa bunlar sıralanan sıraya göre tertib ifâde etmektedir.”⁴⁵⁵ İbn Abbâs'tan gelen başka bir rivatete ise, “ ilk olarak av'ın

⁴⁵⁰ Mâide, 5/95.

⁴⁵¹ Mâide, Aynı Yer.

⁴⁵² Mâide, 5/94.

⁴⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm*, III, 190.

⁴⁵⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kurân*, IV, 141.

⁴⁵⁵ Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, Yemin, X, 59, (20500); İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Yemin, VII, 593, (12595).

benzeri tayin edilir sonra bu hayvana değer biçilir sonra biçilen bu değerle taam alınıp fakirlere dağıtılır.”⁴⁵⁶

İbn Abbâs'tan cezanın müredeb (sıralı) olduğunu ifade eden rivayetler de mevcuttur: buna göre, kim bile bile bir avı öldürürse ona, ehli hayvanlardan, öldürdüğü avın kıymette dengi olan bir hayvan fidye vermesi gerekir, dengini bulmadığı takdirde kıymetin dengi olan yemek vermesi gerekir, yemek bulmadığı takdirde yemek yerine oruç lâzım gelir. Rivayete göre Mervan b. Hikem İbn Abbâs'a: “İhramda iken bir avı öldürüp bedelini bulamazsak buna ne dersin?” dedi. İbn Abbâs: “av'ın kıymetini gönderip mekke fakirlerine dağıtacaksın” dedi.⁴⁵⁷ Yine İbn Abbâs, “O ceza da, öldürdüğüne benzer bir davar olup...” ayetini şöyle tefsir eder: “öldürdüğünün eşi bir hayvan ceza olarak kıymet edilir, değerinin ne ettiği araştırılır, sonra o değer ne kadar yemek parası tuttuğu belirtilir ve her yarım sâ' için bir gün oruç tutar.”⁴⁵⁸

3.2.21.10.2 İhramlının Av Eti Yemesi

İhramlının başkası tarafından avlanan avın etini yemesinde ihtilâf edilmiştir. Kimisi “Mutlaka caizdir” demiştir. Kimisi “Mutlaka haramdır” demiştir, ki bu da İbn Abbâs, va bazı sahabelerin görüşüdür. İbn Abbâs'ın rivayetinde; “Peygamber (s.a.s) Efendimiz Ebva veyahut bir başka dereye iken kendisine bir yabani eşek hediye edildi ve fakat Efendimiz (s.a.s) bu hediyeyi sahibine geri verip, “Bunu sana, ihramda olduğumuz için geri verdik” buyurdu”⁴⁵⁹ denilmektedir.

İbn Abbâs'a ihramda iken av etinin hükmü soruldu? O, “İhramda bulunduğunuz müddetçe kara avı size haram kılınmıştır.”⁴⁶⁰ “ayetinde geçen hüküm mübhemdir” dedi.⁴⁶¹

3.2.21.10.3 Avlanmanın Tekrar Etmesi

İbn Abbâs, tekrar aynı günahı işleyene kefareti farz görmemektedir. Ona göre öldürme tekrarlandıkça ceza da tekrarlanmaz. Ona göre bu suç tekrarlanacak olursa, bu

⁴⁵⁶ Cessâs, **Aynı Eser**, IV, 141.

⁴⁵⁷ Beyhakî, **Aynı Eser**, Hac, V, 187, (10188); İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 467, (14704).

⁴⁵⁸ **Aynı Eser**, Hac, V, 186, (10184).

⁴⁵⁹ Buhârî, **Sahîh**, Cumâ, III, 13, (1825); Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 850, (1193).

⁴⁶⁰ Mâide, 5/96.

⁴⁶¹ Abdurrezzak, **Musannef**, IV, 428, (8330).

sefer günahkâr dünyevî ceza olan kefarete değil uhrevî ceza olan cehennem ateşine hak kazanır.

Ali İbn Ebu Talha, Abdullah İbn Abbâs'ın şöyle dediğini bildirir: Bir kimse ihrâmlı iken yanlışlıkla bir avı öldürürse, her öldürdüğü seferde aleyhine ceza hükmedilir. Eğer kasıtlı olarak öldürürse, ilk seferinde aleyhine ceza hükmedilir, tekrar yaparsa ona Allah senden intikamını alacaktır, denilir. Çünkü Allah (cc) böyle demiştir.⁴⁶²

İkrime'den nakledildiğine göre; Abdullah İbn Abbâs, bir avı öldürüp hakkında hüküm verildikten sonra, tekrar öldüren kişiyle ilgili olarak şöyle demiştir: Atrık onun hakkında ceza verilmez, Allah intikamını ondan alır.⁴⁶³

3.2.21.10.4 İhramlı'nın Yılan vb. Öldürmesi

İbn Abbâs, ihramlı'nın yılan ve benzeri zararlı hayvanların öldürülmesinde bir beis görmemiştir. Bu konuda İbn Abbâs, “İhramlının yılan ve çaylak'ı öldürmesinde bir beis yoktur.”⁴⁶⁴ buyurmuştur.

3.2.21.10.5 Yanlışlıkla Av Öldürmek

Alimler'in çoğu, ‘bilerek av öldüren kimseye nasıl ceza lâzım geliyorsa, yanlışlıkla öldüren kimseye de lâzım gelir’ demişler. İbn Abbâs ise, yanlışlıkla av öldüren kimseye ceza lâzım gelmediğini benimser. Çünkü yanlışlıkla işlenen suçlar cezayı gerektirmezler, ayrıca âyette “bile bile” kaydı vardır. İbn Abbâs, “yanlışlıkla av öldüren kimseye bir şey gerekmez”⁴⁶⁵ buyurmuştur.

3.2.21.10.6. Avcıya Avı Göstermek

İbn Abbâs'a göre, ihramlıya kara avını avlamak için yol göstermek de yasaktır. Ona göre eğer ihramlı bir kişi, ihramda olmayan bir avcıya avı gösterirse, ihramlıya fide gerekir avcıya bir şey gerekmez. İhramlı bir kadın İbn Abbâs'a gelerek, “ben avcıya bir tavşanı gösterdim” dedi. İbn Abbâs, “İçinizden iki adil kimsenin takdir

⁴⁶² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm*, III, 136.

⁴⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Menâsik, VIII, 768, (16011).

⁴⁶⁴ *Aynı Eser*, VIII, 557, (15051).

⁴⁶⁵ *Aynı Eser*, VIII, 669, (15530).

edeceği bir hayvan kesmen gerekir” dedi. Kadın, “hakemliğimi sen yap” deyince, bunun üzerine İbn Abbâs “Oğlak, marye veya kuzudan birisini seç”⁴⁶⁶ dedi.

3.2.21.10.7. Avlayan Kişinin Ceza Olarak Kesilecek Hayvan’ın Etini Yemesi

İbn Abbâs’a göre, ihramlı iken avlayan kişi, ihram yasaklarını işlediği için, fidye olarak kestiği hayvanın etinden yiyemez. Biri İbn Abbâs’a: “fidye olarak kestiğim hayvanın etinden yeyebilirmiyim?” dedi. İbn Abbâs: “fidye olarak kestiğin hayvanın etinden yeme” dedi.⁴⁶⁷

3.2.21.10.8. Ceza Olarak Kesilecek Hayvan Bulunmadığı Zaman Yapılacak İş ve Avlanma Cezalarından Örnekler

Ceylan: İbn Abbâs şöyle demiştir: “İhramlı, bir av öldürdüğü zaman üzerine ceza hükmü verilir. Eğer ceylan ve benzeri bir hayvan öldürmüştü Mekke’de boğazlanmak üzere bir koyun kesmesi gerekir. Eğer koyun bulamazsa altı miskin doyurur. Eğer yiyecek bulamazsa üç gün oruç tutar.”⁴⁶⁸

Çöl Faresi: İbn Abbâs, çöl faresi öldüren ihramlı için fidye olarak bir kuzuya hükmetmiştir.⁴⁶⁹

Deve Kuşu Yumurtası: Ebû Ömer, İbn Abbâs vasıtası ile Ka’b b. Ücre’den zayıf bir senetle Peygamber (s.a.s) Efendimiz’in, “deve kuşu’nun yumurtasını ihramda olan bir kimse aldığı zaman fiyatı lâzım gelir”⁴⁷⁰ buyurduğu rivayet etmiştir.

Güvercin Yumurtası: İbn Abbâs, güvercin yumurtası alan ihramlıya, yarım dirhem fidye’ye hükmetmiştir.⁴⁷¹

Sırtlan: İbn Abbâs, kendisine saldırmayan sırtlan’ı öldüren ihramlı için fidye olarak bir koç’a hükmetmiştir.⁴⁷²

⁴⁶⁶ Abdurrezzak, **Musannef**, IV, 436, (8355).

⁴⁶⁷ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 146, (13367).

⁴⁶⁸ Beyhakî, **Sünenü’l-Kübrâ**, V, 186, (10186).

⁴⁶⁹ Şevkânî, **Neylü’l-Evtâr**, V, 70.

⁴⁷⁰ Beyhakî, **Aynı Eser**, V, 208, (10316).

⁴⁷¹ İbn Ebî Şeybe, **Aynı Eser**, Aynı Yer, VIII, 650, (15448).

⁴⁷² Beyhakî, **Aynı Eser**, V, 183, (10162); İbn Ebî Şeybe, **Aynı Eser**, Menâsik, VIII, 337, (15448); Abdurrezzak, **Aynı Eser**, IV, 403, (8225).

Deve Kuşu, Yabanî Eşek: İhramlı deve kuşu, yabanî eşek vb. hayvan öldürmüşse, üzerine bir deve kesmesi gerekir. Eğer deve bulamazsa otuz fakir doyurur. Bunu da bulamazsa, otuz gün oruç tutar. Yiyecek, fakirlere karınlarını doyuracak şekilde birer mûd olarak verilir.”⁴⁷³

Güvercin: İbn Abbâs, güvercin avlayan ihramlı için fidye olarak bir koyuna hükmetmiştir.⁴⁷⁴

Zebra: İbn Abbâs, zebra öldüren ihramlı için fidye olarak bir deveye hükmetmiştir.⁴⁷⁵

Çekirge: İbn Abbâs, “bir çekirgenin fidyenin bir hurma olduğuna,”⁴⁷⁶ Başka bir seferde “bir avuç buğday olduğuna”⁴⁷⁷ hükmetmiştir. Başka bir rivayete İbn Abbâs’a çekirge’nin hükmü soruldu, O, çekirgenin de yasaklardan olduğunu söyleyince, ravi, ya da orada bulunanlardan biri, İbn Abbâs’a: “fakat senin halkın haremde onları eziyorlar” dedi. İbn Abbâs, “onlar bilmiyorlar” dedi.⁴⁷⁸

Bıldırcın, Kumru, Keklik: İbn Abbâs, bıldırcın, kumru, keklik vb. avlayan ihramlıya fidye olarak bir koyuna hükmetmiştir.⁴⁷⁹

Tavşan: Bir adam İbn Abbâs’a: İhramlı iken bir tavşan öldürdüğünü, bunun fidyenin ne olduğunu sordu? İbn Abbâs: O, dört ayak üzerinde yürür, kuzu da dört ayak üzerinde yürür, O, ağaçtan otlar, kuzu da ağaçtan otlar, O, geviş getirir, kuzu da geviş getirir, onun yerine bir kuzu fidye olarak ver.⁴⁸⁰ Başka bir rivayette İbn Abbâs, tavşan’ın fidyesi için oğlak, merye veya kuzu’dan herhangi birisinin fidye olarak kesilmesine hükmetti.⁴⁸¹

⁴⁷³ Beyhakî, **Aynı Eser**, V, 186, (10186).

⁴⁷⁴ Yahya b. Şeref Ebû Zekeriyâ Nevevî, **el-Mecmû’ Şerhü’l-Mühezzeb**, I-XX, Dârü’l-Fikr, ty. VII, 440.

⁴⁷⁵ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Âzîm**, III, 195.

⁴⁷⁶ Abdurrezzak, **Musannef**, IV, 411, (8250).

⁴⁷⁷ **Aynı Eser**, IV, 409, (8244).

⁴⁷⁸ **Aynı Eser**, IV, 409, (8243).

⁴⁷⁹ **Aynı Eser**, IV, 417, (8281).

⁴⁸⁰ Beyhakî, **Aynı Eser**, V, 184, (10170).

⁴⁸¹ Abdurrezzak, **Aynı Eser**, IV, 436, (8355).

Kertenkele: İbn Abbâs, kertenkele öldüren ihramlı için, fidyе olarak bir sadakaya hükmetti.⁴⁸²

Yaban Keçisi: İhramlı, yaban keçisi ve benzeri hayvanları öldürmüşse üzerine bir sığır kesmesi gerekir. Eğer sığır bulamazsa yirmi miskin doyurur. Eğer yiyecek bulamazsa yirmi gün oruç tutar.⁴⁸³

3.2.21.11 İhramlının Nikâhı

İhramda evlenmenin, yani nikâh akdini yapmanın haram olup olmadığına ihtilâf edilmiştir. İhramda evlenmenin cevazına hükmedenlerin mesnedi İbn Abbâs'ın "Rasûlullah (s.a.s) ihramda iken Hz. Meymûne ile evlendi"⁴⁸⁴ mealindeki hadisidir.

Yine İbn Abbâs, "İhramlının evlenmesinde bir beis yoktur."⁴⁸⁵ buyurmuştur.

3.2.21.12 İhramda Ticaret Yapmak, Kira Almak veya Vermek

İbn Abbâs'a göre, hacca gidenlerin hac esnasında, hac ve umreyle ilgili görevleri eda ederken ticaret yapmaları, kira alma veya vermelerinde bir sakınca yoktur.

Zira İbn Abbâs şöyle demiştir: "İnsanlar İslâmiyet'in ilk yıllarında (yani haccın farz kılındığı ilk yıllarda) Mina'da, Arafat'ta, Zülmecaz panayırında ve hacıların toplandıkları yerlerde alış-veriş yapıyorlardı. Ancak ihrama girdikten sonra alış veriş yapmaktan korkmuşlardı da, bunun üzerine Allahü Teâlâ; "Rabbinizden (hac mevsiminde) ihsan istemenizde bir mahzur yoktur."⁴⁸⁶ mealindeki âyeti celileyi indirdi."⁴⁸⁷

İbn Abbâs'dan rivayet olduğuna göre; "Rabbinizden ihsan istemenizde bir mahzur yoktur"⁴⁸⁸ ayeti hakkında şöyle demiştir: "Hacılar Mina'da ticaret

⁴⁸² Abdurrezzak, **Musannef**, IV, 447, (8396).

⁴⁸³ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, V, 186, (10186).

⁴⁸⁴ Nesâî, **Sünen**, Nikâh, VI, 396, (3273); İbn Hanbel, **Müsned**, IV, 130, (2273).

⁴⁸⁵ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 92, (13122).

⁴⁸⁶ Bakara, 2/198.

⁴⁸⁷ Ebu Dâvud, **Sünen**, Menâsik, II, 75, (1736).

⁴⁸⁸ Bakara, 2/198.

yapmıyorlardı. Bu ayetle, Arafat'tan indikleri zaman ticaret yapmaları mubah kılındı.⁴⁸⁹

Yine İbn Abbâs'dan rivayet olduğuna göre bir adam İbn Abbâs'a "Bu adamlara, ücret karşılığında hizmet vermek üzere hacca gidiyorum. Bununla beraber hac vazifelerimi de yapıyorum. Benim haccım kabul mü?" diye sordu. İbn Abbâs cevaben; "Evet" dedi ve "Onlara çalıştıklarından bir hisse vardır. Allah hesabı çabuk olandır."⁴⁹⁰ âyetini okudu.⁴⁹¹

3.2.21.13 Aynaya Bakmak, Yağla Tedavi ve Güzel Kokulu Bitki Koklamak

İbn Abbâs, ihramlının reyhan koklaması, aynaya bakması, yenilebilir (temiz) şeylerle tedavi olmasında bir sakınca görmemiştir. Buhârî'nin İbn Abbâs'dan rivayet ettiğine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: "ihramlı, reyhan koklar, aynaya bakar, zeytinyağı ve içyağı ile tedavi olabilir."⁴⁹² Yine İbn Abbâs, "ihramlı yenilen şeylerle tedavi olabilir."⁴⁹³ demiştir.

3.2.21.14 Koku Sürünmek

İhrama girmezden önce koku sürünen kimsenin hükmünde -koku devam ettiği için- ihtilâf edip kimisi bunu mekruh, kimisi caiz görmüştür. İbn Abbâs, bunu câiz görenlerdendir.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: Ebu Sa'd şöyle rivâyet etti: "Ben İbn Abbâs'ı ihramlı iken, saçına ve sakalına rubbî'ye benzer bir koku sürmüş olduğunu gördüm."⁴⁹⁴ Uyeyne b. Abdurrahman'ın babası şöyle rivâyet etti: "İbn Abbâs'a ihramlı iken koku sürünmenin hükmünü sordum, O dedi ki: Ben ihramdan önce başıma koku sürer ve bu kokunun ihramdan sonra devam etmesini severim"⁴⁹⁵

⁴⁸⁹ Ebu Dâvud, **Aynı Eser**, Menâsik, II, 75, (1733).

⁴⁹⁰ Bakara, 2/202.

⁴⁹¹ Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, IV, 333, (8917).

⁴⁹² Buhârî, **Sahîh**, Hac, II, 136, (1536-1537).

⁴⁹³ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 83, (13078).

⁴⁹⁴ Beyhakî, **Ma'rifetü's-Sünen Ve'l-Âsâr**, Menâsik, VII, 112, (9474).

⁴⁹⁵ Beyhakî, **Aynı Eser**, V, 35, (9233).

3.2.21.15 İhramlının Beline Para Kesesi Bağlaması ve Yüzük Takması

İbn Abbâs; “ihramlının para kesesi ve yüzük takmasında bir beis yoktur.”⁴⁹⁶ demiştir.

3.2.21.16 Sürme Kullanmak

İbn Abbâs, kokusuz sürmenin süs için değil de tedavi için caiz olduğuna hükmetmiştir.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: İbn Abbâs şöyle demiştir: “İhramlı, gözü ağrıdığı zaman sürme çekebilir, ancak kokulu bir şeyle sürme çekmesin”⁴⁹⁷

3.2.21.17 Kene, Sinek vb. Öldürmek

İbn Abbâs şöyle demiştir: “İhramlının büyük ve küçük kene öldürmesinde bir beis yoktur.”⁴⁹⁸ İbn Abbâs’a göre, İhramlının deveden keneleri çekip alması caizdir. İkrime’den rivayet olduğuna göre; İbn Abbâs ona ihramlı iken deveden keneleri çekip atmasını emretti. İkrime bunu hoş görmeyince, İbn Abbâs ona, “Kalk deveyi boğazla” dedi. Bunun üzerine İkrime deveyi boğazladı. İbn Abbâs da ona; “Annesi olmayası insan, devedeki nice büyük-küçük keneleri öldürdün.”⁴⁹⁹ dedi.

3.2.22 Harem

Sözlükte “yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz” mânasına gelen harem kelimesi haram ile eş anlamlıdır. Terim olarak Mekke ve Medine’nin, sınırları Hz. Peygamber tarafından çizilen çevresi için kullanılır. Bu bölgelere harem adının verilmesi, zararlılar dışındaki canlılarının öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasındandır. Bundan dolayı Mekke’ye el-Beledü’l-Harâm denildiği gibi Kâbe el-Beytü’l-harâm, çevresindeki mescid de el-Mescidü’l-Harâm diye anılmaktadır. Mekke

⁴⁹⁶ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 701, (15695).

⁴⁹⁷ İbn Ebî Şeybe, **Aynı Eser**, Menâsik, VIII, 563, (15084).

⁴⁹⁸ Beyhakî, **Ma’rifetü’s-Sünen Ve’l-Âsâr**, **Menâsik**, VII, 478, (10766).

⁴⁹⁹ Beyhakî, **Sünenü’l-Kübrâ**, Hac, V, 212, (10353).

hareminin dışında kalan bölgeye ise Harem'deki yasakların buralarda kalkması sebebiyle "Hil" denilmiştir.⁵⁰⁰

İbn Abbâs'ın rivayetine göre Hz. Peygamber Mekke'nin fethedildiği gün yaptığı bir konuşmada, Allah'ın bu beldeyi yerleri ve göğü yarattığı gün haram kıldığını ve kıyamete kadar da haram kalacağını belirtmiştir.⁵⁰¹

3.2.22.1 Harem'deki Buluntu Eşyanın Hükümü (لفظة)

Harem'deki buluntu eşyanın (lukata) hükmünde de fakihler arasında görüş ayrılığı vardır. İbn Abbâs'a göre bu konuda Harem'in içiyle dışı arasında fark yoktur; sahiplenmek niyetiyle olmaksızın bütün eşyanın bulunduğu yerden alınması caizdir.⁵⁰² Buluntu eşyanın sahibinin veya vekilinin hac, umre ve ticaret gibi vesilelerle ileriki bir tarihte çıkıp gelmesi muhtemeldir.

3.2.22.2 Harem'deki Evlerin Satılması veya Kiraya Verilmesi

Harem'deki evlerin kiraya verilmesi, İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre caiz değildir. İbn Abbâs, "Mekkeliler'in müsafirlerden harem'deki evlerinin kirasını almaları uygun değildir."⁵⁰³

İbn Abbâs, "Yerli ve taşralı bütün insanlara eşit kıldığımız Mescid-i Harâm'dan onları alıkoymaya kalkanlar -şunu bilmelidirler ki- kim orada zulümle haktan sapmak isterse ona acı azaptan tattırırız"⁵⁰⁴ mealindeki âyetin, Mekke'nin yerlileriyle dışarıdan gelenler arasında ikamet hakkı bakımından eşitlik bulunduğu işaret ettiği görülmüştür.⁵⁰⁵

3.2.22.3 Harem'de İşlenen Sevap ve Günahların Karşılığı

Harem'in hususiyetlerinden biri de orada işlenen sevap ve günahların karşılığının kat kat görüleceğidir. Birçok hadis mecmuasında yer alan bir hadiste, Mescid-i Nebevi'de kılınan namazın Mescid-i Haram hariç diğer yerlerde kılınan

⁵⁰⁰ Ögüt, "Harem", DİA, XVI, 127.

⁵⁰¹ Buhârî, *Sahîh*, Sayd, III, 14, (1834).

⁵⁰² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 360.

⁵⁰³ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kurân*, V, 61.

⁵⁰⁴ Hac, 22/25.

⁵⁰⁵ Ögüt, "Harem", DİA, XVI, 131.

namazlardan bin kat daha faziletli olduğu haber verilirken,⁵⁰⁶ İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, Mücâhid ve Ahmed b. Hanbel gibi fakihler, Harem sınırları içinde işlenen günahların da katlanarak cezalandırılacağını söylemişlerdir. Hatta İbn Abbâs, Mekke'yi terkedip Taife yerleşmesine gerekçe olarak bunu göstermiştir.⁵⁰⁷

3.2.22.4 Harem Bölgesindeki Taş ve Toprağın Bölge Dışına Çıkarılması

Harem bölgesindeki taş ve toprağın bölge dışına çıkarılması konusunda İbn Abbâs'tan farklı görüşler nakledilmiştir. Ona isnat edilen bir görüş göre İbn Abbâs, taş, toprak ve topraktan yapılan nesnelere Harem sınırları dışına çıkarılmasını mubah saymıştır.⁵⁰⁸ Ona isnat edilen başka bir görüşe göre ise harem bölgesindeki taş ve toprağın bölge dışına çıkarılması mekruhtur.⁵⁰⁹

Harem bölgesindeki taş ve toprağın bölge dışına çıkarılması yasağı, bir taraftan insanları içinde buldukları manevî ortama uyum göstermeye, beşerî zaaf ve kayıtsızlıklardan uzaklaşarak bu ortamın feyiz ve bereketinden mümkün olduğu ölçüde faydalanmaya hazırlayıcı bir tedbir olarak açıklamak mümkündür. Diğer taraftan bölgedeki tabii güzelliği ve dengeyi, bilhassa hac mevsiminde dünyanın çeşitli yörelerinden gelen farklı kültürlere sahip yoğun nüfusun tahribinden korumak ve bu alışkanlığı ülkelerine döndüklerinde de devam ettirmelerini sağlamak gayesiyle açıklanmalıdır.

3.2.23 Hac'ın Eda Şekli

Fakihler, hac çeşitleri arasında hangisinin, yani ifrad mı, temettü' mü, yoksa kıran haccının mı daha üstün olduğunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâfin sebebi de, Peygamber (s.a.s) Efendimiz'in hangisini yaptığında ihtilâf etmeleridir.

3.2.23.1 İfrâd

İfrad haccı umresiz yapılan hacdir. Sadece hac ibadeti yapıldığı için “umresiz hac” anlamında olmak üzere bu ad verilmiştir. Hac ayları içinde, hacdan önce umre

⁵⁰⁶ Buhârî, **Sahîh**, Tatu'vü', II, 60, (1190); Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 1012, (1394); Tirmizî, **Sünen**, Salât, II, 147, (325); Nesâî, **Sünen**, Mesâcid, V, 234, (2898); Mâlik, **Muvattâ**, Salâ, II, 275, (670).

⁵⁰⁷ Öğüt, **Aynı Eser**, DİA, XVI, 128.

⁵⁰⁸ **Aynı Eser**, DİA, XVI, 130.

⁵⁰⁹ Kal'acî, **Mevsûat'u Fikhî Abdullah b. Abbâs**, I, 415.

yapmayıp, sadece hac niyetiyle ihrama girerek hac menâsikini eda edenler, ifrad haccı yapmış olurlar. İster mîkât sınırı dışında ister içinde ikamet etsin, herkes ifrad haccı yapabilir.⁵¹⁰

3.2.23.2 Kırân

Kıran haccı, her ikisine birlikte niyet edilerek aynı yılın hac ayları içinde umre ve haccı bir İhramda birleştirmektir. Hac ve umre tek ihramla yapıldığı için “birleştirmeli hac” anlamında bu adı almıştır. Umre ve hacca, ikisine birden niyet edip umreyi yaptıktan sonra ihramdan çıkmadan, aynı ihramla hac menâsikini de tamamlayan Afakiler “kıran haccı” yapmış olurlar.⁵¹¹

Peygamber (s.a.s) Efendimiz’in kıran yapıp yapmadığı konusunda İhtilaf edilmiştir.

Peygamber (s.a.s) Efendimiz’in kıran yaptığını, yani umre ile haccı birlikte yaptığını söyleyenlerin dayandıkları hadisler ise çoktur. Biri İbn Abbâs’ın Hz. Ömer’den rivayet ettiği “Rasûlullah (s.a.s) Vadi’l-Akik’de iken, “Bana bu gece Rabbim tarafından bir gelen oldu ve ‘Bu mübarek vadide namaz kıl ve Umre için de hacca niyet ettim, de’ dedi” diye buyurduğunu işittim”⁵¹² hadisidir.

İbn Abbâs’a göre, kırân haccı için ihrama giren kişiye, hem hac hem umre için tek bir tavaf ve sa’y yeterlidir. Bu konuda İbn Abbâs: “Safa ve Merve arasında ilk tavafın ikisine kâfi gelir.”⁵¹³ buyurmuştur.

İbn Abbâs’a göre, kırân haccı için ihrama giren kişiye dem (koyun veya keçi kesmek) gerekir, buna gücü yetmiyorsa üç gün hacda, yedi gün evine döndüğü zaman olmak üzere on gün oruç tutar. Bir kişi İbn Abbâs’a gelerek şöyle dedi: “ben hacc’ı ve umreyi birleştirdim (hacc’ı Kırân için ihrama girdim)” İbn Abbâs: “Sende ne kadar para var?” dedi. O, “kırk dirhem” dedi. İbn Abbâs: “bunda fazlalık yok, hayvanın yemi için

⁵¹⁰ DİB, **İlmihal**, I, 549.

⁵¹¹ **Aynı Eser.**

⁵¹² Buhârî, **Sahîh**, Müzâra’â, III, 107, (2337).

⁵¹³ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VII, 174.

on, iâşen için on, giyim için on, arkadaşları karşılaman için on”⁵¹⁴ dedi. Bu şekilde onun dem yerine oruç tutabileceğini ifade etti.

3.2.23.3 Temettü’

Temettü’, istifade etmek anlamına gelir. Temettü’ haccı aynı yılın hac ayları içinde, umre ve haccı ayrı ayrı niyet ve ihramla yapmaktır. Hac ayları içinde umre yapıp ihramdan çıktıktan sonra, aynı yıl hac için yeniden ihrama girip hac menâsikini de eda eden uzak bölgelerden gelmiş hacılar temettü’ haccı yapmış olurlar.⁵¹⁵

İbn Abbâs’a göre, temettü’ haccı yapanlar, istedikleri yerde ihrama girebilirler dolayısıyla ihram için mîkatlara çıkmak zorunda değillerdir. Biri İbn Abbâs’a sorar: “ben temettü’ haccı için ihrama girmek istiyorum nerede ihrama girmeliyim?” İbn Abbâs: “istediğin yerde ihrama girebilirsin” deyince, O, “mescitte de olur mu?” diye sorunca, İbn Abbâs:”evet mescitte de olur.” cevabını verdi.⁵¹⁶

İbn Abbâs’a: “falan kişi temettü’ haccı inkâr ediyor” söylenince, İbn Abbâs: “siz Allah’ın kitabına bakın orada onu bulduğunuzda, bilin ki O adam Allah’a ve Rasûlüne yalan isnâd etmiştir, şayet onu Allah’ın kitabında bulamadıysanız, bilin ki O adam doğru söylemiştir.”⁵¹⁷ İbn Abbâs, muhtemelen bununla Bakara süresinde “Kim hacca kadar ‘umreden faydalanırsa...”⁵¹⁸ ayetinde geçen “تمتع” kelimesini kasetmiştir.

İbn Abbâs’tan rivayet edildiğine göre, temettü’ haccı yapanlar, hac için terviye⁵¹⁹ günü ihrama girerler.⁵²⁰

İbn Abbâs’a temettü’ haccı hakkında sorulunca şöyle cevap vermişti: “Veda Haccında muhacirler, ensar ve Nebî (a.s)’ın zevceleri hac için niyet edip ihrama girmişlerdi. Biz de aynı şeyi yapmıştık. Mekke’ye vardığımız vakit Rasûlullah (s.a.v); “Niyetinizi ‘umreye çeviriniz, ancak kurbanını hazırlamış olanlar müstesna”, buyurdu. Biz de Beyt’i tavaf ettik. Safa ile Merve arasındaki sa’yimizi yaptık ve kadınlarımızın

⁵¹⁴ Beyhakî, *Sünenü’l-Kübrâ*, Hac, V, 26, (9169).

⁵¹⁵ DİB, *İlmihal*, I, 549.

⁵¹⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, Menâsik, VIII, 87, (13102).

⁵¹⁷ İbn Kuddâme, *el-Muğnî*, III, 338.

⁵¹⁸ Bakara,2/196.

⁵¹⁹ Terviye günü: Zilhicce’nin sekizinci günüdür.

⁵²⁰ Muhammed Diyâu’r-Rahman Â’zemî, *el-Minninetü’l-Kübrâ Şerhu Sünenes-Sügrâ*, I-IX, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad, 2001/1422, IV, 306, (1695).

yanma gelerek elbiselerimizi giydik. Rasulullah (s.a.v) “Kurbanını hazırlamış olan kurban mahalline varıncaya kadar ihramdan çıkmasın.” buyurdu. Sonra terviye gecesi, yani Zilhicce’nin sekizinci gününde hacca niyet etmemizi emretti. Menâsiki ifa ettikten sonra gelip Beyt’i tavaf ettik ve Safa ile Merve arasında sa’y ettik. Bu suretle üzerimize kurban vacib olarak haccımızı tamamladık. Allahu Teâlâ buyuruyor ki: “Kim hacca kadar ‘umreden faydalanırsa, kolayına gelen bir kurban kesmek gerekir. Bulamayana da hacca esnasında üç gün, şehrinize döndüğünüzde de yedi gün olmak üzere tam on gün oruç tutmak lâzımdır.”⁵²¹ Koyun bir kurban yerini tutar. Bunun üzerine aynı yılda iki ibadeti yani hac ile umreyi birleştirdiler. Çünkü Allah bunu kitabında böyle inzal etti. Nebîsi de öyle sünnet kıldı ve Mekke’de oturmayanlara bunu mubah kıldı. Allahu Teâlâ buyuruyor ki: “Bu, ailesi Mescîd-i Haram’da İkamet etmeyenler içindir.”⁵²² Allah’ın zikrettiği hac ayları, Şevval, Zilka’de ve Zilhicce’dir. Kim bu aylarda temettü’ ederse ona kurban veya oruç gerekir.”⁵²³

Bu hadisten çıkan hükümlerin bazıları şunlardır: Bu hadiste harem ehlinin temettü’ veya kıran yapamayacağına dair delil vardır. Harem ehli, tek hacc-ı ifrâd yapabilir, ayrıca yine tek olarak da umre yapabilirler. Yine bu hadise göre; temettü’ yapanın, önce umre için tavaf etmesi. Safa ile Merve arasında Sa’y yapması gerekir.

İbn Abbâs’a göre, temettü’ haccı yapanların Hedy kesmeleri gerekir. Bize Ebû Cemre tahdîs edip şöyle dedi: Ben İbn Abbâs’a temettu’dan (hükünden) sordum. İbn Abbâs bana temettü’ yapmamı emretti. Ben yine kendisine hedyden sordum. İbn Abbâs: Temettü’ haccında erkek-dişi deve, yâhud sığır, yâhud davar kurbân etmek, yâhud da deve ve sığır kurbânında ortak olmak vardır, dedi. Ebû Cemre dedi ki: Bâzı insanlar temettu’u hoş görmezlerdi. Ben uyudum ve rüyamda şöyle gördüm: Bir insan “Temettü’, mebrûr bir haccdır ve kabul edilmiş bir umredir” diye nida ediyordu, Ben uyanınca İbn Abbâs’a geldim ve bu rüyamı kendisine söyledim. İbn Abbâs: Allâhu Ekber, (Umre ile temettü’) Ebu’l-Kaasım’ın sünnetidir, dedi.⁵²⁴

Ona göre, kendisine Hedy vacip olup da Hedy’i kesmeyen, seneye erteleyen kişiye iki Hedy kesmesi gerekir. O, kendisine Hedy vacip olup da Hedy’i erteleyen

⁵²¹ Bakara,2/196.

⁵²² Bakara, Aynı Yer.

⁵²³ Buhârî, **Sahîh**, Cumâ, II, 144, (1572).

⁵²⁴ Buhârî, **Aynı Eser**, Hac II, 167, (1688).

kişiyeye şöyle demiştir: “sana vacip olan hedy’e karşılık bir, ertelediğin için de bir adet hedy kesmen gerekir.”⁵²⁵

İbn Abbâs’a göre, Temettü’ haccı yapanlardan, çeşitli sebeplerle temettü’ hedyi kesme imkânı bulamayanlar, üçü hac esnasında, yedisi de hacdan sonra olmak üzere toplam on gün oruç tutarlar. İlk üç günün, hac ayları içinde, ihrama girdikten sonra ve kurban bayramının ilk gününden önce tutulması gerekir. Hacdan sonra tutulması gereken yedi gün orucun Mekke’den ayrılmadan tutulması da mümkün ise de döndükten sonra memlekette tutulması efdaldır.⁵²⁶

Temettü’ haccı yapanlardan, çeşitli sebeplerle hac esnasında tutacağı üç gün orucu tutmayanlar, tekrar hedy kesmeleri gerekir. İbn Abbâs, “Temettü’ haccı yapanlar oruç tutmadığı takdirde hedy gerekir.”⁵²⁷ buyurmuştur.

3.2.23.4 Hangi Haccın Daha Faziletli Olduğu

Haccın hangi çeşidinin faziletli olduğu hakkında ihtilaf edilmiştir. İbn Abbâs’a göre, Hacc-ı temettü’ kıran ve ifrâd’ dan daha faziletlidir.⁵²⁸

3.2.24 Hacc’ın Sünnetlerine Muhalefet

Hacc’ın sünnetlerine muhalefet eden kişi, İbn Abbâs’tan rivayet olunduğuna ve cumhur tarafından da benimsendiğine göre kurban kesmeyi gerektirir. İbn Abbâs’a göre, Sünnet olan nüsükler terki halinde kurban lâzım gelen nüsüklerdir. Çünkü bunlar terk edildiği zaman hac eksik kalmış olur.

İbn Abbâs’ın, “Kim bir sünneti yetiştiremezse kendisine kurban lâzım gelir”⁵²⁹ dediği rivayet olunmuştur. Başka bir rivayette ise, İmam Mâlik’in İbn Abbâs’a isnad ettiği “Nüsüklerden birini unutarak terkeden kişi kan akıtsın”⁵³⁰ rivayetidir.

⁵²⁵ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VII, 703, (15709).

⁵²⁶ Buhârî, **Sahîh**, VI, 28, (4521).

⁵²⁷ İbn Ebî Şeybe, **Aynı Eser**, VIII, 97, (13142).

⁵²⁸ İbn Kuddâme, **el-Muğnî**, III, 332.

⁵²⁹ Mâlik, **Muvattâ**, Hac, III, 583, (1483).

⁵³⁰ **Aynı Eser**, Hac, III, 583, (1486).

3.2.25 İhsâr (الإحصار) İhramlının Hacdan Alınması

Mühsarın hükmünü bildiren nass şudur: “Haccı da, umreyi de Allah rızası için tamamlayın. Eğer engellenecek olursanız, o durumda kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurbanlık, yerine varıncaya kadar başınızı tıraş etmeyin. Aranızda hasta yahut başından rahatsız olan varsa, ona fidye olarak; oruç tutmak, sadaka vermek yahut kurban kesmek gerekir.”⁵³¹

İbn Abbâs’dan rivayet olunduğuna göre; “Nebî (a.s) Kâbe’den men edilmişti. Rasulullah (s.a.v) başını tıraş etti, kadınlarına yaklaştı, kurbanını kesti, nihayet bir sonraki sene umre yaptı.”⁵³²

3.2.25.1 Düşmanın Engellemesi

Âlimler yukarıdaki âyet-i kerimede geçen mühsar’ın hükmünde ihtilâf etmişlerdir. Kimisi “Burada muhsar’dan maksat Hastalık yüzünden haccından kalan kimsedir” İbn Abbâs ve bazı sahabeler de “düşman tarafından hacdan alıkonan kimsedir” demişler.

İbn Abbâs’tan: “muhsar düşman tarafından hacdan alıkonan kimsedir.”⁵³³

İbn Abbâs yukarıda ayettegeçen, kolayınıza gelen bir kurban’dan maksadın koyun olduğunu ifade etmiştir. İbn Abbâs’tan: Hedy’in en kolay temin edilebilecek olanı koyundur.”⁵³⁴ rivayet edilmiştir.

3.2.25.2 Hastalığın Engellemesi

Hastalık yüzünden hacdan kalan kimsenin hükmüne gelince, İbn Abbâs’a göre, bu kişi muhsâr sayılamaz. Ona göre, “Bu adam Kâ’be’yi tavaf ve Safa ile Merve arasında sa’y etmeden, kısacası, umre menasikini tamamlamadan ihramdan çıkamaz.

⁵³¹ Bakârâ, 2/196.

⁵³² Buhârî, **Sahîh**, İhsâr, III, 9, (1809).

⁵³³ Beyhakî, **Sünenü’l-Kübrâ**, V, 219, (10384).

⁵³⁴ Mâlik, **Muvattâ**, Hac, III, 565, (1437).

Çünkü bu adamın hastalığı uzun sürdüğü ve bu yüzden hac yapamadığı için haccı umreye dönüşmüştür.” İbn Ömer ve Hz. Aişe de bu görüştedir.⁵³⁵

3.2.25.3 İhsar Kurbanını Kesme Yeri

Âlimler Hudeybiye günü Rasulullah (s.a.v)’in ihsar kurbanını Hil’de mi, yoksa Harem’de mi kestiği hakkında ihtilaf etmişlerdir. Kimisi, ihsar kurbanını Harem’de olsun veya Hil’de olsun ihramdan çıkacağı yerde keser. Kimisi, ihsar kurbanını Harem’den başka bir yerde kesemez. İbn Abbâs’ın ve bir grup âlimin görüşü ise: eğer ihsarlı kurbanını hareme göndermeye gücü yeterse göndermesi vacib olur. Kurbanı mahallinde kesilinceye kadar ihramdan çıkamaz. Eğer kurbanı hareme göndermeye gücü yetmezse, ihsar mahallinde kurbanı keser.⁵³⁶

3.2.25.4 İhsâr Durumunda Haccın Kazası

Bu konuda İbn Abbâs’tan gelen rivayetler farklıdır. Rivayete göre; İbn Abbâs; “İhrama girdikten sonra herhangi bir mâni ile hacedan ve umre’den geri kalırsanız, kolayınıza gelen bir kurban kesiniz”⁵³⁷ âyeti hakkında şöyle demiştir: “Kim hac veya ‘umre için ihrama girer de, sonra Kâ’be’yi tavaftan engellenirse, kendisi adına kesilecek bir koyunu veya daha büyük kurbanlıklardan kolayına geleni kurban etmesi gerekir. Şayet farz olan hacedan engellenmişse, üzerine kaza lâzım gelir. Eğer farz olan haccı eda ettikten sonra yapmakta olduğu nafîle hacdan engellenirse, üzerine kaza lazım gelmez.”⁵³⁸

Başka bir riayette, kişi hac niyeti ile ihrama girmiş olup engellenirse, ona kaza olarak, sadece bir hac gerekir, Eğer bu adam umre niyeti ile ihrama girmiş olup engellenirse, ona kaza olarak, sadece bir umre gerekir, “Allah(c.c.), kisası emretmiştir. O, size zulmedecek değildir. Hacc’a Hacc, Umre’ye Umre.”⁵³⁹ buyurmuştur.

⁵³⁵ İbn Rüşd, **Bidayetü’l-Müctehid**, II, 202.

⁵³⁶ Seyid Sâbık, **Fıkhü’s-Sünne**, I, 520.

⁵³⁷ Bakâra, 2/196.

⁵³⁸ Beyhakî, **Ma’rifetü’s-Süneni ve’l-Âsâr**, Menâsik, VII, 490, (1792).

⁵³⁹ İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, Menâsik, VIII, 117, (13230); Cessâs, **Ahkâmü’l-Kurân**, I, 345.

İbn Abbâs'tan rivayet edilen başka bir riayette ise, "hacdan alıkonan kimseye hem hac, hem umre kazasının lâzım gelir. Şayet bu kişi, hac ve umreyi hac aylarında birleştirirse ona dem gerekir."⁵⁴⁰

3.2.25.5 İhrama Girerken Şart Koşma

İbn Abbâs, kişinin ihrama girerken hastalanırsa ihramdan çıkacağını şart koşmasının caiz olduğu görüşüne varmıştır.

Konu ile ilgili rivayet şöyledir: Müslim'in İbn Abbâs'dan rivayet ettiğine göre Nebî (a.s); Zübeyr'in kızı Dubâa'ya; "Hacet ve hastalığım sebebiyle hac vazifesinden men edilirim, o yerde ihramdan çıkarım" diye şart koş,⁵⁴¹ buyurdular.

3.2.26 Fevât (فوات) Kişinin Arafat Vakfesine Yetişememesi

Fevât, hacetmek üzere ihrama giren kişinin Arafat vakfesine yetişememesi, vakfe süresi içinde bir an olsun Arafat'ta bulunamamasıdır. İbn Abbâs'a göre, İster mazeret sebebiyle ister mazeretsiz, vakfe süresi içinde (arefe günü zeval vaktinden, bayram sabahı tan yeri ağarmaya başlayıncaya kadar), kısa da olsa bir an Arafat'ta bulunamayan kişi, o yılki hacca yetişememiş, haccı kaçırmış (fevt etmiş) olur. Bu kişi, umre yaparak ihramdan çıkar. Daha sonraki yıllarda haccını kaza eder.⁵⁴²

3.2.27 Hacc-ı Ekber

"Daha büyük, en büyük hac" demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan "hacc-ı ekber günü"⁵⁴³ ifadesiyle neyin kastedildiği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Aralarında Hz. Ali, İbn Abbâs. İbn Mes'ûd ve Ebû Hüreyre gibi sahâbîlerin de bulunduğu bazı âlimlere göre bundan maksat kurban kesme (bayram) günüdür.⁵⁴⁴ Hz. Peygamber'in Veda haccı sırasında bayram günü cemreler arasında durarak, "Bu hacc-ı ekber günüdür" dediği rivayet edilir.⁵⁴⁵ Öte yandan Hz. Ömer. Hz. Osman ve bir rivayete göre İbn Abbâs gibi bazı âlimlerin hacc-ı ekber gününün arefe günü olduğunu

⁵⁴⁰ Cessâs, **Aynı Eser**, I, 345.

⁵⁴¹ Müslim, **Sahîh**, Hac, II, 869, (1208).

⁵⁴² Kal'acî, **Mevsûat'u Fıkhî Abdullah b. Abbâs**, I, 366.

⁵⁴³ Tevbe 9/3.

⁵⁴⁴ Buhârî, **Sahîh**, Cizye, IV, 102, (3177).

⁵⁴⁵ **Aynı Eser**, Hac, 132;

söyledikleri kaydedilmektedir.⁵⁴⁶ Diğer taraftan özellikle halk arasında, arefe günü cumaya rastlayan haccın hacc-ı ekber olduğu şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Kaynaklarda böyle bir isimlendirmeye rastlanmamaktadır.

⁵⁴⁶ Ögüt, “Hac”, DİA, XIV, 393.

SONUÇ

Fıkıh, tefsir ve hadis gibi İslamî ilimlerde otorite olarak kabul edilen İbn Abbâs'ın ilk dönem fıkıh külliyatının oluşumunda önemli katkıları olmuştur.

Mezheplerin doktriner bir yapı arz etmelerinden önce içtihatlarıyla İslam toplumunda önemli bir boşluğu dolduran İbn Abbâs'ın içtihatlarında delil hiyerarşisi açısından ilk sırada Kitap ve Sünnet yer almaktadır. Daha sonra ise müçtehit sahabelerin ittifak ettikleri ve icmanın ilk örnekleri olarak isimlendirebileceğimiz sahabe icma ile kıyas gelmektedir.

Bugünkü manada usul ilminin kavram ve konuları her ne kadar ilk dönemlerde belirli bir disiplin çerçevesinde ortaya çıkmamışsa da bu durum İslam toplumunun içtihatın yoksun olduğu anlamına gelmemiştir. Nitekim nasların açıkça temas etmediği meselelerde İbn Abbâs gibi sahabe müçtehitlerinin çoğu içtihadı başvurmuş, buna mukabil bazıları da içtihat ile hüküm vermekten çekinmiştir. Sahabe arasında içtihat yapanların, yapmayanlara oranla çok daha az olduğu da dikkat çekilmesi gereken bir husustur. Bu durumda içtihat ehliyetine sahip olmayan sahabilerin, meselelerini İbn Abbâs gibi fakih sahabilere sorarak hallettikleri görülmektedir.

İbn Abbâs'ın içtihat düşüncesine göre bir meselede sahabeden her hangi bir görüş nakledildiyse ve bu görüş makul ve sıhhatli ise İbn Abbâs bununla iktifa etmiştir. Bu yönüyle sonraki dönemlerde ortaya çıkan farazi fıkıh anlayışını benimsememiş ve henüz vuku bulmamış meselelerin halliyle uğraşmamıştır.

İbn Abbâs içtihatlarında nasların lâfız ve ibaresine önem vermiş, ferdî içtihatlarını istişarelerle teyit etmeyi prensip haline getirmiş ve başkalarını da buna teşvik etmiştir. Bu yönüyle sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve fıkıh ekollerinin oluşumunda önemli katkıları olan ilim halkalarının da doğuşuna öncülük etmiştir.

İçtihatlarında kimi zaman diğer sahabelerden ayrı düştüğü hususlar olmuştur. Bu da sünnet malzemesinin intikali veya yorum farklılıklarından kaynaklanan bir durumdur. Nitekim kaynaklarda İbn Abbâs'ın diğer müçtehit sahabelerden farklı içtihatlarda bulunduğu pek çok örnek zikredilmektedir. Ancak Hz. Peygamber'in duasına mazhar olmasının manevi sorumluluğuyla hiçbir zaman şahsi hırs ve ihtiraslarına kapılmamış, vermiş olduğu hükme aykırı bir içtihadın daha makul ve sahih olduğuna dair kendisinde bir kanaat uyandığında tereddütsüz kendi görüşünü bırakarak diğer görüşle amel etmiştir. Onun bu tarz davranışı Hicri II. yüzyılda sistemleşmeye başlayan fıkıh ekolleri için de örneklik vazifesi görmüştür.

İbn Abbâs'ın dikkat çeken tespitlerinden biri Hz. Peygamber'in fiillerini, dinî ve beşerî olmak üzere ikili bir ayırıma tâbi tutmasıdır. Ona göre Hz. Peygamber'in teşrîf nitelikteki davranışları bağlayıcıdır ancak teşrîf özelliği olmayan, dönemin kültürel mirasından kaynaklanan davranışları beşerî olup bağlayıcı değildir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde zikrettiğimiz İbn Abbâs'ın Hac ibadetiyle ilgili görüşlerinde bu manada pek çok örnek bulmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Â'ZEMÎ, Muhammed Diyâu'r-Rahman, **el-Minninetü'l-Kübrâ Şerhu Sünene's-Süğrâ**, I-IX, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2001/1422.
- ABDURREZZAK, El-hâfizü'l-Kebîr, Ebubekir, **El-Musannef**, I-XII, thk. Habîbu'r-Rahmân El-E'zemî, Karaşi, 1983/1403, yy.
- ALİYÜ'L-MÜTTAKÎ, Alâüddîn b. Hisâm, **Kenzü'l-'ümmâl**, I- XVIII, thk. Bekrî Hayâtî ve Safvetü's-Sakâ, Müesese'r-Rîsâle, 1981/1401, yy.
- ÂLÛSÎ, Ebü'l-Fadl Mahmud, **Rûhü'l-Ma'ânî**, I-XXX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.
- ASKALÂNÎ, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Âli, **Fethü'l-Bârî**, I-XIII, thk. A.Aziz b. Abdullah b. Bâz, Dâru'l-Mâ'rîfe, Beyrut 1960/1379.
- APAYDIN, H. Yunus, "**İctihad**", DİA, İstanbul 2000, XXI, 432-445.
- _____, "*Kıyas*", DİA, Ankara 2012, XXV, 528-539.
- ..., **Ahbaru'd-Devleti'l-Abbâsiyye**, thk. A. Aziz ed-Devrî ve A. Cebbar Mutlî, Dâru't-Tuley'a, Beyrut ty.
- ARAS, M. Özgü, "**Cemre**", DİA, VII, İstanbul 1993, 340-341.
- ATAR, Fahreddin, **Fıkıh Usulu**, İstanbul 2002/1423.
- ÂZİM ÂBÂDÎ, Ebu Tîb Muhammed, **Âvnü'l-Ma'bûd**, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1994/1415.

- BEYHAKÎ, Ebi Bekr, Ahmed b. Hüseyin, **Es-Sünenü'l-Kübrâ ve Fî Zeylihi el-Cevherü'n-Nakî**, I-XI, Dâiretu Me'ârifî'l-Osmaniye, Haydarabad 1926/1344.
- _____, **Şi'bu'l-Îmân**, I-VII, thk. Muhammed Said, Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, Beyrut 1990/1410.
- _____, **Ma'rifetü's-Sünen Ve'l-Âsâr**, I-XV, thk. Abdulmuti Kal'acî, Dâru'l-Vefâ vd. Kahire 1991/1412.
- BEZZÂR, Ebu Bekr Ahmed b. Ömer, **el'Bahrü'z-Zâhîr el'Mâ'rûf Bi Müsnedi'l-Bezzâr**, I-XIII, thk. Âdil b. Said, Mektebetü'l-Û'lûm Ve'l-Hikem, Medine 2003/1424.
- BİLGİN, Mehmet, **Abdullah İbn-İ Abbâs'ın Siyasi Hayatı**, CÜSBE, Sivas, 2007/1428.
- BOKS, Abdullah, **"Arafat"**, DİA, III, İstanbul 1991, 261-263.
- BUHÂRÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, **el-Câmi'u's-Sahîh**, I-IX, thk. Muhammed Züheyr, Dâru Tûku'n-Necât, 2001/1422, yy.
- BULUT, Ali, **Kur'an Filolojisine Dair İbn Abbâs'a Nisbet Edilen Üç Eser**, OMÜİFD Sayı, 20-21, Samsun 2005/1426.
- CANBULAT, Mehmet, **İslam Hukukunda İctihad Kapısının Kapanmışlığı Meselesi** (Doktora Tezi), Konya 2000/1421.
- CERRAHOĞLU, İsmail, **Abdullah ibn Abbâs Ve Tefsir İlmindeki Yeri**, AÜİFÖÜ, 1972/1392.
- _____, **"Ali b. Ebî Talha'nın Tefsir Sahîfesi"**, s. 75-82.
- CESSÂS, Ebu Bekr Ahmed b. Ali, **El-Fusûl Fi'l-Usûl**, I-IV, thk. Âcîl Câsım En-Neşmî, Kuveyt 1985-1994.
- _____, **Ahkâmü'l-Kurân**, I-V, thk. Muhammed Sadık Kamhâvî, Dâru İhyaî't-Türâsî'l-Ârabî, Beyrut 1992/ 1412.

- CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn, **el-Burhan fi Usuli'l-Fıkh**, Davha, 1399, 2/749.
- ÇAKAN, İsmail Lütü - Eroğlu, Muhammed, “**Abdullah b. Abbâs**”, DİA, İstanbul 1988, I, 76-79.
- ÇELİK, Mustafa, **Fıkhü's-Sahabe**, I-2, Fütüvet Yayınları, 2006, yy.
- DALGIN, Nihat, **Günümüzde Tartışmalı Dinî Konular**, I-II, Ensar Neşriyat, 6. Baskı, İstanbul 2011.
- DÂREKUTNÎ, Ali b. Amr, **Sünenü'd-Dârekutnî**, I-VI, thk. Şuâyb Arnâvut, Müesseser-Risâle, Beyrut 2004/1424.
- DÂRİMÎ, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, **Müsnedü'd-Dâremî**, I-IV, thk. Hüseyin Selim Esed, Dârü'l-Müğnî, 2000/1421, yy.
- DIYANET İLMİHALİ, İlmî Müşavere ve Redaksiyon Heyeti, **İlmihal**, I-II, Özgün Matbaacılık, Ankara 2006.
- DURSUNÜST, Elif, **Yusuf El-Kardavî'nin Çağdaş Fıkıh Araştırmalarında İzlediği Yöntem**, SÜSBE, 2007/1428.
- DÖNMEZ, İbrahim Kâfi, “**İcmâ**”, DİA, İstanbul 2000, XXI, 418.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen**, I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-Ârabî, Beyrut ty.
- EBÎ ÂVVÂNE, Yakub b. İshâk, **Müsnedü Ebî Âvvâne**, I-V, thk. Eymen b. Ârif Dimeşkî, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1998/1419.
- ELBÂNÎ, Muhammed Nâsiruddin, **İrvâü'l-Gafıl**, I-IX, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1979/1300.
- EL-MÜBARKEFURÎ, Muhammed b. Abdurrahman, **Tuhfetü'l-Ehvezi**, Dârü'l-Fıkr, Beyrut ty.
- EŞ-ŞAFİÎ, Ebi Abdillâh, Muhammed b. İdris, **El-Ümm**, I-VIII, Dârü'l-Fıkr, Beyrut 1980/1400.

- RÂZÎ, Muhammed b. Ömer, **Tefsîrû'l-Fahri'r-Râzî**, I-XXXII, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, ty.
- FÎRÛZ ÂBÂDÎ, **Tenvîru'l-Mikbâs Min Tefsîrî İbnî Abbâs**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1992/1412.
- _____, **Kâmûsü'l-Muhît**, el-Heyetü'l-Mısrîye Li'l-Kitâb, 1978/1398, yy.
- GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, **el-Mustasfâ**, I-IV, El-Câmi'atü'l-İslâmiye, Medine, ty.
- GÜRLER, Kadir, **Re'y Kavramının Etimolojik Düzeni Ve Kavramsal Gelişimi**, GÜÇİFD, 2002/1423.
- EL-HAMEVÎ, Yakut b. Abdullah, **Mu'cemü'l-büldan**, Dâru Sadır, Beyrut ty.
- HÂKİM, Ebu Abdullah Nîsâburî, **el-Müstedrek Âle's-Sahîhayn**, I-V, thk. Ebu Abdurrahman, Dârü'l-Haremeyn, Kahire 1997/1417.
- HÂTİB EL-BAĞDÂDÎ, Ebi Bekr Ahmed b. Ali, **el-Fakîh ve'l-mütefakkih**, I-II, thk. Âdil b. Yusuf el-Ğazâlî, 1996/1418. yy.
- HEYSEMÎ, Nûreddin Ali b. Ebî Bekr, **Mecma'u'z-Zevâid ve Menbaî'l-Fevâid**, I, X, thk. Abdullah M. Derviş, Dârü'l-Fikr, Beyrut 1994/1414.
- EL-HÜMEYDÎ, A. Aziz b. Abdullah, **Tefsîru İbn Abbâs ve Merviyâtuhû fi't-Tefsîr Min Kutubi's-Sunne**, I-II, Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke, ty.
- EL-HÎN, Muhammed Muaz, **İctihadatu's-Sahabe**, Amman 1423/2002.
- İBN ABDİLBERR, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillah (463/1071), **el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâp**, thk. Ali Muhammed el-Buhârî, Beyrut ty.
- _____, **el-İstizkâr**, I-VIII, thk. Sâlim M. Âtâ ve M. Ali Muâvid, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.

- _____, **et-Temhîd Limâ Fi'l-Muvattâ Mine'l-Ma'ânî ve'l-Esânid**, I-XXVII, thk. Mustafa b. Ahmed el-Âlevî ve Muhammed Abdu'l-Kebîr el-Bekrî, Muesese'l-Kurtûba, 1387/1967, yy.
- _____, **Câmiu beyânî'l-ilm**, I- II, thk. Ebi'l-Esbâl Ez-Zührî, Dâru İbnü'l-Cevzî, ty.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (597/1201), **Sifetü's-Sefve**, thk. Mahmut fâhûrî, Dârü'l-Ma'rîfe, Beyrut 1975/1395.
- İBNÜ'L-ESÎR, İzzüddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed (v.630/1232), *Üsdü'l-Ğâbe fi Marifeti's-Sahabe*, Beyrut 1409/1989.
- _____, **Câmi'ü'l-Usûl Fî Ahâdisi'r-Rasûl**, I-XII, thk. Abulkâdir el-Arnâut, Mektebetü'l-Hülvânî vd. Beyrut 1972/1392.
- İBNÜ'L-MÜLEKKİN, Ebu Hafs Ömer b. Ali, **el-Bedri'l-Münîr Fî Tahrîci'l-Ehâdisi ve'l-Âsâri'l-Vâki'ati fî Şerhi'l-Kebîr**, I-IX, thk. Mustafa ebü'l-Ğayt vd. Dârü'l-Hicre, Riyad 2004/1425.
- İBN HACER, Ahmed b. Alî el-Askalânî, **Fethü'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, Thk. Abdu'l-Aziz b. Abdullah b. Baz, Dârü'l-Marife, Beyrut ty.
- _____, **el-İsâbe Fî Temyîzis-Sahâbe**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdülmelik, **es-Siretu'n-Nebeviyye**, thk. Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyârî ve A. Hafîz Şiblî, Kahire 1955.
- İBN HABBÂN, Ebu'l-Hâtem Muhammed et-Temîmî el-Bestî, **Essikât**, thk. Seyyid Şerefüddin Ahmed, Darü'l-Fikr, Beyrut 1975.
- _____, **Sahîhu İbn Habbân**, I-XVIII, thk. Şuâyb el-Ârnâvut, Müessesese'r-Rîsâle, Beyrut 1993/1414.
- İBN HALİKÂN, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebûbekir, **Vefeyâtü'l-A'yân**, Thk. Dr. İhsan Abbâs, Dâru Sadır, Beyrut 1978/1398.

- İBN HANBEL, İmam Ahmed b. **El-Müsned**, I-D, thk. Şu'ayb el-Arnâvut ve Âdil Mürşid, Müessesesîr-Risâle, 1995/1416, yy.
- İBN HAZM, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, **el-Muhallâ**, I-XI, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, İdâretü't-Tabâ'etü'l-Müniriye, Kahire 1929/1348.
- İBN HÜZEYME, Muhammed b. İshâk, **Sahîh İbn Hüzeyme**, I-IV, thk. M. Mustafa el-A'zemî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1970/1390.
- İBN EBÎ ŞEYBE, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, **el-Musannef**, I-XXI, thk. Muhammed Âvâme, Dâru'l-Kutubâ, Beyrut 2006/1467.
- İBN ESÎR, Mecdü'd-Din, Ebu's-Sa'âdet, el-Mübârek, **Câmî'ü'l-Usûl fî Ahâdîsi'r-Rasul**, I-XII, thk. A. Kadir el-Arnâvut, Metebetü Dâri'l-Beyân, Metebetü'l-Hülvânî ve Matba'tü'l-Mellâh, 1969-1972, yy.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fîda İsmâil b. Amr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, thk. Abdullah b. Abdu'l-muhsin, Dâru Hecer, 1998/1419, yy.
- _____, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm**, I-VIII, Sâmî b. Muhammed Selâme, I-VIII, thk. Sâmî b. Muhammed, Dâru Tîbe, Medine, 1999/1420.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid, **Sünen**, I-II, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânü'l-Arab**, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, ty.
- İBNÜ'L-CEVZÎ, İbnü'l-Kayyim, **İ'lamü'l-Muvâkki'in**, Daru İbnü'l-Cevzî, Cidde, 2002/1423.
- İBNÜ'L-HUMÂM, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdülvâhid (ö. 681/1457) **Fethu'l-Kadîr**, I-VIII, Matbûat'ü Mustafa Muhammed, Mısır ty.
- İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed el-Makdisî (ö. 620/1223), **el-Muğnî**, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1405.

- İBN RÜŞD, Muhammed b. Ahmed, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, I-IV, trc. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul 1991/1411.
- İBN SA'D, Ebû Abdillâh Muhammed, **et-Tabakâtü'l-Kübra**, thk. İhsan Abbâs, Dâru Sadır, Beyrut 1985/1405.
- İMAM ŞA'RANÎ, Abdulvahhab, **Tenbihu'l-Muğterrin**, Ter. Ömer Temizel, İstanbul 1979/1399.
- KAL'ACÎ, Muhammed Ravvâs, **Mevsûat'u Fıkhî Abdullah b. Abbâs**, Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke ty.
- KIYICI, Selahaddin, **Peygamber (s.a.v.)'in İctihadları**, Yüzüncü Yıl Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sy: 1, c: 1, Van 1994, s.219-235.
- KARAMAN, Hayreddin vd. **Kur'ân Yolu**, I-V, DİB. Yayınları, Ankara 2008/1429.
- KURTÛBÎ, Ebu Abdillâh, Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi' Lî Ahkâmi'l-Kurân**, I-XX, thk. Ahmed el-Berdûnî ve İbrahim Etfîş, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964/1384.
- KELPETİN, Mahmut, **Hulefâ-Yi Râşidîn Dönemi Olayları Karşısında Abdullah B. Abbâs**, Ekev Akademi Dergisi *Yıl: 14 Sayı: 45 (Güz 2010)*.
- KEMALÎ, Muhammed Haşim, **İctihat Yâda Re'y**, Çev. Tevhit Ayengin, ÇOMÜİF, *Sayı: 2*, 2005/1426.
- ALİYÛ'L-MÛTAKÎ, Alâu'd-Dîn Ali b. Hüsâm, **Kenzü'l-Û'mmâl Fi Süneni'l-Ekvâl Vel Ef'âl**, I-XVIII, thk. Bekrî Hayânî ve Safvetü's-Sekâ, Müessesese'r-Rîsâle, Beyrut 1981/1401.
- KETTÂNÎ, es-Seyyîd Muammer Abdulhay, **et-Terâtibu'l-İdariyye**, I-II, thk. Abdillâh el-Hâlidî, Dâru'l-Erkam, Beyrut ty.
- KÖKTAŞ, Yavuz, **İlk Dönem Rivayetlerinde İlim-Rey Kavramları ve Bravmann'ın Bu Konudaki Görüşleri**, RÛFİİD, Yıl2, Sayı 2, Güz 2007 (267-286), 270-271.

- MÂLİK b. Enes, İmam (179/795), **el-Muvattâ**, I-IV, thk. M. Mustâfa el-A'cemî, Kahire 2004/1325.
- MEMDUHOĞLU, Adnan, **Sahabenin İctihad Anlayışı**, SÜSBE, (Doktora Tezi) Konya 2008/1429.
- MÜSLİM, Ebü'l-Hüseyn, Müslim b. Haccâc, **Sahîh Müslim**, I-V, thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut ty.
- EL-MÛSİLÎ, Ahmed b. Ali, **Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mûsilî**, I-XIV, thk. Hüseyin Selim Esed, Dârü'l-Me'mûn, Dimeşk 1990/1410.
- MÜZZÎ, Ebü'l-Hüccac Yusuf b. Zeki, **Tehzîbü'l-Kemal**, thk. Beşşar Avvâd, Müsesetü'r-Risâle, Beyrut 1980/1400.
- NAHHÂS, İmam Cafer, **Meâni'l-Kur'an**, thk. Muhammed Ali Sâbûnî, Camî'atu Ümmü'l-Kurâ, Mekke 1988/1408.
- NESÂÎ, Ahmet b. Şu'ayb, **Fedâilü's-Sahâbe**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985/1405.
- _____, **Sünenü'n-Nesâi**, I-VIII, thk. Mektebetü't-Tahkîkü't-Türâs, Dârü'l-Ma'rîfe, Beyrut 1999/1420.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, **el-Mecmû' Şerhü'l-Mühezzeb**, I-XX, Dârü'l-Fikr, Beyrut ty.
- NÎSÂBÛRÎ, Muhammed b. Abdullah, **Ma'rîfetü'l-Ulûmi'l-Hadîs**, thk. Es-Seyid Mu'zam Hüseyin, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1977/1397.
- ÖMERÎ, Nadiye Şerif, **İctihâdü'r-Rasûl**, Beyrut 1422/2002.
- ÖĞÛT, Salim, **"Hac"**, DİA, XIV, İstanbul 1996, 382-416.
- _____, **"Harem"**, DİA, İstanbul 1997, 127-132.
- ÖZEK, Ali, **Hadis Ricali Hadis İlimleri Ve Kaynakları**, Fatih Yayınevi, ty.

_____, **Dirayet Müfessiri İbn Abbâs**, MÜİFD, sayı 4, İstanbul 1986/1406.

ÖZSOY, İsmail, “**Fâiz**”, DİA, İstanbul 1995, XII, 110-126.

SAYMERÎ, Ebû Abdullah, Hüseyin b. Ali, **Ahbâr-u Ebî Hanife ve Ashâbihî**, Âlem el-Kütüb, Beyrut 1985, 68.

SEYYİD ŞERİF, **Şerhü's-Sîrâciye**, El Yazma, 1893/1311, yy.

SUYÛTÎ, Celâleddin b. Ebî Bekr, **el-Cami'ü's-Sâğır**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004/1425.

_____, **el-İtkân Fî Ūlûmi'l-Kurân**, I-VII, Mecme'ü'l-Melik Fehd, Su'ûdiye, ty.

SEYİD SÂBIK, **Fıkhu's-Sünne**, I-III, el-Fetih lilâ'lâmi'l-Ârabî, Kahire ty.

SERAHSÎ, Şemseddin Muhammed b. Ebî Sehl, **el-Mebsût**, I-XXXI, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1989/1409

ŞÂFİÎ, Muhammed b. İdrîs, **Müsnedü's-Şâfiî**, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1951/1370.

ŞA'BÂN, Zekiyyüddîn, **İslâm Hukuk İlminin Esasları(Usûlü'l-Fıkh)**, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV. Ankara 2011/1432.

ŞÂTİBÎ, İbrâahim b. Musa, **El-Muvâfakât**, I-VI, thk. Ūbeyde Meşhûr b. Hasan, Dâru İbn Affân, 1417/1997 yy.

ŞENER, Mehmet, “**Kur'ân**” DİA, Ankara 2002, XXVI, 409-412.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali, **Neylü'l-Evtâr**, Dâru İhyai Tûrâsi'l-Arabi, Beyrut ty.

TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, **el-Mu'cemü'l-Kebîr**, I-XXV, thk. Hamdî Abdu'l-Mecid Es-Selefî, Mektebetu İbn Teymiye, Kâhire ty.

_____, **el-Mu'cemü'l-Evsat**, I-X, thk. Abdulmuhsin b. İbrahim ve Tarık b. Avdullah, Dârü'l-Haremeyn, Kahire 1995/1415.

- TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, **Câmiu'l-Beyân Fî Tevîli'l-Kur'ân**, I-XXIV, Ahmed Muhammed şâkir, Müessesese'r-Rîsâle, 2000/1420. yy.
- TAHÂVÎ, Ebi Cafer Ahmed b. Muhammed, **Şerhu Ma'âni'l-Âsâr**, I-IV, thk, Muhammed Züheyr ve Muhammed Neccâr, Dâru Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1994/1414.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Sünenü't-Tirmizî**, I-V, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru İhyâi Tûrâsi'l-Ârabî, Beyrut 1977/1397.
- VEHBE ZUHAYLÎ, **Fikhü'l-İslâmî Ve Edilletihi**, I-VIII, Dârü'l-Fikr 2.Baskı, 1985/1405.
- YAZIR, M. Hamdi, **Hak Dini Kur'ân Dili**, İstanbul 1971/1391.
- YILDIRIM, Celal, **Kaynaklarıyla İslam Fıkhı**, Uysal Kitabevi Konya ty.
- ZEHEBÎ, Muhammed b.Ahmed (748/1374), **Tezkîretu'l-Hüffaz**, Thk. Zekeriyya Hüffaz, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998/1419.
- _____, **Târîhu'l-İslâm**, I. baskı, I-DIII, thk. Ömer A. Selam, Dârü'l-Kütâbi'l-Arabi, Beyrut, 1990/1410.
- _____, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, thk., Şuayb el-Arnâvut v.d., Beyrut 1994/1415.
- _____, **Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl**, Mısır, 1963/1383.
- ZERKEŞÎ, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah, **el-Burhan Fî Ulûmi'l-Kur'ân**, I-IV, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl, Daru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabi, Beyrut 1957/1376, I, 294.
- ZEYLA'Î, Ebu Muhammed Abdullah b. Yusuf, **Nasbu'r-Râye Li Ehâdîsi'd-Dîrâye**, I-V, thk. Muhammed Âvâme, Müessesese'r-Reyyân, Beyrut 1997/1418.